

ฉันมองไม่เห็นพรมแดน: ชุมชนคนไทยบนเส้นพรมแดนไทย-พม่า

สิริพร สมบูรณ์บุรณะ¹

คอยเฝ้าคอย คอยวันนั้น คอยวันที่ฉันได้สัญชาติไทย
เกิดในต่างแดนในแคว้นพม่าแดนไกล ที่เคยเป็นเขตไทยนานมา
วีรชนคนกล้าแลกได้มาด้วยเลือดด้วยเนื้อเพื่อลูกหลานคนไทย
เมื่อก่อนนั้นแผ่นดินเรากว้างไกล มากมาย มะริด ทะวาย
ตองอู แต่ต้องเสียไปมีหรือใครบ้างไม่รู้ น้ำตาไทยพร่างพรูรินไหล
มหาอำนาจยิ่งใหญ่ ย้ายไทยเข้ามาแบ่งปัน พวกเรานั้นพลัดถิ่น
ต้องจากลามาเมืองไทย ไม่ไหวเขาใจร้ายรังแก ช่มเหล่าน้ำใจ
เราเหมือนดังไม่ใช่คน แล้วใครจะอดทนอยู่ไหว จำต้องมาเพื่อไทย
พ่อเที่ยงแท้ของเรา ลูกไทย อุ้มลูกไว้สักคน
ขอฝากกลอนวอนคนไทย อย่าหยามใจเพราะเราคนไทยด้วยกัน
ด้วยบารมีพระพ่อเป็นที่สำคัญ ศูนย์รวมของเรานั้น เหล่าลูกไทย
จงรักกันไว้เถิด เกิดที่ไหนก็ไทยทั้งนั้น ก็ลูกหลานคนไทย

บทเพลง "คอยวันได้สัญชาติไทย" เนื้อร้อง/ทำนอง ไพฑูรย์ ทับทุมสุวรรณ ไทยพลัดถิ่น

บทนำ

บทความเรื่อง "ฉันมองไม่เห็นพรมแดน¹: ชุมชนคนไทยบนเส้นพรมแดนไทย - พม่า" เป็นบทความที่เขียนขึ้นจากความสนใจส่วนตัว ความผูกพันบางอย่างและประสบการณ์ที่ตนเองไม่เคยสนใจมาก่อน เนื่องจากผู้ศึกษามีความผูกพันและมีความรู้สึกถึงความเป็นส่วนหนึ่งของคนบนพรมแดน เป็นลูกหลานของคนบนพรมแดน ตั้งแต่เกิดจนโตได้รู้จักพูดคุยกับเพื่อนบ้านคนรอบข้าง รวมทั้งญาติของตนเองโดยที่ไม่รู้เลยว่าเขาเป็น/เคยเป็น "คนไทยพลัดถิ่น" หรือแม้แต่ว่าเรื่องที่ยายมักจะเล่าเรื่องบ้านเกิดของยายให้ฟังอยู่เสมอ แท้จริงแล้วยายของเราเองก็เกือบเป็น "คนไทยพลัดถิ่น" แล้วเหมือนกัน เพียงแต่ว่าเส้นที่ถูกขีดนั้นทำให้บ้านของยายอยู่ในฝั่งของประเทศไทย

¹ สถาบันภาษาศาสตร์และวัฒนธรรมศึกษาราชบัณฑิตยสถาน มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

¹ "ฉันมองไม่เห็นเส้นแบ่งพรมแดน" เป็นประโยคที่ผู้เขียนนำมาจากแผ่นประชาสัมพันธ์ของ "เพื่อนไร้พรมแดน"

บทความนี้จึงเป็นเพียงภาพร่าง ที่ผู้ศึกษาพยายามค้นหาข้อเท็จจริงบางอย่างที่เราไม่รู้ และแม้แต่คนที่ได้ชื่อว่าอยู่บนพรมแดนนั้นๆ ก็ไม่รู้ ไม่เคยรู้ และไม่สนใจ จึงเป็นที่มาของการศึกษา และต้องหาคำตอบต่อไป ดังนั้นบทความนี้จึงเป็นตัวแทนทดลองที่พยายามเชื่อมภาพของประเทศ/รัฐ/ชาติ นโยบายของรัฐ และผู้คนในพื้นที่บนพรมแดนที่ดูจะเป็นเศษเสี้ยวหนึ่งของสังคม ให้ปะติดปะต่อกัน

ประเด็นที่น่าสนใจอีกประเด็นหนึ่งคือ พื้นที่บริเวณพรมแดนไทย - พม่า ที่จังหวัดระนอง - เกาะสอง ซึ่งเป็นบริเวณที่ไม่มีปัญหาความขัดแย้งด้านเชื้อชาติ แม้ว่าบริเวณจังหวัดเกาะสองจะมีชนกลุ่มน้อยอยู่เช่นกัน ไม่ว่าจะเป็นคนไทย หรือมอญ ซึ่งในที่นี้หมายถึง "คนไทย" แต่ก็พบว่าเป็นบริเวณที่ไม่มีปัญหาความขัดแย้งที่รุนแรง อีกทั้งรัฐบาลพม่าก็ยอมรับคนไทยในพม่าว่าเป็นส่วนหนึ่งของคนพม่า ดังจะเห็นได้จากการยอมรับให้ภายในชุมชนคนไทยมีการคัดเลือก "ผู้นำหรือพ่อเฒ่า" หรือ "ตะยี่" ของตนเอง รวมทั้งการรื้อล้อม่อ่วยให้ข้ามไปมาหาสู่ระหว่างญาติพี่น้องของทั้งสองฝั่งอย่างสะดวก ทำให้สะท้อนภาพของการอยู่ร่วมกันของคนในสังคมบริเวณพรมแดนอีกแง่มุมหนึ่งของสังคม ว่าเส้นแบ่งเขตแดนจะจำกัดและกำหนดขอบเขตของความเป็นชาติ/ประเทศ แต่เส้นเหล่านั้นก็เป็นเพียงเส้นหมึกที่อยู่บนแผนที่ที่ไม่ได้กำหนดขอบเขตความสัมพันธ์และวัฒนธรรมของผู้คนที่อยู่ ณ บริเวณนั้น

ขณะเดียวกันภาพที่ยกย้อนกลับก็พบว่า เมื่อคนเหล่านั้นก้าวข้ามพากเข้ามาในเขตแดนไทย เพื่อเรียกร้องความเป็นคนไทย "สัญชาติไทย" กลับถูกเรียกว่าเป็น "คนพม่า" ทั้งๆ ที่พวกเขาบอกตนเองและผู้คนในสังคมว่า "เขาคือคนไทย" "พูดภาษาไทย(ได้)" แต่ด้วยเส้นที่ถูกขีดกรอบบนแผนที่ ทำให้พวกเขาถูกเรียกว่า "คนไทยพลัดถิ่น" ทั้งๆ ที่พวกเขาเองไม่เคยพลัดถิ่น พวกเขายังอยู่ที่เดิม ณ ที่ๆ บรรพบุรุษสร้างรกรากไว้ นั่นคือ "บ้าน" และเราก็น่าจะเรียกพวกเขาเหล่านั้นว่า "ถิ่นพลัดไทย" เสียมากกว่า

ด้วยเหตุนี้บทความนี้จึงต้องการนำเสนออีกมุมมองหนึ่งของ "ไทยพลัดถิ่น" ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่อยู่บนพรมแดน "ชุมชนข้ามพรมแดน" (Transnational Communities) ในบริบทของสังคมไทย ที่ถูก "ถิ่นพลัดไป" จนพวกเขากลายเป็นคนชายขอบของสังคมไทย และไม่เป็นที่รู้จักของคนในสังคมอีกด้วย

ว่าด้วยเรื่องพรมแดน (Border)

พรมแดน/ชายแดน (border) หมายถึงเส้นที่ขีดกันระหว่างชาติ/ประเทศ หรือระหว่างท้องถิ่นกับอีกท้องถิ่นในเชิงภูมิศาสตร์ หน้าที่ของพรมแดนคือการกำหนดขอบเขตของผู้คนในกรอบพื้นที่/อาณาบริเวณหนึ่ง โดยการจัดระเบียบและควบคุม ซึ่งพรมแดน/ชายแดนจึงเป็นเส้นที่แสดงความเป็นเจ้าของ

พรมแดนจึงเป็นเสมือนรั้ว และประตูทางเข้าที่ต้องการก้าวข้ามจากดินแดนหนึ่งสู่อีกดินแดนหนึ่ง จึงพบว่า บนเส้นพรมแดนและการก้าวข้ามระหว่างพรมแดนนั้นจะมีการเคลื่อนไหวและการเปลี่ยนผ่าน รวมทั้งมีรูปแบบของการปฏิสัมพันธ์กัน ดังนี้²

- ปฏิสัมพันธ์บนพรมแดนที่แปลกแยก (Alienated Borderlands)
- ปฏิสัมพันธ์บนพรมแดนที่ร่วมกัน (Coexistent Borderlands)
- ปฏิสัมพันธ์บนพรมแดนอย่างเป็นอิสระ (Interdependent Borderlands)
- ปฏิสัมพันธ์บนพรมแดนอย่างเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (Integrated Borderlands)

อย่างไรก็ตามพรมแดนของแต่ละรัฐ/ชาติ จะถูกนำเสนอว่าเป็นพื้นที่ๆ ชายขอบของประเทศ ที่อยู่ภายใต้ความสัมพันธ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ความสัมพันธ์ที่ขัดแย้งและได้ผลประโยชน์ รวมทั้งความสัมพันธ์ที่ไม่ไว้ใจกัน ทั้งนี้ทั้งนั้นขึ้นอยู่กับนโยบายของรัฐนั้นๆ เหตุผลสำคัญประการหนึ่งของการศึกษาพรมแดน จึงมองว่าเป็นพื้นที่ๆ เสมือนห้องทดลองของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ซึ่งไม่มีสถานที่ใดในรัฐชาติที่แสดงภาพขอบเขตที่ขัดแย้งกันได้อย่างชัดเจน³

การข้ามพรมแดนของผู้คนจะลื่นไหล และมีการเปลี่ยนผ่านทางวัฒนธรรมและสังคมตลอดเวลา นับตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะวัฒนธรรมบนพรมแดนในระดับท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็น ภาษา ศาสนา รวมถึงวิถีชีวิตไม่ได้มีการแบ่งแยกหรือมีความแตกต่างกันมากนัก นอกจากนี้สิ่งที่เกิดขึ้นบนพรมแดนมักจะถูกมองในแง่ของการเคลื่อนย้าย/อพยพ การค้าสินค้าที่ทั้งถูกและผิดกฎหมาย รวมทั้งการเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่สมบูรณ์ ดังนั้นพื้นที่บนพรมแดนจึงเป็นพื้นที่ที่มีนัยยะทางการเมือง วัฒนธรรมชายขอบ และความเบาบางอันนำไปสู่ความมีอิสระในการดำเนินชีวิตบนพรมแดน⁴

แม้ว่าในแต่ละชาติ/ประเทศจะมีนโยบายการข้ามแดน ที่ต้องการสร้างอำนาจบนพื้นที่บนพรมแดนและการควบคุมการหลั่งไหลของผู้คน แต่ในยุคโลกาภิวัตน์เขี่ยกราก การค้าและการเดินทางก้าวผ่านพรมแดนนี้ นำไปสู่การเคลื่อนไหวย้ายถิ่นมากขึ้น และยังคงมีแนวโน้มการข้ามแดนดำเนินต่อไป

ธงชัย วินิจจะกุล กล่าวถึงตรรกะทางภูมิศาสตร์ในประวัติศาสตร์แห่งชาติของไทย (The Geographical Logic of Thai National History) หมายถึงชุดของความคิดทางภูมิศาสตร์ที่จำเป็นในการเข้าใจความรู้ประวัติศาสตร์อย่างเป็นเหตุเป็นผล ทำให้เรารับรู้ ตีความ และเข้าใจ

² Martinez, Oscar J. ,1994 :p 6

³ Horstman , Alexander . unpublic , 2002

⁴ Ibid ,2002

อดีตไปในแบบหนึ่ง จนกลายเป็นระบบเหตุผล เป็นสามัญสำนึก เป็นตรรกะกำกับจินตนาการทางประวัติศาสตร์ และกำกับการทำงานของนักประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะความรู้ประวัติศาสตร์ไทยแบบสมัยใหม่ตลอดศตวรรษที่ 20 อยู่ภายใต้ตรรกะของ "เขตแดนปัจจุบันของประเทศไทยเป็นพรมแดนของประวัติศาสตร์แห่งชาติไทย ภายในพรมแดนนี้ ความสำคัญของสถานที่ต่างๆ ไม่เท่ากัน สถานที่ต่างๆ มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ต่างกัน แต่ถือเอาดินแดนประเทศไทยปัจจุบันเป็นพรมแดนอันชอบธรรมของความรู้ประวัติศาสตร์ ดินแดนนอกประเทศไทยที่มีความสัมพันธ์มายาวนานกับสยามจึงถูกมองข้าม เพราะปัจจุบันไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของประเทศไทย เช่น ทวาย ไทรบุรี พระตะบอง ในขณะที่อารยธรรมดั้งเดิมถูกละเลย หรือแยกเป็นเสี่ยงตามเขตแดนสมัยใหม่ เช่น สونغฆ้อง เป็นต้น"^{5 6}

ในอดีตรัฐแบบราชาธิราชไม่ได้มีการขีดเส้นพรมแดนที่ชัดเจน จนกระทั่งในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 24 แนวความคิดเกี่ยวกับบุคคลภายใต้อำนาจของรัฐสยามได้เปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากในช่วงการแผ่ขยายอำนาจของอังกฤษและฝรั่งเศส ได้กำหนดการมีอำนาจอธิปไตยอย่างเด็ดขาดเหนือดินแดนที่บ่งบอกอาณาเขต โดยอังกฤษได้ขีดเส้นอันชัดเจนระหว่างสยามกับพม่า ซึ่งตกเป็นอาณานิคมของอังกฤษ ส่งผลให้ความเข้าใจเรื่องรัฐในหมู่ผู้นำของสยามได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมที่ไม่มีแนวเขตที่ชัดเจนระหว่างรัฐสยามกับรัฐอื่นรอบๆ บ้าง ก็ได้มีการทำแผนที่ตามความรู้สมัยใหม่ในต้นพุทธศตวรรษที่ 25 (ดูภาพที่ 1 และ ภาพที่ 2)⁷

เมื่อไทยได้มีการปักปันเขตแดนกับประเทศเพื่อนบ้าน นับตั้งแต่ประเทศเหล่านั้นยังเป็นอาณานิคมของมหาอำนาจ อังกฤษและฝรั่งเศส โดยยึดถือแนวเส้นเขตแดนในรูปแบบต่างๆ เช่น แนวสันเขา แนวสันปันน้ำ แนวร่องน้ำลึก หรือแนวเส้นตรง เป็นต้น โดยมีกรมแผนที่ทหาร กองบัญชาการทหารสูงสุด กระทรวงกลาโหมเป็นผู้แจกแจงการแบ่งปันเขตแดน เพื่อระบุว่าพื้นที่ตรงไหนเป็นของประเทศไทยอย่างไร ว่าแนวเขตแดนอธิปไตยซึ่งได้รับความคุ้มครองโดยกฎหมายระหว่างประเทศ ให้คงไว้ซึ่งความศักดิ์สิทธิ์ จะล่วงละเมิดมิได้ และหน่วยงานอื่นๆ ที่รับผิดชอบด้านเขตแดน เช่น กองบัญชาการทหารสูงสุด สภาความมั่นคงแห่งชาติ กรมการปกครอง ตำรวจตระเวนชายแดน กระทรวงมหาดไทย กรมสนธิสัญญาและกฎหมาย กระทรวงต่างประเทศ เป็นต้น ดังนั้นพรมแดนประเทศไทยในปัจจุบันด้านตะวันตกถือสัญญาระหว่างประเทศไทยกับอังกฤษใช้ในการกำหนดเขตแดนด้านประเทศพม่า เริ่มต้นจากจังหวัดระนอง ที่ลำน้ำกระ (เส้นรุ้ง 10 องศา เหนือ) เป็นแนวเส้นเขตแดนต่อไปทางเหนือตามแนวสันเขาตะนาวศรี สันเขาถนนธงชัย สัน

⁵ ธงชัย วินิจจะกุล "เรื่องเล่าจากชายแดน" ศิลปวัฒนธรรม 23(12) ตุลาคม 2545 : 73-75

⁶ ดูเพิ่มเติม ใน Winichakul, Thongchai. Siam Mapped. 1994

⁷ สมหมาย ปรัชชสิบลกุล "กำเนิด" ศิลปวัฒนธรรม 24(1) พฤศจิกายน 2545 : 71

เขาแดนลาว ไปจนแม่น้ำโขงที่จุดเส้นรุ้ง 25 องศา 5 ลิปดา เหนือ ที่กิ่งอำเภอเชียงแสน จังหวัด เชียงราย

การกำหนดเส้นเขตแดนถูกมองว่ามีความสำคัญมาก จะส่งผลให้ประเทศนั้นๆ มีความมั่นคงและทำให้หมดความกังวลในเรื่องปัญหาข้อขัดแย้งตามแนวพรมแดนระหว่างกัน สามารถมุ่งการพัฒนาไปสู่กิจการด้านอื่นๆ เช่น การเมือง เศรษฐกิจ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ แต่ถ้าหากการกำหนดเขตแดนไม่ชัดเจนแล้ว จะเป็นอุปสรรคในการพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ส่งผลกระทบต่อการพัฒนาด้านต่างๆ ของประเทศโดยตรง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านเศรษฐกิจ ทำให้ขาดความมั่นใจในการค้าและการลงทุน รวมทั้งราษฎรที่อาศัยอยู่บริเวณแนวพรมแดน ทำให้มีการแสวงหาผลประโยชน์ในกรรมสิทธิ์ที่ดินบริเวณแนวพรมแดน โดยจงใจที่จะรุกล้ำดินแดนเข้าไปทำการเกษตร จนทำให้เกิดปัญหา นำไปสู่การทำลายความสัมพันธ์อันดีกับประเทศเพื่อนบ้าน และอาจขยายความรุนแรงขึ้นเป็นปัญหาระดับชาติ ถึงขั้นการใช้กำลังเข้าต่อสู้กัน ส่งผลต่อความมั่นคงของประเทศไทย⁸

พม่า - ไทย เป็นประเทศเพื่อนบ้านที่มีพรมแดนติดกันระยะทาง 2,532 กิโลเมตร และมีช่องทางติดต่อกันประมาณ 76 ช่องทางตลอดแนวพรมแดน ทำให้มีปัญหาเกี่ยวกับการกำหนดแนวพรมแดนในบางช่วง อันเป็นผลมาจากการที่แนวพรมแดนส่วนใหญ่เป็นแนวพรมแดนตามธรรมชาติ ได้แก่ แม่น้ำ ทิวเขา ทะเล เป็นต้น จึงเกิดการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ประกอบกับข้อตกลงเกี่ยวกับเส้นกันพรมแดนที่ได้เคยทำไว้ในอดีตนั้นไม่ชัดเจนพอ ทำให้เกิดปัญหาระหว่างไทยกับพม่าเป็นประจำ และส่งผลต่อความสัมพันธ์ของประเทศทั้งสองในแง่ต่างๆ ทั้งในแง่ความขัดแย้งและการมีผลประโยชน์ร่วมกัน (ภาพที่ 3)⁹

⁸ มติชนทูเดย์ มติชนรายวัน 15 มกราคม 2546 หน้า 12

⁹ สภาพบนพื้นที่แนวพรมแดน จึงเป็นพื้นที่ที่แสดงถึงความสัมพันธ์ในแง่ต่างๆ ดังนี้

1. การเป็นแนวกันชนระหว่างรัฐ
2. ที่ตั้งฐานของกองกำลังชนกลุ่มน้อย
3. ผู้อพยพ
4. การค้าและผลิตยาเสพติด
5. การค้าตามแนวชายแดน ตลาดในพม่าเป็นตลาดขนาดใหญ่สำหรับสินค้าอุปโภคบริโภค โดยเฉพาะการค้าส่วนใหญ่เป็นการค้าที่ไม่ถูกต้องตามกฎหมาย เป็นการลักลอบค้าขายสินค้านอกกรอบ
6. แหล่งทรัพยากรธรรมชาติ ประมง ป่าไม้

ระนอง¹⁰: เมืองชายแดน (Border City)

ระนองในฐานะเมืองชายแดนไทย - พม่า เดิมระนองเป็นหัวเมืองเล็กๆ มีเจ้าเมืองปกครองขึ้นตรงต่อเมืองชุมพร เมืองระนองเป็นเมืองตั้งอยู่ฝั่งทะเลตะวันตก (ทะเลอันดามัน) เขตแดนใกล้กับหัวเมืองพม่าที่อังกฤษปกครองอยู่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริให้เมืองตระและเมืองระนองรวมกัน และขึ้นต่อกรุงเทพฯ แล้วให้คอซู้เจียง นายอากรชาวจีนเป็นผู้ว่าการเมืองระนอง ในปี พ.ศ. 2405

ระนองเป็นจังหวัดชายแดนที่มีอาณาเขตติดต่อกับเมียนมาร์ (Myanmar) ในพื้นที่อำเภอเมือง อำเภอกระบุรี และอำเภอละอุ่น โดยเส้นแบ่งเขตแดน แบ่งเป็น 2 ส่วน คือ

ส่วนที่ 1 ใช้ร่องน้ำลึกของแม่น้ำกระบุรี เป็นเส้นแบ่งเขตแดน มีความยาว 70 กิโลเมตร¹¹

ส่วนที่ 2 อยู่ในทะเลอันดามันตอนใต้ของ เกาะวิคตอเรียพอยท์ มีความยาว 69 กิโลเมตร

รวมความยาวของเส้นเขตแดนส่วนที่ติดต่อกับเมียนมาร์ทั้งสิ้น 139 กิโลเมตร ซึ่งเป็นพื้นที่ที่รัฐบาลพม่าสามารถควบคุมได้ ทำให้ประชาชนของทั้ง 2 ประเทศไปมาหาสู่กันได้ง่ายหลายจุด ดังนี้ ปากจั่น มะมุ น้ำจืดน้อย น้ำจืดใหญ่ ลำเลียง บางแก้ว ทวายทอง ปากน้ำ หงาว ราชกรูด ม่วงกลาง นาคา และกำพวน ทำให้บริเวณเหล่านี้เป็นจุดตั้งรับ - ส่งสินค้า เกิดความสะดวกในการขนส่งสินค้าทั้งถูกและผิดกฎหมาย

หากย้อนไปในอดีตยุคล่าอาณานิคมของอังกฤษ มีการปักปันแบ่งเขตแดนระหว่างไทยกับอังกฤษ ซึ่งเข้ามาปกครองพม่าในฐานะเมืองอาณานิคม กลายเป็นปัญหาที่สืบทอดถึงปัจจุบันในเรื่องของ "ปัญหาเขตแดนระหว่างไทยกับพม่า" เมื่อไทยกับอังกฤษทำสนธิสัญญากำหนดเส้นเขตแดนระหว่างกันไว้ 3 ฉบับ ในปี พ.ศ. 2411, พ.ศ. 2474 และพ.ศ. 2475 พบว่า ในช่วงจังหวัดระนองมีการแบ่งเส้นเขตแดนตอนตะนาวศรีลงมาจนถึงแม่น้ำปากจั่นเป็นดินแดนตอนใต้ เส้นแบ่งพรมแดนได้กำหนดขึ้นโดยอนุสัญญาระหว่างกษัตริย์สยามกับข้าหลวงใหญ่แห่งอังกฤษ

¹⁰ ระนอง เป็นชื่อจังหวัด ตัวเมืองตั้งอยู่ปากแม่น้ำ เป็นแม่น้ำสายสั้น ปากแม่น้ำเป็นอ่าวเล็ก อยู่ปากอ่าวใหญ่ คือปากแม่น้ำกระบุรี จึงเป็นชัยภูมิของโจรสลัดคอยดักจับสินค้าที่ใช้เส้นทางนี้ข้ามคอคอดกระ ระนองมาจากภาษามลายู Kuala Lanun อ่าน กัวลาลานูน Kuala อ่าน กัวลา แปลว่า แม่น้ำ Lanunu อ่าน ลานูน แปลว่าโจรสลัด กัวลาลานูน คือปากน้ำโจรสลัด (ปัญญา ศรีนาค ชื่อบ้านนามเมืองริมฝั่งทะเลอันดามันในภาษามลายู ศิลปวัฒนธรรม 23(3) มกราคม 2545 น.121)

¹¹ แนวพรมแดนตอนที่ 3 คือ ตอนตะนาวศรี เริ่มจากหลักเขตปะวอคะยอ เส้นพรมแดนจะลัดเลาะไปตามสันปันน้ำจนถึงยอดเขาบูเกะดกทุง ผ่านหุบเขา และแม่น้ำต่างๆ เรื่อยไปทางทิศตะวันตกแล้วล้อมรวมเอาพระเจดีย์สามองค์เข้าไว้ในประเทศไทย จากนั้นเขตแดนจะเป็นเส้นตรงมาทางทิศตะวันออกลัดเลาะและวกวนไปตามสันปันน้ำจนถึงต้นน้ำของแม่น้ำปากจั่น / แม่น้ำกระบุรี ซึ่งเรียกว่า เทือกเขาแดนใหญ่ จากนั้นแนวพรมแดนจะลัดเลาะไปตามร่องน้ำลึกของแม่น้ำปากจั่น ไปจนถึงทะเลอันดามัน อันเป็นจุดสิ้นสุดเส้นพรมแดนทางบก

ว่าด้วยเรื่องกำหนดเขตแดนบนพื้นแผ่นดินใหญ่ระหว่างราชอาณาจักรสยามกับมณฑลของอังกฤษ ในปี พ.ศ. 2411 "Tenesserim and the Adjacent of the Kingdom of Siam." มาตราส่วน 1 นิ้ว ต่อ 8 ไมล์ แสดงแนวพรมแดนต่อจากปากน้ำปากจั่นออกไปในทะเล แยกเกาะวิคตอเรียเข้าไปในเขตพม่า และเกาะเล็ก ๆ ไม่มีชื่อในบริเวณนั้น 4 เกาะ ให้อยู่ในเขตไทย¹² (ภาพที่ 4)

ตอนหนึ่งในอนุสัญญาระหว่างกษัตริย์กับข้าหลวงใหญ่แห่งอินเดีย ว่าด้วยเรื่อง กำหนดเขตแดนบนพื้นแผ่นดินใหญ่ ระหว่างราชอาณาจักรสยาม และมณฑลของอังกฤษ คือ เทนเนสเซอร์ิม ลงนาม ณ กรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 8 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1868 แลกเปลี่ยนสัตยาบัน ณ กรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 3 กรกฎาคม ค.ศ. 1868 (พ.ศ. 2411)

"... ตั้งแต่ยอดเขานั้นมาถึงถ้ำเขาแดงแขวงเมืองชุมพร สำคัญเขาเป็นแดนมีปลายน้ำไหลออกทั้งสองฝ่าย ตั้งแต่เขาถ้ำแดงตามเขาแดนใหญ่มาจนถึงปลายน้ำกะในเป็นเขตรแดนมาจนถึงปากน้ำปากจั่น ลำแม่น้ำปากจั่นเป็นกลาง เป็นเขตรแดนฝ่ายละฟาก เกาะในแม่น้ำปากจั่นริมฝั่งข้างอังกฤษเป็นของอังกฤษ ริมฝั่งข้างไทยเป็นของไทย เกาะขวางน้ำมะลิวันเป็นของไทย แม่น้ำปากจั่นฝั่งตะวันตกเป็นของอังกฤษ ตลอดถึงปลายแหลมวิคตอเรีย ฝั่งตะวันออกไปเป็นของไทย..."

การกำหนดเขตแดนไทย - พม่า ตั้งแต่สบเมยมาตามแม่น้ำเมย ต่อทิวเขาตะนาวศรี และแม่น้ำกระบุรีหรือแม่น้ำปากจั่น เป็นการกำหนดเขตแดนโดยตั้งคณะกรรมการปักปันเขตแดนขึ้นร่วมกันสำรวจแผนที่ แต่การทำแผนที่อังกฤษเป็นผู้สำรวจ ฝ่ายไทยเป็นผู้ชี้ระวางแนวเขตแดนเท่านั้น แผนที่ที่ทำในครั้งนี้เป็นแผนที่มาตราส่วน 1 นิ้ว ต่อ 8 ไมล์ หรือ 1/506,880 แสดงลักษณะภูเขาด้วยลายขวานลับ เสร็จแล้วจึงมาทำหนังสืออนุสัญญา (Convention) ระหว่างรัฐบาลสยามกับข้าหลวงใหญ่อินเดียในการกำหนดเขตแดนระหว่างแผ่นดินสยามกับพม่าของอังกฤษ ลงวันที่ 8 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1868 / พ.ศ. 2411 โดยกำหนดเขตแดนตามแผนที่ที่คณะกรรมการปักปันเขตแดนจัดทำขึ้น¹³

จากจุดปากแม่น้ำกระบุรีหรือแม่น้ำปากจั่นออกสู่ทะเล ตำบลปากน้ำ อำเภอเมือง จังหวัดระนอง ทั้งๆ ที่หนังสืออนุสัญญาสยาม-อังกฤษ ระบุชัดเจนว่าเป็นการกำหนดเขตแดนบนแผ่นดินใหญ่ (Defining the Boundry on the Mainland) ซึ่งแผนที่แนบท้ายการให้สัตยาบันในวันที่ 3 กรกฎาคม ค.ศ. 1868 กลับมีเส้นลากจากปากแม่น้ำกระบุรีเข้าไปในทะเล โดยฝ่ายไทยไม่มีความรู้เรื่องแผนที่ ไม่ได้หักท้วงฝ่ายอังกฤษ ทำให้เกิดปัญหาการอ้างเขตแดนซ้อนทับกัน ใน

¹² เวนิกา บุญมาคลี, 2540 : 111-112

¹³ พยงค์ ทิมเจริญ ภูมิศาสตร์: แผนที่กับปัญหาเขตแดนไทยและประเทศข้างเคียง เอกสารประกอบการสัมมนา เรื่อง ภูมิศาสตร์กับวิถีชีวิตไทย 12 - 14 กันยายน 2543 ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร : 27

ปัจจุบันบริเวณ เกาะหลาม เกาะคัน และเกาะชันก ยังตกลงกันไม่ได้มาจนทุกวันนี้ แต่อธิปไตยของเกาะทั้ง 3 ฝ่ายพม่าครอบครอง คนไทยไม่สามารถเข้าไปยังเกาะเหล่านั้นได้¹⁴

ในการทำสัญญาปี พ.ศ. 2411 ได้ตกลงกำหนดเส้นเขตแดนไว้ถึงปลายแหลมวิคตอเรียเท่านั้น ไม่ได้รวมถึงเกาะต่างๆ ในทะเลอันดามัน ดังนั้นปัญหาเรื่องเขตแดนระหว่างประเทศไทยกับพม่ายังคงคลุมเครือและไม่ชัดเจน ย่อมเกิดปัญหาระหว่างไทยกับพม่า และการปฏิบัติต่อราษฎรในบริเวณดังกล่าว เพราะต่างฝ่ายต่างยึดถือแผนที่คนละฉบับ

จากกรณีปัญหาเกาะหลาม เกาะคัน และเกาะชันก ซึ่งทั้ง 3 เกาะนี้ตั้งอยู่บริเวณปากแม่น้ำกระบุรี ตำบลเขานิวคณ์ อำเภอเมือง จังหวัดระนอง

ข้อตกลงเกี่ยวกับการกำหนดเส้นเขตแดนทางทะเลระหว่างไทยกับพม่าได้กระทำขึ้นเป็นครั้งแรก ได้กำหนดเส้นเขตแดนไว้ถึงปลายแหลมวิคตอเรียเท่านั้น ไม่ได้รวมถึงเกาะต่างๆ ในทะเลอันดามัน ทั้งสองฝ่ายได้ตรวจสอบความถูกต้องและลงนามในแผนที่เพื่อเป็นหลักฐาน ต่อฝ่ายอังกฤษได้นำแผนที่แนบท้ายอนุสัญญา ซึ่งเดิมทำไว้ 3 แผ่น ปรับปรุงใหม่เหลือ 2 แผ่น และพิมพ์ลงสี แต่เซอร์จอห์น ลอเรนซ์ ข้าหลวงใหญ่อินเดียได้คำนึงถึงปัญหาเกี่ยวกับเกาะต่างๆ ในทะเลอันดามัน จึงได้ลากเส้นประเพิ่มเติมต่อจากเส้นเขตแดนเดิม ซึ่งได้แสดงไว้เพียงแค่ปลายแหลมวิคตอเรียเท่านั้น โดยให้ยาวต่อไปแบ่งเกาะต่างๆ ในทะเลอันดามันด้วย ในแผนที่ที่ได้กระทำขึ้นใหม่นี้ได้ระบุให้เกาะเซนต์ แมทธิว (Saint Mathew's Island) เกาะวิคตอเรีย (Victoria Island) และหมู่เกาะรังนกเป็นของรัฐบาลอังกฤษ ส่วนเกาะช้างและเกาะพยามเป็นของไทย

ไทยเสียดินแดนเมืองมะริดรวมทั้งเมืองมะลิวัลย์แก่อังกฤษ และได้มีการปักปันเขตแดนไทยโดยใช้แม่น้ำกระบุรีเป็นเส้นกั้นพรมแดน โดยใช้ร่องน้ำลึก (Thalweg)¹⁵ ในปี พ.ศ. 2442 ยังส่งผลให้เมืองระนองและเมืองตะกั่ว ซึ่งมีฐานะเป็นอำเภอในการปกครองของจังหวัดระนองมีความสำคัญในฐานะเป็นเมืองชายแดน มีอาณาเขตติดต่อกับเมืองขึ้นของอังกฤษทางด้านทะเลตะวันตก และมีความสำคัญในฐานะเป็นศูนย์รวมของการไปมาหาสู่ และซื้อขายสินค้าระหว่างไทยกับพม่า ซึ่งเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษ

ระนองเป็นจังหวัดเล็กๆ ที่มีอำเภอ 5 อำเภอ คืออำเภอเมือง อำเภอกระบุรี อำเภอละอุ่น อำเภอเกาะเปอร์ และกิ่งอำเภอสุขสำราญ ช่องทางติดต่อกับประเทศพม่าที่สะดวกที่สุดคือช่วง 3 อำเภอแรก คือ อำเภอเมือง อำเภอกระบุรี และอำเภอละอุ่น เนื่องจากมีแนวพรมแดนแม่น้ำกระบุรีหรือแม่น้ำปากจั่น ทำให้การเข้า-ออกระหว่างพรมแดนสะดวก ระนองเป็นจังหวัดที่มีการ

¹⁴ เวนิกา บุญมาคลี, 2540: 35

¹⁵ ร่องน้ำลึก (Thalweg) หมายถึง ร่องน้ำในแม่น้ำตรงจุดที่ลึกที่สุดและมีความต่อเนื่อง เป็นการกำหนดเส้นเขตแดนในแม่น้ำที่เป็นสากลและเป็นที่ยอมรับหลายที่สุด

เคลื่อนย้ายเข้าออกของคนตลอดเวลา ทั้งแรงงานพม่า แรงงานภายในประเทศ รวมทั้งกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ เช่น มุสลิม จีน พม่า มอญ เป็นต้น

ในที่นี้ขอกล่าวถึงระนองในแง่มุมชุมชนข้ามพรมแดนของกลุ่มคนไทยพลัดถิ่น ซึ่งพบว่า เป็นกลุ่มที่ถูกรวมเป็นกลุ่มอพยพแรงงานพม่า แต่ในความเป็นจริงแล้วคนกลุ่มนี้เป็นคนไทยที่อยู่ ในเขตพม่า พบว่ามีการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในจังหวัดระนองมากขึ้น แม้ว่าจะมีการสำรวจโดย ให้ผู้พลัดถิ่นสัญชาติพม่าเชื้อสายไทยที่ประสงค์จะขอขึ้นแบบการแปลงสัญชาติไทย ตามมติกรม. 27 พฤษภาคม 2540 จำนวน 7,849 คน เมื่อสำรวจความถูกต้องโดยนายทะเบียนต่างด้าวแล้ว พบว่า มีจำนวนเพียง 1,241 คนเท่านั้นที่มีคุณสมบัติตรงตามมติกรม. แต่อย่างไรก็ตามพบว่ามีผู้ ที่ตกสำรวจเป็นจำนวนมาก และบางส่วนเป็นผู้ที่ไม่กล้าแสดงตัวตนออกมา

ชุมชนข้ามพรมแดน: ไทย-พม่าที่บ้านเขาฝาชี-บ้านมะลิวัลย์

หากจะกล่าวว่า "สถานที่ (Place) มีจิตวิญญาณ หมายถึงประมวลประสบการณ์ที่ผู้คน ณ ที่แห่งนั้นถือว่ามีคุณค่า มีความหมาย หลายรุ่น หลายร้อยปีก็ได้ สะท้อนออกมาเป็นเรื่องราว ของชีวิตที่ถูกพันกับที่แห่งนั้น เล่าขานสืบต่อมาหลายรุ่น หลายร้อยปีก็มี จนเรื่องราวเหล่านั้นมีส่วน สร้างอัตลักษณ์ของผู้คนและสถานที่แห่งนั้นขึ้นมา" "ชาติกลายเป็นสถานที่ที่ถือกันว่าเป็น "บ้าน" และประวัติของชาติเป็นเรื่องราวของ "บ้าน" ก็มีความผันแปรไปตามกาลเวลา"¹⁶

"ชุมชนข้ามพรมแดน (Transnational Community)" ก็เป็นสถานที่หนึ่งที่มีจิตวิญญาณ ของความเป็น "บ้าน" เช่นกัน และที่สำคัญก็คือ การสะท้อน "ความเป็นชาติ" ของตนเอง ดังนั้น สถานที่/พื้นที่ นี้จึงมีนัยยะของการเมืองและวัฒนธรรมของคนบนพรมแดนที่อยู่ภายใต้กระแสการ เปลี่ยนผ่านทางความคิดอริปไตย การแสดงอัตลักษณ์ความเป็นชาติและการเป็นพลเมือง ชีวิต ของผู้คนที่อยู่ในชุมชนข้ามพรมแดนนี้ มีความอิสระในการดำเนินชีวิตบนเส้นพรมแดนระหว่างรัฐ ชาติ ในที่นี้หมายถึงชุมชนข้ามพรมแดน 2 ฟากฝั่ง บนพรมแดนที่ถูกกั้นโดยแม่น้ำกระบุรีหรือ แม่น้ำปากจั่น คือ "บ้านเขาฝาชี" และ "บ้านมะลิวัลย์"

บ้านเขาฝาชี เป็นหมู่บ้านหนึ่งขึ้นอยู่กับ ตำบลบางแก้ว อำเภอละอุ่น จังหวัดระนอง หรือคนท้องถิ่นเรียกว่า "กิโล 30" (หมายถึงตั้งอยู่บนถนนสายระนอง - ชุมพร หลักกิโลเมตรที่ 30) มีโรงเรียน ระดับประถม 1 โรงเรียน และระดับมัธยม 1 โรงเรียน มีคลองละอุ่นไหลผ่านซึ่งเป็นคลองแยกจากปาก แม่น้ำกระบุรี ชาวบ้านส่วนใหญ่มีอาชีพประมงและทำสวน บ้านเขาฝาชีเป็นชุมชนที่มีการเคลื่อนไหว

¹⁶ ธงชัย "เรื่องเล่าจากชายแดน" ศิลปวัฒนธรรม 23 (12) ตุลาคม 2545: 72

ของคนพลัดถิ่นสูง เนื่องจากมีการข้ามไป-มาระหว่างบ้านเขาฝาศีและบ้านมะลิวัลย์ โดยทางเรือ (ประมาณ 40 นาที)

บ้านมะลิวัลย์ เป็นตำบลหนึ่งขึ้นอยู่อำเภอเกาะสอง จังหวัดเกาะสอง และอยู่ห่างจากจังหวัดเกาะสอง 24 ไมล์ (ไมล์ ชาวบ้านจะออกเสียง ไม) มีชุมชนคนไทยประมาณ 80 ครัวเรือน มีวัดไทยมะลิวัลย์ 1 แห่ง โรงเรียนระดับประถม 1 แห่ง อาชีพของคนบริเวณนี้คือ เดิมทำเหมืองแร่ดีบุก ทำไม้ ประมง ทำสวน และข้าวไร่ มีคลองมะลิวัลย์ไหลผ่านเป็นคลองแยกจากแม่น้ำกระบุรี ชาวบ้านมะลิวัลย์มีหัวหน้าหมู่บ้านหรือกำนัน เรียกว่า "ผู้เฒ่า" เป็นคนที่ชาวบ้านยอมรับและเสนอต่อสภาตำบล โดยมีการลงมติร่วมกัน จากนั้นก็เสนอทางอำเภอ สำหรับการซื้อสินค้าอุปโภคบริโภคชาวบ้านจะนิยมข้ามมาซื้อสินค้าฝั่งไทย (กิโล30) โดยเฉพาะในวันอาทิตย์มีตลาดนัดสินค้าราคาถูก ส่วนลูกหลานก็จะมาฝากญาติฝั่งไทยเข้าโรงเรียนทั้งในระดับประถมและมัธยม

ลุงวิน ชาวบ้านบ้านมะลิวัลย์ อายุ 75 ปี

"...กั้ง จ้อ และผม อยู่ที่นี่มา 3 ชั่วคนแล้ว มาจากเมืองจีนมาได้ถูกเมียที่นี่ มาทำแร่ เมื่อก่อนมะลิวัลย์ทำเหมือง มีแร่มาก - ดีบุก เมื่อก่อนไปขายที่ระนอง เพิ่งมาเลิกทำไม้ถึง 10 ปี เมื่อก่อนคนระนอง ภูเก็ตก็จะมาทำกันมา เดินทางคลอง ...นั่งเรือจากมะลิวัลย์ ไป 30 ประมาณ 40 นาที..."

"...อยู่ที่นี่ก็ทำสวน ปลูกทุกอย่าง ...รุ่นผมเองไม่ได้เรียนหนังสือพม่า เมื่อก่อนไม่มีพม่า จะไปเรียนฝั่งไทย พ่อรุ่นลูกสาว (50ปี) ได้เรียนหนังสือพม่า แล้วก็มาเรียนตัดเสื้อฝั่งไทย ส่วนลูกหลานก็อยู่และเรียนฝั่งไทยหมด..."

โกอา อดีตกำนันบ้านมะลิวัลย์ อายุ 63 ปี

"2484 ญี่ปุ่นขึ้น ตอนนั้นเป็นของอังกฤษ อังกฤษปกครองมะลิวัลย์ ...แบ่งเขตพม่า โดยใช้กระแสน้ำในแม่น้ำกระบุรี"

"เป็นคนจีนไหหลำ แซ่พู่ เป็นตระกูลที่ใหญ่ กั้งเข้ามากับเรืออังกฤษเป็นพ่อครัวของเรืออังกฤษ แล้วมารับช่วงสัมปทานเหมืองแร่ต่อจากพวกอังกฤษ จึงตั้งรกรากและมีลูกมีเมียเป็นคนท้องถิ่น...ตอนอายุ 2 ขวบ พ่อแม่หนีพม่ามาอยู่ฝั่งไทย เพราะเปลี่ยนการปกครองที่บ้านถูกยึดหมด ที่บ้านทำเหมืองแร่ชัด..."

"กำนันหรือหัวหน้าหมู่บ้านเรียกว่า "ตะยี่" ถูกเลือกโดยสภาตำบล ... เป็นตัวกลางระหว่างชาวบ้านกับทางการ"

"ช่วงทวาย มะริดไม่มีปัญหา...ด้านเศรษฐกิจด้านประมง"

"ไม่มีปัญหาชนกลุ่มน้อย ยุทธศาสตร์ไม่เหมาะสม เป็นพื้นที่ต้น เป็นแหลมไม่เหมาะสม"

"เกาะสองเพิ่งเปลี่ยนเป็นจังหวัด ประมาณ 10 ปี ...ส่วนมะลิวัลย์เป็นตำบล...
ขึ้นกับอำเภอเกาะสอง จังหวัดเกาะสอง"

"เกาะสอง มี อ.หมาลาง กิ่งอ.ปากเปียน และอ.เมืองเกาะสอง 3 อำเภอ... เดิม
เกาะสองเป็นอำเภอขึ้นอยู่กับจังหวัดมะริด.."

"เป็นที่ตั้ง เขตทหาร เขตกองพล 20 คุมเฉพาะพื้นที่เกาะสอง... มี 9 กองพัน ที่
เกาะสองมี 6 กองพัน ที่ปากเปียน 3 กองพัน..."

ชีวิตบนพรหมแดน: ไทยพลัดถิ่นหรือถิ่นพลัดไทย ?

บริเวณพรหมแดนเป็นบริเวณที่มีการเคลื่อนไหวทางชาติพันธุ์จำนวนมากและหลากหลาย
โดยเฉพาะบริเวณพรหมแดนไทย-พม่า¹⁷

¹⁷ การเคลื่อนไหวของผู้คนบริเวณพรหมแดน (กฤตยา อาชวนิจกุล, 2544:134)

1. ผู้พลัดถิ่นสัญชาติพม่าเข้ามาก่อน 9 มีนาคม 2519 กลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่เกิดขึ้นหลังจากประเทศพม่าเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นแบบสังคมนิยมในปี พ.ศ. 2505 และเกิดการสู้รบระหว่างรัฐบาลพม่ากับกองกำลังชนกลุ่มน้อยตามชายแดน กระทรวงมหาดไทยเริ่มจัดทำประวัติควบคุมจำนวนโดยออกบัตรประจำตัวให้ถือไว้ (บัตรสีชมพู) กลุ่มผู้อพยพที่เข้ามาในประเทศไทยก่อนวันที่ 9 มีนาคม 2541 ซึ่งประมาณว่ามีจำนวนประมาณ 48,000 คน ในปี 2519 - 2537 และในปี 2541 มีคนกลุ่มนี้จำนวนทั้งสิ้น 16,602 คน ซึ่งเป็นผู้ที่ทางราชการผ่อนผันให้สามารถขออนุญาตทำงานได้แต่ต้องอยู่ในเขตพื้นที่ควบคุม (สำนักงานกลางทะเบียนราษฎร กระทรวงมหาดไทย 2542) จากจำนวนนี้ยังไม่รวมจำนวนผู้พลัดถิ่นสัญชาติพม่าเชื้อสายไทย ซึ่งมีสถานภาพเป็นผู้หลบหนีเข้าเมืองรอการส่งกลับ ถือบัตรสีเหลืองขอรับน้ำเงิน จากฝ่ายการทะเบียนชนกลุ่มน้อยในประเทศไทย กรมการปกครอง ในปี 2539 พบว่ามีประมาณ 7,849 คน ถือว่าเป็นกลุ่มผู้อพยพกลุ่มพิเศษที่เรียกว่า คนไทยพลัดถิ่น มีสิทธิในการขอรับสัญชาติไทย
2. ผู้หลบหนีเข้าเมืองมีที่อยู่ถาวร เข้ามาหลัง 9 มีนาคม 2519 กระทรวงมหาดไทยได้จัดทำทะเบียนประวัติและบัตรประจำตัวควบคุมไว้ในปี พ.ศ.2537 โดยแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ "กลุ่มผู้หลบหนีเข้าเมืองจากพม่าที่เข้ามามีถิ่นที่อยู่ถาวรในประเทศ (บัตรสีส้ม) เป็นผู้ที่ทางราชการผ่อนผันให้สามารถทำงานได้ในเขตพื้นที่ควบคุม และ "กลุ่มที่เข้ามาเป็นแรงงานและอาศัยอยู่กับนายจ้าง" (บัตรสีม่วง) ในปี พ.ศ.2535 มติคณะรัฐมนตรี ผ่อนผันให้มีการจ้างแรงงานพม่าได้ใน 10 จังหวัดชายแดน โดยที่เจ้าของสถานประกอบการไม่สามารถหาคนงานไทยมารับจ้างได้ เป็นกลุ่มผู้อพยพเข้ามาหางานทำด้วยเหตุผลทางเศรษฐกิจ และมีหลักแหล่งถาวรหรือที่อยู่อาศัยถาวรแล้ว มีจำนวนประมาณ 33,000 คน ในปี 2538
3. ผู้พลัดถิ่นลี้ภัยจากการสู้รบ กลุ่มที่เข้าอยู่ในเขตอำเภอชายแดนที่มีการสู้รบ ทางราชการไม่อนุญาตให้ทำงาน มีการออกใบอนุญาตให้ทำงานภายนอกได้เป็นการชั่วคราวแบบไปเช้าเย็นกลับ ผู้

คนไทยพลัดถิ่น-คนไทยพลัดถิ่นสัญชาติพม่าเชื้อสายไทย¹⁸

เมื่อไทยเสียดินแดนบางส่วนให้กับอังกฤษ ได้แก่ ทะวาย มะริด และตะนาวศรี ทำให้บริเวณนี้ยังคงมีคนไทยอาศัยอยู่บนเส้นพรมแดนไทย-พม่า ผู้คนเหล่านี้มีความเป็นอยู่เช่นเดียวกับคนไทยทั่วไป คือ ภาษา ธรรมเนียม ประเพณี รูปร่างหน้าตา ตลอดจนผิวพรรณคล้ายคนไทย และมีญาติพี่น้องไปมาหาสู่กันในฝั่งไทย ซึ่งเราเรียกคนเหล่านี้ว่า "ผู้พลัดถิ่นสัญชาติพม่าเชื้อสายไทย" บุคคลเหล่านี้ไม่มีหลักฐานทางทะเบียนราษฎรและบัตรประจำตัวประชาชน จึงทำให้ไม่ได้สัญชาติไทย ขณะเดียวกันก็เป็นบุคคลที่มีสถานะเช่นเดียวกับชาวพม่าที่อพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทยที่ถูกกฎหมายจำกัดสิทธิ ดังนี้

- อนุญาตให้ประกอบอาชีพได้เพียงบางประเภท
- มีการจำกัดเขตที่อยู่อาศัยและการทำงาน
- การกำหนดโทษผู้ที่หลบหนีออกจากเขตที่อยู่
- ไม่มีกรรมสิทธิ์ในอสังหาริมทรัพย์ในประเทศไทย

-
- หลบหนีการสู้รบ เป็นผู้หลบหนีเข้ามาพำนักอยู่ตามชายแดนด้วยเหตุผลทางการเมือง ประมาณว่ามีจำนวน 50,000 คน ในช่วงปี 2525 - 2527 และเพิ่มขึ้นเป็น 80,000 คน ในปี 2538
4. นักศึกษา/ปัญญาชน เป็นกลุ่มนักศึกษาเข้ามาด้วยเหตุผลทางการเมืองในพม่า โดยเฉพาะหลังปี พ.ศ. 2531 มีการกวาดจับผู้นำนักศึกษาและปัญญาชน นักศึกษาส่วนหนึ่งถูกส่งตัวกลับพม่า ก่อนที่รัฐบาลไทยจะตัดสินใจเปิด "เขตปลอดภัย" ที่ศูนย์มณีนีลอย จ. ราชบุรี มีการจดทะเบียนนักศึกษาในกลุ่มนี้ และให้ความช่วยเหลือในฐานะเป็นบุคคลในความดูแลของ UNHCR แต่ก็มีนักศึกษา/ปัญญาชนจำนวนหนึ่งยังคงอาศัยอยู่ตามแนวชายแดน และกลายเป็นแรงงานผิดกฎหมาย นักศึกษาพม่า เป็นกลุ่มที่หลบหนีเข้าเมืองและอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของภาคีรัฐบาลตามมติ ครม. เมื่อวันที่ 22 พฤศจิกายน 2531 และ 24 กันยายน 2534 มีจำนวนประมาณ 2,500 คน ซึ่งเป็นกลุ่มที่อาศัยอยู่ในศูนย์นักศึกษาพม่าเป็นเวลากว่า 10 ปี มาแล้ว
 5. ผู้คงค้างจากการเดินทางเข้าเมืองโดยมีเอกสารการเดินทางถูกต้อง
 6. ผู้อพยพที่ลักลอบเข้ามาทำงาน เป็นกลุ่มที่ตั้งใจหลบหนีเข้ามาหางานทำ ด้วยเหตุผลทางด้านเศรษฐกิจ อดอยาก ไม่มีงานทำ การถูกทารุณกรรม การถูกเกณฑ์ไปใช้แรงงาน ถูกขูดรีดภาษี กลุ่มผู้ลักลอบเข้ามาหางานทำ เป็นกลุ่มที่เข้ามาหางานทำตามแนวชายแดนในเขต 10 จังหวัด และในเขตจังหวัดอื่นๆ มีจำนวนไม่แน่นอน เนื่องจากยังไม่มี การสำรวจที่ชัดเจน ซึ่งประมาณว่ามีจำนวนมากขึ้นเรื่อยๆ ประมาณ 400,000 - 500,000 คน ในระหว่างปี 2537 - 2538 ซึ่งเป็นกลุ่มที่เริ่มมีปัญหาของการอพยพเข้ามาทำงานมากขึ้น และจะต้องเร่งรัดจัดการจัดระบบแก้ไขให้ชัดเจนมากขึ้น

¹⁸ ชื่อเรียกที่ถูกกำหนดขึ้น โดยกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย สำหรับคนไทยที่เกิดในประเทศพม่า

-บุตรของผู้พลัดถิ่นเชื้อสายไทย แม้จะเกิดในไทยแต่ก็ไม่ได้สัญชาติไทย ซึ่งจะส่งผลถึงการศึกษาของเด็กๆ เหล่านี้ คือ สามารถเรียนหนังสือได้แต่ไม่ได้รับประกาศนียบัตร

"ผู้พลัดถิ่นสัญชาติพม่าเชื้อสายไทย" หรือ "ไทยพลัดถิ่น" เหล่านี้ มีความรู้สึกไม่ยอมรับว่าตนเองมีสัญชาติพม่า แต่กลับรู้สึกว่าเป็นคนไทย ต้องการเป็นคนไทยอย่างถูกต้องตามกฎหมาย ต้องการมีส่วนร่วมทางการเมืองในไทย พูดและเขียนภาษาไทย และไม่ยอมเรียนรู้ภาษาพม่า จากคำบอกเล่าของคนไทยพลัดถิ่น

"ต้องยกลูกให้เป็นชื่อคนอื่น เพราะเราอยากให้ลูกได้บัตรประชาชนไทย ได้เรียนสูงๆ"

"ต้องเสียเงินให้ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน เจ้าหน้าที่ตำรวจ เพื่อต้องการข้ามเข้ามาอยู่ฝั่งไทย"

"แจ้งเกิดแล้วแต่ไม่ได้บัตร ไม่ได้สูติบัตร พ่อแม่ไม่มีบัตร เพราะเกิดแล้วพ่อแม่กลับไปพม่า"

"ถึงจะบอกเขา เขาก็ไม่ทำให้ ต้องเสียค่าหัวไม่ต่ำกว่า 300 บาท"

"บอกให้รอ เดี่ยวก็ได้บัตรแล้ว"

"รู้สึกอาย เพื่อนเหยียบ"

"พม่ามาอยู่ฝั่งนี้ อยู่ดีกว่าพวกเราที่เป็นคนไทยเสียอีก"

"ถูกยัดเยียดให้เป็นพม่า"

"ไม่มีบ้านของตัวเอง ตอนนี้เช่าเขาอยู่"

"ตอนนี้โรงเรียนให้เรียนถึง ม.3 แล้ว ทำยังไงจะเรียนต่อจนจบม. 6 ได้ และเรียนต่อสูงๆ"

"ตนมีบัตร 2 ใบ ของพม่าใบหนึ่ง ของไทยใบหนึ่ง ให้เจ้าหน้าที่เห็นไม่ได้ เดี่ยวถูกจับ ต้องช้อนไว้"

เนื่องจากพรมแดนไทย (ระนอง) กับพม่า (เกาะสอง) ไม่ได้เป็นพรมแดนที่เป็นที่ตั้งของชุมชนชน กลุ่มน้อย อีกทั้งเป็นพื้นที่ที่อยู่ในการดูแลและควบคุมของฝ่ายรัฐบาลพม่า ทำให้การเคลื่อนไหวของพื้นที่พรมแดนบริเวณนี้เน้นไปในเรื่องของเศรษฐกิจการค้ามากกว่า ทำให้พื้นที่พรมแดนส่วนนี้ไม่ได้อยู่บนความขัดแย้งและพื้นที่ล่อแหลมทางการเมือง

โกก้า อายุ 54 ปี อดีตกำนันบ้านมะลิวัลย์

"...อยู่พม่าไปทำหัวแข่งกับมันไม่ได้ ถูกขังตายเลย ... อยู่พม่าทำอะไรก็ได้ แต่อย่าไปยุ่งกับการเมืองอย่างเดียว ไม่ต้องไปยุ่ง ไม่ต้องไม่แตะต้องกับการเมือง.."

"คนฝั่งโน้นก็จะมีบัตรพม่า ถ้ามาฝั่งนี้ก็ต้องมาแจ้งเข้ากับตม. (ตำรวจตรวจคนเข้าเมือง) กฎหมายเหมือนกัน ... ตรง 30 ไม่ต้องแจ้ง เขาอะลุ่มอล่วย จะข้ามไปมาก็สะดวก ข้ามได้ทุกวัน มาซื้อของกิน..."

"...อยู่ฝั่งโน้น ทำไม้ เดียวนี้ไม่มีไม้ให้ทำแล้ว...คนฝั่งโน้นเลยข้ามมาทำมาหากิน ฝั่งนี้กันเกือบหมดแล้ว..."

โกอา

"บางคนที่ไม่อยากอยู่ก็กลับมา ตอนนี้อยู่มะลิวัดอยู่บ่อยที่สุดแล้ว..บางคนไปไหนไม่ได้ตั้งรกรากที่นั่นแล้ว มีบ้านมีสวน...เหมือนอาศัยอยู่กับเค้า...คนที่ย้ายข้ามมาหลวงก็ยึดหมด..."

แม้รัฐบาลได้ออกกฎหมายให้ชนกลุ่มน้อยสัญชาติพม่า ที่เข้ามาพำนักอยู่ในประเทศไทย ด้วยเหตุผลทางการเมืองและหนีภัยจากการสู้รบในช่วงก่อนวันที่ 9 มีนาคม 2519 เป็น "ผู้พลัดถิ่นสัญชาติพม่า" โดยผู้พลัดถิ่นเหล่านั้นจะได้รับการผ่อนผันให้อาศัยอยู่ประเทศไทยได้เป็นการชั่วคราวด้วยเหตุผลทางมนุษยธรรม แต่ให้มีมาตรการควบคุมโดยเคร่งครัด มิให้ออกไปจากพื้นที่ควบคุมที่กำหนด และห้ามมีการเคลื่อนไหวใดๆ อันเป็นปฏิปักษ์ต่อรัฐบาลพม่า ในทางปฏิบัติแล้ว ยังไม่สามารถควบคุมและดูแลผู้พลัดถิ่นสัญชาติพม่าที่เข้ามาพักพิงในประเทศไทยได้ ทั้งนี้เพราะเจ้าหน้าที่บางส่วนได้ละเลยหน้าที่ของตนเอง บางครั้งเห็นแก่ผลประโยชน์เล็กๆ น้อยๆ ทำให้เพิกเฉยต่อการปฏิบัติกับผู้พลัดถิ่น และไม่เคยรับทราบนโยบายตลอดจนแนวทางปฏิบัติต่อผู้พลัดถิ่นดังกล่าว อีกทั้งผู้พลัดถิ่นเหล่านั้นจึงไม่ได้รับการบริการหรือการปฏิบัติจากภาครัฐแต่อย่างใด

"คนไทยพลัดถิ่น" หรือ "คนพลัดถิ่นสัญชาติพม่าเชื้อสายไทย" ถูกให้คำจำกัดความว่า "แต่เดิมกลุ่มบุคคลนี้เป็นคนไทยแต่ดินแดนที่ตนอาศัยอยู่นั้น อังกฤษซึ่งปกครองพม่าใช้ความได้เปรียบทางการเมืองและทางทหารปราบปรามเขตแดนทำให้ดินแดนของไทยตกเป็นของพม่า พม่าได้เอกราชจากอังกฤษแล้วดินแดนเหล่านี้จึงเป็นของพม่า แต่เนื่องจากพม่ามีปัญหาทางการเมืองและเศรษฐกิจ จึงทำให้คนไทยกลุ่มน้อยอพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทย และอีกกลุ่มหนึ่งที่เข้าไปทำมาหากินในพม่าประมาณ 40 - 50 ปี ... เมื่อพม่ามีปัญหาด้านการปกครองคือมีการปราบปรามชนกลุ่มน้อย จึงทำให้คนไทยเหล่านี้กลับเข้ามาในประเทศไทย สองกลุ่มนี้จะเข้ามาในเขตพื้นที่จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ชุมพร ระนอง และตาก บัตรประจำตัวผู้พลัดถิ่นสัญชาติพม่า ... ไทยกำหนดให้เป็นบัตรสีเหลืองขอบน้ำเงิน"¹⁹

¹⁹ ส่วนทะเบียนราษฎร ฝ่ายการทะเบียนชนกลุ่มน้อย สิงหาคม 2542

และจากส่วนทะเบียนราษฎร ฝ่ายการทะเบียนชนกลุ่มน้อย ปี พ.ศ. 2539 พบว่าคนกลุ่มนี้มี 7,849 คน จัดเป็นผู้อพยพกลุ่มพิเศษที่มีสิทธิในการขอรับสัญชาติไทย โดยถือใบสำคัญประจำตัวคนต่างด้าว มีอายุ 5 ปี ใบสำคัญถิ่นที่อยู่อาศัย และ ทร.13 (ทะเบียนบ้านชั่วคราว)

อย่างไรก็ตามเส้นแบ่งความเป็นคนไทย และคนไทยพลัดถิ่น จึงเกิดจากมติกรม. 9 มีนาคม 2519 กำหนดให้ ห้ามคนไทยเดินทางกลับประเทศไทยอีก โดยหากมีการเข้ามาหลัง 9 มีนาคม 2519 ให้ถือว่าเป็นผู้หลบหนีเข้าเมือง ทำให้คนกลุ่มนี้ซึ่งปัจจุบันอาศัยอยู่บนแผ่นดินไทย กลายเป็นคนกลุ่มน้อยไปทันที ไม่มีโอกาสได้รับการปฏิบัติจากรัฐไทยตามที่พลเมืองไทยควรได้รับ ไม่มีใบเกิด ไม่มีการศึกษา ไม่มีการจดทะเบียน ไม่มีการคุ้มครองด้านแรงงาน ไม่มีสิทธิถือครอง อสังหาริมทรัพย์และสังหาริมทรัพย์ ไม่มีการจ้างตาย ไม่มีสิทธิทางการเมืองการปกครอง

ส่วนระบบการศึกษา นโยบายด้านการศึกษาของรัฐบาลไทยในปัจจุบัน คือให้รับเด็กไร้สัญชาติเข้าเรียนในระบบโรงเรียนได้จนถึงชั้นมัธยม โดยเริ่มปฏิบัติมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2535 ผลจากนโยบายนี้ พบว่ามีเด็กไร้สัญชาติกลุ่มต่างๆ โดยเฉพาะคนไทยพลัดถิ่นเข้าเรียนในโรงเรียนไทยจำนวนมาก แต่ในส่วนเด็กต่างชาติที่เป็นลูกหลานแรงงานต่างชาติ รวมทั้งเด็กที่เกิดจากพ่อต่างชาติแม่ไทย หรือพ่อไทยแม่ต่างชาติ ซึ่งมีจำนวนมากตามบริเวณชายแดน พบว่ามีการเข้าเรียนจำนวนน้อยด้วยสาเหตุต่างๆ พ่อแม่ไม่เห็นความสำคัญ จัดการเรียนการสอนไม่ตรงความต้องการ สื่อภาษาที่ใช้ในการเรียนการสอน ค่าใช้จ่ายแพง ความปลอดภัย การปรับตัวของเด็ก²⁰ เด็กที่เข้าเรียนส่วนใหญ่เป็นลูกหลานผู้พลัดถิ่น

อดีตครูโรงเรียนเขาฟ้าชี

“เด็กพลัดถิ่นเข้าเรียนไม่มีลำดับ แต่ทางการให้รับไว้ก่อน ให้วุฒิถึงป.6 ...ถ้าจะต่อก็ต่อได้แต่ที่โรงเรียนละอุนเท่านั้น ได้วุฒิแค่ ม.3 ...”

“เด็กมาจากฝั่งลี้วัลย์ มาอยู่บ้านญาติ ...พอวันศุกร์ก็นั่งเรือกลับ...”

“เด็กบางคนพ่อแม่ก็ยกให้เป็นลูกคนฝั่งไทย เพราะลูกจะได้เรียนต่อสูงๆ ...มีบัตรประชาชนด้วย”

ลุงวิน

...รุ่นผมเองไม่ได้เรียนหนังสือพม่า เมื่อก่อนไม่มีพม่า จะไปเรียนฝั่งไทย พอรุ่นลูกสาว (50ปี) ได้เรียนหนังสือพม่า แล้วก็มาเรียนตัดเสื้อฝั่งไทย ส่วนลูกหลานก็อยู่และเรียนฝั่งไทยหมด...”

²⁰ อมรทิพย์ อมราภิบาล และจิราพร วรเสน 2544: 63

พิก (ลูกสาวลุงวิน)

"จบมั่งพม่าชั้น 3 ถ้ามั่งไทยก็ป. 3 ป. 4 พออ่านออกเขียนได้ แล้วมาเรียนมั่งไทย เรียนหนังสือในหมู่บ้านและเรียนตัดเสื้อ อยู่กับป้า..."

"...อยู่พม่าไปทำหิ้วแข่งกับมันไม่ได้ ถูกขังตายเลย ... อยู่พม่าทำอะไรก็ได้ แต่อย่าไปยุ่งกับการเมืองอย่างเดียว ไม่ต้องไปยุ่ง ไม่ต้องไม่แตะต้องกับการเมือง.."

โกก่า

"ต้องการเอกสิทธิ์ ให้ลูกได้ร่ำเรียนสูง ๆ"

"ข้ามมาเรียนมั่งไทยโรงเรียนละฮุ่น จบป. 4 ก็มีสิทธิได้เรียนแค่ป. 4 เท่านั้น แล้วกลับไปอยู่มั่งโน้นข้ามไปข้ามมา ลูกๆ มามั่งนี้ถือบัตรประชาชนมาเรียนมั่งนี้ แต่ลูกก็มีชื่อเป็นลูกของคนอื่น..."

ด้วยเงื่อนไขบัตรประจำตัวผู้พลัดถิ่นสัญชาติพม่าเชื้อสายไทย มีข้อพึงปฏิบัติสำหรับผู้ถือบัตรประจำตัว ตามคำสั่งอนุญาตของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย เมื่อวันที่ 2 กันยายน 2540 ให้สัญชาติไทยแก่ผู้พลัดถิ่นสัญชาติพม่าเชื้อสายไทย ในพื้นที่จังหวัดระนอง เป็นคนเข้าเมืองประเภทไร้สัญชาติ โดยยกเว้นค่าธรรมเนียมเป็นกรณีพิเศษเฉพาะเรื่อง ตามมาตรา 17 แห่งพรบ. คนเข้าเมือง 2522

- ผู้ถือบัตรนี้ได้รับการผ่อนผันให้อยู่ในพื้นที่ที่ออกบัตรเป็นการชั่วคราว
- การขออนุญาตออกนอกเขตพื้นที่ต้องปฏิบัติตามระเบียบราชการ
- บัตรประจำตัวนี้ให้พกติดตัวอยู่ตลอดเวลา เพื่อรับการตรวจ
- บัตรประจำตัวนี้จะทำให้ใหม่เมื่อหมดอายุเท่านั้น

ซึ่งต้องมีหลักเกณฑ์พิสูจน์ว่าเป็นผู้พลัดถิ่นสัญชาติพม่าเชื้อสายไทย²¹

1. ต้องเป็นผู้พลัดถิ่นพม่าเชื้อสายไทย หรือผู้ที่บิดามารดามีภูมิลำเนาในประเทศไทย หรือเคยเป็นดินแดนของไทย
2. ต้องเป็นผู้อพยพเข้าประเทศไทยก่อน วันที่ 9 มีนาคม 2519
3. มีชื่อปรากฏในหลักฐานของราชการ/หลักฐานว่าเกิดในไทย
4. ต้องพูดและเข้าใจภาษาไทย (เขียน/พูด/ร้องเพลงชาติไทย)
5. มีรูปถ่ายหน้าตาและผิวพรรณคล้ายคนไทย
6. มีชนบทรรมเนียมประเพณีของความเป็นไทย

²¹ คำชี้แจงของนายอำเภอละฮุ่น จังหวัดระนอง เมื่อวันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2546

7. มีภูมิลำเนาที่พำนักเป็นคนไทยรับรอง หรือคนไทยที่เชื่อถือได้รับรอง
8. มีความจงรักภักดีต่อแผ่นดินไทยและประมุขของไทย
9. มีความประสงค์จะได้สัญชาติไทย

จะเห็นว่า คนไทยพลัดถิ่นให้ความสำคัญกับ สิทธิ ของตนเองใน การถือสัญชาติไทย อย่างสูง ซึ่งการนิยาม "สัญชาติ" มาจากคำว่า "Nationality" โดยนัยยะทางวัฒนธรรม หมายถึง เชื้อชาติ ภาษาและอุดมการณ์ของบุคคลหรือกลุ่มคน²² ในปัจจุบันเป็นที่ยอมรับว่าเป็นอำนาจ ภายในของรัฐที่จะวางหลักในทางกฎหมายในการกำหนดสัญชาติของบุคคล หลักที่สำคัญ 2 ประการ คือ หลักดินแดน ถือว่าบุคคลที่ถือกำเนิดขึ้นภายใต้ดินแดนของรัฐย่อมจะได้สัญชาติโดยการเกิด และ หลักสืบสายโลหิต ถือว่าบุคคลจะได้สัญชาติสืบต่อกันมาจากบิดาและมารดา หรือทาง ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใด

สิทธิที่ต้องการได้รับการรับรองความเป็นมนุษย์ คือ ใบเกิด และ สัญชาติ พบว่าพวกเขา ต้องการสัญชาติไทยเพื่อจะได้มีสถานภาพถูกกฎหมาย ซึ่งทำให้มีสิทธิที่จะอยู่ในประเทศไทยได้ อย่างถูกต้องตามกฎหมาย แต่ในความเป็นจริงแล้วแม้ว่าประเทศไทยจะให้การรับรองอนุสัญญาว่า ด้วยสิทธิเด็ก แต่ก็ยังมีข้อสับสนในเรื่องการให้สัญชาติ จึงทำให้เด็กที่เป็นลูกหลานของคนไทยพลัด ถิ่นแม้จะเกิดในประเทศไทยก็ยังไม่ได้รับสัญชาติไทย ส่วนเรื่องใบเกิดพบว่าไม่ให้ความสำคัญ มากนัก ทั้งๆ ที่มีสิทธิที่จะได้รับ ที่เป็นเช่นนี้เนื่องจากยังไม่ตระหนักว่าเป็นสิ่งที่มีประโยชน์ ต่อเขาเองในอนาคต ในส่วนเจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้องก็ไม่เห็นความสำคัญที่จะต้องให้เด็กได้รับใบเกิด ทั้งนี้อาจจะมีความไม่ชัดเจนเรื่องแนวทางปฏิบัติ ซึ่งในความเป็นจริงแล้วใบรับรองการเกิดไม่ สามารถใช้ดำเนินการเพื่อขอสัญชาติไทยได้ แต่อาจจะมีประโยชน์ต่อทางการไทยในอนาคตเพื่อจะ ยืนยันได้ว่าเด็กเป็นคนไทยหรือคนพม่า หากมีการเจรจากันระหว่างรัฐบาลเพื่อส่งคนพม่ากลับ ประเทศในอนาคต

ฟีกี (ลูกสาวลุงวิน)

"มีบัตรประชาชนไทย และมีบัตรประชาชนของพม่าด้วย เมื่อก่อนนายไม่เข้มทำ ได้ง่าย สมัยโน้นมาอยู่กับป้าเค้าแจ้งเข้าทะเบียนบ้านของป้าที่อยู่ฝั่งไทย แล้วไปบอกเขา ว่าพ่อแม่ตายหมดแล้ว"

²² สมชาย ปรีชาศิลปกุล กำเนิน ศิลปวัฒนธรรม 24 (1) พฤศจิกายน 2545 น.66

โกก้า

"คนฝั่งโน้นก็จะมีบัตรพม่า ถ้ามาฝั่งนี้ก็ต้องมาแจ้งเข้ากับตม. (ตำรวจตรวจคนเข้าเมือง) กฎหมายเหมือนกัน ... ตรง 30 ไม่ต้องแจ้ง เขาอะลุ่มอล่วย จะข้ามไปมาก็สะดวก ข้ามได้ทุกวัน มาซื้อของกิน..."

"ต้องการเอกสารให้ลูกได้ร่ำเรียนสูง ๆ"

"ข้ามมาเรียนฝั่งไทยโรงเรียนละฮุ้น จบป. 4 ก็มีสิทธิ์ได้เรียนแค่ป. 4 เท่านั้น แล้วกลับไปอยู่ฝั่งโน้นข้ามไปข้ามมา ลูกๆ มาฝั่งนี้ถือบัตรประชาชนมาเรียนฝั่งนี้ แต่ลูกก็มีชื่อเป็นลูกของคนอื่น..."

นอกจากนี้ยังพบว่าสิ่งที่เกิดขึ้นกับกลุ่มคนไทยพลัดถิ่น อาทิ

"ต้องยกลูกให้เป็นชื่อคนอื่น เพราะเราอยากให้ลูกได้บัตรประชาชนไทย ได้เรียนสูง ๆ"

"ต้องเสียเงินให้ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน เจ้าหน้าที่ตำรวจ เพื่อต้องการข้ามเข้ามาอยู่ฝั่งไทย"

"แจ้งเกิดแล้วแต่ไม่ได้บัตร ไม่ได้สูจิบัตร พ่อแม่ไม่มีบัตร เพราะเกิดแล้วพ่อแม่กลับไปพม่า"

"ถึงจะบอกเขา เขาก็ไม่ทำให้ ต้องเสียค่าหัวไม่ต่ำกว่า 300 บาท"

"บอกให้รอ เดี่ยวก็ได้บัตรแล้ว"

"รู้อยาย เพื่อนเหยียบ"

"พม่ามาอยู่ฝั่งนี้อยู่ดีกว่าพวกเราที่เป็นคนไทยเสียอีก"

"ถูกยึดเยียดให้เป็นพม่า"

"ไม่มีบ้านของตัวเอง ตอนนี้เช่าเขาอยู่"

"ตอนนี้โรงเรียนให้เรียนถึง ม.3 แล้ว ทำยังไงจะเรียนต่อจนจบม. 6 ได้ และเรียนต่อสูงๆ"

"ตนมีบัตร 2 ใบ ของพม่าใบหนึ่ง ของไทยใบหนึ่ง ให้เจ้าหน้าที่เห็นไม่ได้ เดี่ยวถูกจับ ต้องซ่อนไว้"

"เด็กฝั่งโน้นมาเรียนที่นี่ พอวันศุกร์ก็กลับไป วันจันทร์ก็มาเรียนหนังสือและอยู่กับญาติฝั่งนี้ ถ้ามีการปิดด่านก็ข้ามมาไม่ได้ ก็ต้องหยุดโรงเรียนไป..."

"ช่วงปิดด่านข้ามมาไม่ได้ ก็ต้องแอบหนีมา..."

"ตอนนี้ลูกจริงกับลูกบุญธรรมต้องทะเลาะกัน เพราะลูกจริงกลัวถูกแย่งสมบัติ"

"เดี๋ยวนี้มีกฎหมายให้เรียนหนังสือ เด็กไทยเรียนหนังสือพม่าก็เยอะ"

เมื่อถามถึงความรู้สึกของตนเองหรือสำนึกเกี่ยวกับความเป็นชนชาติ พวกเขา มักบอกได้
เลยโดยไม่ต้องลังเลว่า เขาเป็นคนไทย

โกอา

"ลุงก็ไม่ได้คิดว่าตนเองเป็นพม่า คิดว่าเป็นคนไทย..."

"คนฝั่งโน้นก็ใส่ผ้าถุง แต่ใส่เสื้อผ้าแบบไทย"

"ชอบรำวง...มีประเพณีของตนเอง ฟังเพลงไทย ดูโทรทัศน์ไทย ฝั่งมะลิวัลย์รับ
โทรทัศน์ไทยไม่ได้ แต่บางช่วงรับได้ ..."

"ไม่มีชื่อเป็นพม่า... ชื่อเรา พม่าก็เรียกชื่อไทยเรานี่แหละ..."

"เด็กไทยเริ่มพูดไทยไม่ได้ เดียวนี้พูดพม่าทั้งนั้น"

"ที่เกาะสอง...คนไทยจีนที่เกาะสองจะเป็นญาติกันทั้งนั้น... ไม่ญาติตนเองก็
ญาติเมีย..."

"อยู่ฝั่งโน้นลำบากจะตาย ...เจ็บไข้ไม่สบายที่ก็ลำบากต้องหามข้ามฟากมาหา
หมอฝั่งไทย..."

บทความนี้เป็นเพียงส่วนหนึ่งของการแสดงเสียงของคนพลัดถิ่นสัญชาติพม่าเชื้อสายไทย
ที่ต้องการบอกว่า "พวกเขามีตัวตนอยู่ในสังคมเหมือนกัน" และที่สำคัญ "พวกเขาก็ควรจะได้รับ
สิทธิของความเป็นคนไทยที่เท่าเทียมกับคนไทยทั่วไป" เพราะทุกวันนี้พวกเขาเหมือนยืนอยู่บน
เส้นด้าย ที่ไร้ความมั่นคงในชีวิต ไม่มีสิ่งยึดเหนี่ยว เพราะฉะนั้นสิ่งที่ต้องการได้คืออุปกรณ์ที่ช่วย
พยุงตัวเพื่อความมั่นคงของชีวิตพวกเขา นั่นคือ "สัญชาติไทย"

เอกสารอ้างอิง

- การต่างประเทศ, กระทรวง ความเป็นมาของเขตแดนไทย - พม่า <http://www.mfa.go.th/internet/treaty/thai-burma.pdf>. ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 24 ฉบับที่ 3 มกราคม 2546 หน้า 136 - 141
- ธงชัย วินิจจะกุล เรื่องเล่าจากชายแดน ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 23 ฉบับที่ 12 ตุลาคม 2545 หน้า 70 - 82
- นคร พันธุ์ณรงค์ ปัญหาชายแดนไทย - พม่า . สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2540
- ประพนธ์ เรืองณรงค์ ระนอง ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 23 ฉบับที่ 8 มิถุนายน 2545 หน้า 121
- ปัญญา ศรีนาค ชื่อบ้านนามเมืองริมฝั่งทะเลอันดามันในภาษามลายู ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 23 ฉบับที่ 3 มกราคม 2545 หน้า 120 - 123
- พยนต์ ทิมเจริญ ภูมิศาสตร์: แผนที่กับปัญหาเขตแดนไทยและประเทศข้างเคียง เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง ภูมิศาสตร์กับวิถีชีวิตไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร 12 - 14 กันยายน 2543 หน้า 5 -57
- มติชนทูเดย์ พลิกแผนที่ "ประเทศไทย" ใครกำหนดเขตแดน หนังสือพิมพ์มติชนรายวัน 15 มกราคม 2546 หน้า 12
- ไมเคิล ไรท์ ศิลปวัฒนธรรมสยามหยุดยั้งตรงเส้นชายแดนหรือ ? ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 23 ฉบับที่ 8 มิถุนายน 2545 หน้า 114 - 120
- เวณิกา บุญมาคัลี พม่า นโยบายต่างประเทศไทยสมัยพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2540
- สมชาย ปรีชาศิลปกุล กำเนิด ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 24 ฉบับที่ 1 พฤศจิกายน 2545 หน้า 66-75
- อมรทิพย์ อมรภิบาล และจิราพร วรเสน การประเมินความต้องการของเด็กต่างชาติ กรณีศึกษาเด็กพม่าในจังหวัดระนอง กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , 2544
- อัมพร จิรัฐติกร ไทยกับพม่า ข้อควรทำและไม่ควรทำ กรุงเทพฯ:โครงการอาณานิคมศึกษา 5 กุมภาพันธ์ 2544

Donna , Hastings & Wilson Thomas M. Borders : Frontiers of Identity , Nation and State. Oxford: Berg ,1999

Horstmann ,Alexander. Incorporation and Resistance: Borderlands, Transnational Communities and Social Change in Southeast Asia. Unpublication ,2002

- Lovell , Nadia (ed.) Locality and Belonging. London: Routledge ,1998
- Martinez , Oscar J. Border People. London: The University of Arizona Press, 1994
- Nash, Bradley. Forum: Problems and Prospects for a Global Labor Movement.
<http://csf.colorado.edu/wsystems/jwsr.html> 17/1/43
- Parnewell , Mike. Population Movements and The Third World. New York:
 Routledge,1993
- Shields , R. Place on the Margin. New York: Routledge,1991
- Winichakul , Thongchai. Siam Mapped . Bangkok : O.S.Printing House , 1994

ขอขอบพระคุณผู้ให้ข้อมูล

"คนไทยในพม่า" และ "คนไทยพลัดถิ่น" ที่มีอาจอ้างชื่อจริงได้

ผู้ประสานงานองค์กรชาวบ้าน จังหวัดระนอง

ประธานกลุ่มไทยพลัดถิ่น จังหวัดระนอง

**การศึกษาเรื่องเมืองชายแดนบริเวณแม่สอดและแม่สาย:
ข้อสังเกตบางประการ (ทางทฤษฎีและเชิงประจักษ์) ว่าด้วยเศรษฐศาสตร์การเมือง
ความมั่นคง และวัฒนธรรม**

พิชญ์ พงษ์สวัสดิ์¹

บทความชิ้นนี้เขียนขึ้นในขณะที่งานวิจัยภาคสนามของผู้เขียนในเรื่อง "บทบาทของเมืองชายแดนในการพัฒนาภูมิภาคกรณีแม่สายกับแม่สอด" ยังไม่สิ้นสุดลง ดังนั้นจึงมีลักษณะที่ยังอยู่ในขั้นลองผิดลองถูก-จับแพะชนแกะ-จับปูใส่กระด้งอยู่ไม่มากนัก²

ผู้เขียนขอแบ่งการนำเสนอบทความชิ้นนี้ออกเป็นสามตอนใหญ่ๆ นั่นคือในตอนแรกจะได้กล่าวถึงเหตุการณ์เล็กๆ สักสองเหตุการณ์ที่ดูเหมือนจะเกี่ยวข้องกับบทความชิ้นนี้ ในตอนที่สองจะได้กล่าวถึงบริบททางทฤษฎี และภูมิปัญญาที่ล้อมรอบและมีอิทธิพลในการเขียนงานชิ้นนี้ และในตอนสุดท้ายจะเป็นเนื้อเรื่องหลักของงานชิ้นนี้ที่อาจจะไม่สมบูรณ์นัก

ก. "เรื่องเล่าเล็กๆ น้อยๆ จากชายแดน"

เรื่องหนึ่ง "อนุสาวรีย์ "นเรศวรฯ" ที่แม่สาย ทหารไทยไม่ได้ทำหายไป"³: จารย์เสรีฐ เป็นประธานสภาเทศบาลตำบลแม่สาย จารย์เสรีฐเป็นคนแม่สายโดยกำเนิด แต่ไปเติบโตทางอาชีพที่อื่น เพราะรับราชการเป็นครู จนตำแหน่งล่าสุดก่อนกลับสู่บ้านเกิดและลาออกมาลงเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาเทศบาล จารย์เสรีฐเป็นศึกษานิเทศก์อำเภอเชียงแสนซึ่งเป็นอำเภอที่ติดกับแม่สาย ...

จารย์เสรีฐชวนผมไปร่วมงานพิธีการวางศิลาฤกษ์เจดีย์ชัยชนะศึกและอนุสาวรีย์พระนเรศวรที่แม่สาย

เช้าตรู่วันที่ 31 ตุลาคม 2545 ผมร่วมเดินทางไปกับจารย์เสรีฐ ซึ่งไปร่วมงานในฐานะตัวแทนจากทางเทศบาล ที่ประจำพิธีซึ่งมีนายทหารและคณะแม่บ้านนายทหาร (หรือภรรยาเหล่านั้นแหละครับ) เดินทางมาในลักษณะของขบวนผ้าป่าสามัคคีจากพิษณุโลก ซึ่งเป็นที่ตั้งของกองทัพภาคที่สาม ซึ่งดูแลพื้นที่ทางภาคเหนือทั้งหมดของประเทศ

¹ Ph.D. Candidate, Department of City and Regional Planning, University of California at Berkeley, CA 94720-1850.

² ใช้คำเหล่านี้ น่าจะดูจริงจังและสะท้อนความเป็นจริงของงานเขียนชิ้นนี้มากกว่าคำว่า Idea in Progress ในโลกที่หลายคนเชื่อว่า เป็นโลกหลังสมัยใหม่ที่มีความก้าวหน้า (แม้กระทั่งในความคิด) เป็นเรื่องที่น่าจะต้องถูกตั้งคำถาม หรืออาจจะเรียกงานชิ้นนี้ว่า essay of self-clarification ก็ได้

³ นำมาจากชื่อบทความของ เจริญชัย จันทร์สุภาแสน และทวีพล หลิมชัยสุวรรณ ใน มติชน ประชาชน 19 พฤศจิกายน 2545 หน้า 17.

ผู้ร่วมงานในส่วนท้องถิ่นที่เหลือประกอบไปด้วยบรรดาข้าราชการส่วนภูมิภาคที่ประจำอยู่ที่แม่สาย ไม่ว่าจะเป็นท่านนายอำเภอ ท่านศึกษาธิการอำเภอ และบรรดาเด็กๆ ที่มาเล่นเพลงล้านนา รวมทั้งตัวแทนจากชุมชนไทยใหญ่ที่มาในชุด "ประจำชาติ" ของเขา

อดีตแม่ทัพภาคที่สาม (ปัจจุบันเป็นรองผู้บัญชาการทหารบก) เป็นประธานในพิธีของเหล่าทหาร ขณะที่พระครูปัญญาเถระเถระ เจ้าอาวาสวัดอนาลโย จังหวัดพะเยา เป็นประธานทางสงฆ์ ... นำแปลกที่แม่ทัพภาคที่สามคนปัจจุบันไม่ได้มาร่วมด้วย คงมีแต่เสนาธิการกองทัพบกสามผู้ทำหน้าที่กล่าวรายงานและกล่าวสดุดีวีรกรรมของพระนเรศวรผู้ทรงกอบกู้เอกราช และนำทัพทหารไทยบุกไปยังฝั่งพม่า

จากคำสัมภาษณ์ของเสนาธิการกองทัพบกที่สามกล่าวว่า กองทัพมีแนวคิดที่จะสร้างอนุสาวรีย์แห่งนี้มาตั้งแต่ พ.ศ. 2543 สมัยที่ท่านรองผู้บัญชาการทหารบกเป็นแม่ทัพภาคที่สาม เพื่อเป็นที่เคารพสักการะของคนไทย โดยเฉพาะที่แม่สาย จังหวัดเชียงราย ซึ่งเป็นเมืองท่องเที่ยวและเมืองชายแดน นอกจากนี้เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติที่ทรงกอบกู้เอกราชของชาติไทย และเป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชนไทยโดยเฉพาะทางภาคเหนือตอนบนให้ร่วมแรงร่วมใจเสียสละเลือดเนื้อปกป้องอธิปไตยของชาติ และเป็นแหล่งท่องเที่ยวแห่งใหม่ของประเทศไทย

นอกจากนี้แล้วเมื่อก่อสร้างแล้วเสร็จ ท่านเสนาธิการกองทัพบกที่สามกล่าวว่า "จะมอบให้องค์กรท้องถิ่นดูแล"

อดีตเสนาธิการภาคที่สามอีกท่านหนึ่งกล่าวว่า การสร้างอนุสาวรีย์และเจดีย์ดังกล่าว "ไม่ได้เป็นการก้าวร้าวหรือทำลายประเทศใกล้เคียง แต่เป็นการก่อสร้างถาวรวัตถุยึดเหนี่ยวจิตใจด้านศาสนาเท่านั้น"

ในรายงานข่าวฉบับเดียวกัน นายอำเภอแม่สายซึ่งเป็นหนึ่งในข้าราชการผู้เข้าร่วมงานพิธี (ในภาพที่ผมถ่ายออกมา ท่านยืนอยู่ในแถวติดกับจารย์เสริฐ) กล่าวแสดงความเห็นว่า โดยภาพรวมแล้วการสร้างถาวรวัตถุดังกล่าว "เป็นสิ่งที่ดี เพราะจะเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของประชาชน และมีแหล่งท่องเที่ยวเพิ่มขึ้นจริงๆ แล้วในแม่สายก็มีพระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงประทับยืนขนาดเท่าตัวจริง ที่วัดดอยเวา แต่สถานที่ตั้งแห่งใหม่อยู่ค่อนข้างไกลจากตัวเมือง"

"มีเสียงวิพากษ์วิจารณ์จากชาวบ้านแม่สาย และในจังหวัดท่าขี้เหล็กของพม่าว่า อาจจะกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับพม่า เพราะในจังหวัดท่าขี้เหล็กมีอนุสาวรีย์พระเจ้าบุเรงนองหันหน้ามายังประเทศไทย พม่าเองก็ระบุเป็นการสร้างแหล่งท่องเที่ยวเช่นกัน"

รายงานข่าวและท่านนายอำเภอมิได้ให้รายละเอียดใดๆว่าหากโครงการเจดีย์ชัยชนะศึกและอนุสาวรีย์ "ตรวจทัพ" ของพระนเรศวรมหาราชสร้างเสร็จลง (ตามรายงานข่าวกล่าวว่าพื้นที่ที่ใช้ก่อสร้างเป็นพื้นที่ของโครงการพัฒนาตอยตุงที่กองทัพบกขอใช้ประโยชน์) "ที่มั่น/ที่ตั้ง" ของเจดีย์และอนุสาวรีย์ดังกล่าวจะอยู่สูงกว่า "ที่มั่น/ที่ตั้ง" ของเจดีย์เวดากองจำลอง และอนุสาวรีย์บุเรงนอง ที่ท่าขี้เหล็ก

อีกสิ่งหนึ่งที่ท่านนายอำเภอที่รักของผมไม่ได้กล่าวถึงก็คือ นอกจากอนุสาวรีย์พระนเรศวรจะมีอยู่แล้วที่วัดดอยเวา ซึ่งเป็นทั้งวัดและตลาดชายแดนริมด้านศุลกากรที่คึกคักที่สุดในท้องถิ่นแม่สาย (ซึ่งภรรยาของจารย์

เสริฐก็เปิดร้านขายผ้าและเครื่องแต่งกายที่ทำจากผ้าฝ้ายที่ตลาดเชิงดอยเวาด้วย) แม้กระทั่งในช่วงที่ "พม่าปิดด่าน" ที่ชายแดน ก็คือ

1. ที่วัดดอยเวายังมีอนุสาวรีย์พระสุพรรณกัลยาและพระเอกาทศรถยืนอยู่ด้วย ทั้งหมดจัดสร้างและถวายแก่วัดโดยรองนายกรัฐมนตรี กร ทัพพะรังษี และนายกเทศมนตรีเทศมนตรีเทศบาลตำบลแม่สายตั้งแต่เมื่อปี 2540

2. วัดดอยเวาเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เพราะเป็นที่ประดิษฐานของเจดีย์พระธาตุดอยเวา (คำถามเล่นๆ คือเจดีย์พระธาตุซึ่งน่าจะเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สุดของพุทธศาสนาทำไมถึงยังยึดเหนี่ยวจิตใจของคนสองฝั่งน้ำแม่สายไม่พอ?)

3. เวาเป็นภาษาคำเมืองแปลว่าแมงป่อง และที่ลานวัดแห่งนี้มีเจ้าอนุสาวรีย์แมงเวาขนาดใหญ่สยายก้ามพุ่งไปที่ดินแดน "อีกฝั่ง" ของน้ำแม่สาย

4. ในงานประชุมจัดตั้งสมาคมวัฒนธรรมและเศรษฐกิจ ไทย-พม่า (ซึ่งเต็มไปด้วยนักธุรกิจเชื้อสายจีนและอดีตข้าราชการทหาร) สาขาเชียงรายที่แม่สาย ซึ่งผมติดตามจารย์เสริฐไปประชุม (จารย์เสริฐได้รับการเลือกให้เป็นรองประธานสาขา) นายด่านศุลกากรซึ่งเพิ่งจะเข้ามารับตำแหน่งได้แสดงวิสัยทัศน์ล่าสุดโดยอ้างว่าได้ปรึกษากับเจ้าอาวาสวัดดอยเวาแล้ว โดยเขาดำริที่จะให้มีการจัดสร้างรูปปั้นของพระอินทร์ที่ลานดอนเวา ซึ่งเขาเชื่อว่าพระอินทร์เป็นศูนย์รวมจิตใจของคนสองฝั่งน้ำเช่นกัน

5. อนุสาวรีย์ที่มีการสร้างมากที่สุดที่แม่สายคืออนุสาวรีย์พระเจ้าพรหมมหาราช นั่นคือที่หน้าที่ว่าการอำเภอ และหน้ารั้วที่ว่าการอำเภอ รวมถึงสวนสาธารณะหลังอำเภอ กลุ่มผู้ที่เคารพบูชาพระเจ้าพรหม (โดยเฉพาะจารย์เสริฐ) เชื่อกันว่าพระองค์เป็นมหาราชองค์แรกของไทยและเคยครองเมืองแม่สายมาก่อน และเป็นต้นตระกูลของพระยาเม็กราบ โดยวีรกรรมของพระเจ้าพรหมก็คือการขับไล่ขอม ขณะที่ผู้ที่ไม่เชื่อ อาทิ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ แห่งกรมศิลปากร ในงานสัมมนาที่จัดขึ้นโดยสำนักพิมพ์มติชนเพื่อเปิดตัวหนังสือเรื่อง "พระเจ้าพรหมมีจริงหรือไม่" ⁴ ที่จังหวัดเชียงใหม่มองว่าหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่มีนั้นไม่เพียงพอที่จะสรุปตัวตนทางประวัติศาสตร์ของพระเจ้าพรหม⁵

ข้าก่อน... อย่าเพิ่งคาดเดาอะไรจากเรื่องที่ผมเล่ามานัก จนกว่าคุณจะได้ฟังเรื่องเล่าเรื่องที่สองจากแม่สอด ...

เรื่องที่สอง "ว่าด้วยคำเปรียบเปรยมากกว่าคำอธิบาย": ไฉ่แก่รีเพื่อนรักของผมตั้งแต่สมัยที่หวนกันชีวิตมาด้วยกันตอนหนุ่มๆ ที่หน่วยวิชาไทยศึกษา จุฬาฯ ให้ความเห็นว่า พิษณุเฮ้ย ผมว่าไฉ่การที่คุณบอกว่า

⁴ สุจิตต์ วงศ์เทศ และคณะ. 2545. พระเจ้าพรหม. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.

⁵ ขณะที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ และศรีศักดิ์ วัลลิโภดม ผู้ร่วมวงเสวนา อยากให้มองปรากฏการณ์การยกย่องและสร้างอนุสาวรีย์พระเจ้าพรหม ในฐานะที่สะท้อนให้เห็นถึงตำนานและความคิดความเชื่อเรื่องวีรบุรุษท้องถิ่นและอิสระของท้องถิ่นเสียมากกว่าการถกเถียงในเรื่องของการติดต่อกับประวัติศาสตร์ชาติไทยตามเค้าโครงของรัฐส่วนกลาง

เมืองแมสซอดมันเหมือนจากในหนังดาบอยตะวันตกสมัย "ร้อยกว่าปีก่อน" นั้น (เรียกว่า Wild Wild West คือแบบว่าผมจะเอาไปเป็นมุขกับอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ของผมที่เป็นผู้เชี่ยวชาญเรื่องการสร้างภูมิภาคเพื่ออุตสาหกรรมดอทคอมทั้งหลาย โดย WWW ของผม น่าจะล้อกับ World Wide Web ที่อาจารย์เขาสนใจได้) เขากลับเห็นว่าเมืองแมสซอดมันจะเหมือนเมืองในดวงดาวเล็กๆ ของหนัง Star Wars ที่มีการค้าขายของแปลกๆ และคนแปลกๆ มากกว่า

คำถามก็คือ ถ้าหลักการสำคัญประการหนึ่งของการใช้คำ "เปรียบเทียบ" มา "อธิบาย" ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นนั้นอยู่ที่ว่า คำเปรียบเทียบนั้นจะต้องสร้างความชัดเจนมากกว่ายิ่งทำให้สับสนจนต้องหมกมุ่นกับการค้นหาคำเปรียบเทียบไปเรื่อยๆ แล้ว ผมต้องการจะหมายความว่าอย่างไรในสิ่งที่เกิดขึ้นที่แมสซอด (และแมสซาย)?

ข. บริบททางทฤษฎี: ชายแดน/โลกาภิวัตน์/รัฐ-ตลาด/และปัญหาการเมือง และการวิเคราะห์เรื่องวาทกรรมในฐานะผลผลิตของความศักดิ์สิทธิ์ของมานุษยวิทยาและประวัติศาสตร์

แนวคิด คำอธิบาย และทฤษฎี (แนวคิดฯ) ที่เกี่ยวกับเรื่อง ชายแดน และ/หรือ พรมแดน ที่เรียกรวมๆ ว่า "ปัญหาชายแดน" ที่ผู้เขียนผ่านตานั้นมีอยู่ด้วยกันอยู่สองชุด ซึ่งทั้งสองชุดแนวคิดฯ ก็กำลังถกเถียงกันอยู่ โดยแนวคิดฯ ชุดแรกมองปัญหาชายแดนในฐานะของหนึ่งใน "กรณีศึกษา" ของ "ผลผลิตของโลกาภิวัตน์" โดยเฉพาะทางด้าน "เศรษฐกิจ-การเมือง" ซึ่งนำไปสู่ประเด็นปัญหาทาง (การกำหนด) นโยบายที่สำคัญทั้งนโยบายที่เกี่ยวกับความมั่นคงของชายแดนและการพัฒนาเมืองชายแดน ขณะที่แนวคิดฯ ชุดที่สองมอง "ปัญหาชายแดน" ว่าเป็นปัญหาในเชิง "ความคิด" มากกว่า "ผลกระทบ" โดยเน้นมิติของ "วัฒนธรรม-การเมือง" ผ่านการวิเคราะห์เรื่อง "วาทกรรม"

ผู้เขียนเสนอว่าแม้ว่าแนวคิดฯ ในแบบวัฒนธรรม-การเมืองอันเป็นผลผลิตของนักมานุษยวิทยาและนักประวัติศาสตร์นั้นจะมีลักษณะที่ลุ่มลึกและซับซ้อนในทางทฤษฎีมากกว่าแนวคิดฯ แบบเศรษฐกิจ-การเมือง แต่แนวคิดในแบบวัฒนธรรม-การเมืองก็ยังมี "ข้อควรพิจารณา" ที่ควรจะได้รับ การพูดถึง ถกเถียง และพัฒนาต่อไป โดยในที่นี้จะขอ "นำเข้า" ข้อถกเถียงและข้อเสนอที่สำคัญสองประการในทางทฤษฎี ซึ่งก็คือข้อถกเถียงในประเด็นชาติพหุวัฒนธรรมของโลก (าภิวัตน์) (global ethnography) และการใช้แนวคิดวิภาษวิธีของมาร์ก (ที่ผู้เขียนเรียกว่าวิธีการผจญภัยของมนุษย์ค้ำคาว) มาเป็นกรอบในการศึกษาในประเด็นเรื่อง "เมืองชายแดน"

มาเริ่มที่ปัญหาชายแดนเสียก่อน ... ปัญหาชายแดนคืออะไร ?

ปัญหาชายแดนเท่าที่ปรากฏอยู่ในการรับรู้และการปฏิบัติในประเทศไทย ปรากฏขึ้นในลักษณะที่เกี่ยวข้องกับเรื่องของ "ความมั่นคง" โดยเฉพาะ "ความมั่นคงของชาติ" ซึ่งหมายถึงว่าจำเป็นต้องมีการปกป้อง "อธิปไตย" ของชาติไม่ให้ใคร "รุกราน" เข้ามา หรือกล่าวง่าย ๆ ก็คือความสามารถของรัฐในการปกป้องดินแดนและรักษาอธิปไตยของชาติเอาไว้

การรุกรานเข้ามานั้นมีด้วยกันอย่างน้อยในสองลักษณะ ในลักษณะแรกเป็นเรื่องของการสู้รบกับ "ศัตรู" และ "กองกำลังต่างชาติ" ในขณะที่การรุกรานในลักษณะที่สองเป็นเรื่องของการรุกรานเข้ามาของ "คนต่างด้าวที่ลักลอบเข้าเมืองอย่างผิดกฎหมาย" และ "แรงงานต่างด้าวที่ลักลอบเข้าเมืองและไม่มีใบอนุญาตทำงาน" ซึ่งใน

ประเด็นที่สองนี้เป็นประเด็นที่ค่อนข้างจะมีความซับซ้อนกว่าประเด็นการรุกร้าทางการทหาร ด้วยว่ายังไม่ได้มีความเห็นพ้องกันในสังคมมากไปว่าคนเหล่านี้จะต้องได้รับการ "บริหารจัดการ" ที่ดี ทั้งนี้เพราะบางกลุ่มเชื่อว่าแรงงานต่างด้าวเหล่านี้เข้ามาแย่งงานแรงงานไทย ขณะที่บางกลุ่มเห็นว่างานที่แรงงานต่างด้าวนั้นทำเป็นงานระดับล่างสุดของโครงสร้างตลาดแรงงานที่แรงงานไทยไม่ทำอีกต่อไปแล้ว อาทิ อาชีพประมง และคนใช้ในบ้าน เป็นต้น

แนวคิด คำอธิบาย และทฤษฎีโลกาภิวัตน์ว่าด้วยเรื่อง "เศรษฐกิจ-การเมือง" ของปัญหาชายแดน: มองปัญหาชายแดนในฐานะที่เป็นสิ่งใหม่ที่ "เพิ่งเกิดขึ้น" อันเป็น "ผล" มาจาก "โลกาภิวัตน์" โดยเฉพาะโลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในระดับโลก ภายหลังจากที่กำแพงของสงครามเย็นได้พังทลายลงในช่วงสิบกว่าปีที่ผ่านมา

ผลกระทบประการสำคัญประการหนึ่งของโลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจตามแนวคิด "เศรษฐกิจ-การเมือง" ก็คือความสามารถของรัฐในการบริหารจัดการและมีอำนาจเหนือดินแดนของตนนั้นลดลง อันเป็นผลแปรผันกับการฉีกประสานกันในระดับโลกของเศรษฐกิจซึ่งนับวันจะแนบแน่นขึ้น เห็นได้จากการเคลื่อนไหวทางด้านการทุนการเงินที่เคลื่อนไหวในลักษณะพื้นที่เดียวกันทั่วโลก เชื่อมด้วยเทคโนโลยีการสื่อสารสมัยใหม่ดังที่ Castells (1997)⁶ มองว่าการเกิดขึ้นของสังคม "เครือข่าย" ระดับโลก (network society) ได้เกิดขึ้นแล้ว และทำให้สภาวะที่ชียอนันต์ สมุทวนิช (2537) เรียกว่า "ไร้รัฐ-ลอดรัฐ"⁷ เกิดขึ้น

แนวคิดฯ นี้ได้รับการตอบรับและนำไปใช้เป็นอย่างมากในการมองปัญหาชายแดนโดยเฉพาะในกรณีของไทยกับพม่า ทั้งนี้หากไม่นับเอาปีที่เกิดการลุกฮือของประชาชนในพม่าซึ่งเกิดขึ้นใกล้เคียงกับการลุกฮือขึ้นของประชาชนในหลายๆ ประเทศทั่วโลกในการต่อสู้กับเผด็จการแล้ว ความนิยมในการตอบรับเอาแนวคิดฯ ที่ว่าปัญหาชายแดนเป็นผลมาจากโลกาภิวัตน์ยังเกิดขึ้น เนื่องมาจากระดับของความเหลื่อมล้ำของระดับการพัฒนาโดยเฉพาะทางด้านเศรษฐกิจระหว่างประเทศทั้งสองที่ทำให้เกิดสภาวะ "ตึงตูด" จากทางฝ่ายไทยให้เกิดการทะลักเข้ามาของการหลบหนีเข้าเมือง ขณะเดียวกันลักษณะเฉพาะของพื้นที่ระหว่างไทยกับพม่าที่มีการสู้รบในการสถาปนาและต่อรองแบ่งสรรอำนาจกันในพม่าของชนกลุ่มต่างๆ ก็มีแนวโน้มที่จะทำให้เกิด "แรงผลัก" จากฝั่งพม่าเองให้มีการหลบหนีเข้าเมืองไทยทั้งในรูปของแรงงานและผู้อพยพ

วิธีการมองกระบวนการโลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจที่เป็นที่นิยมในปัจจุบันทำให้เรารู้สึกว่า โลกาภิวัตน์นั้นเป็นเรื่องใหม่และเป็นเรื่องที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ อันเนื่องมาจากโลกาภิวัตน์นั้นเป็นพลังผลักดันที่มาจากภายนอกพื้นที่ และจะก่อให้เกิด "ผลกระทบ" ต่อพื้นที่ต่างๆ ซึ่งทำให้พื้นที่เหล่านั้นจำต้องปรับตัวหรือแสดงอาการบางอย่างออกมา จนทำให้เราในฐานะของนักวิเคราะห์สามารถมองเห็น วัดค่า และอธิบายได้ ซึ่งวิธีหนึ่งที่ใช้

⁶ Castells, Manuel. 1996. The Rise of the Network Society. Oxford: Blackwell.

⁷ ชียอนันต์ สมุทวนิช. 2537. โลกานุวัตกับอนาคตของประเทศไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผู้จัดการ.

กันก็คือศึกษาระบบการศึกษาในพื้นที่ต่างๆ เพื่อทำให้เข้าใจผลกระทบในแต่ละพื้นที่เพื่อให้เข้าใจถึงผลกระทบโดยภาพรวมของกระบวนการโลกาภิวัตน์

ผลกระทบในทางนโยบายอันเนื่องมาจากแนวคิดฯ ในการมองปัญหาชายแดนผ่านตัวแบบผลกระทบของโลกาภิวัตน์ทางด้านเศรษฐกิจ-การเมืองนั้นมีด้วยกันอย่างน้อยสองประเด็นใหญ่ ประเด็นแรกคือปัญหาชายแดนถูกมองจากศูนย์กลางในลักษณะของความสนใจในความสามารถของ "รัฐ" ในการ ควบคุม-บริหารจัดการชายแดน ขณะที่ประเด็นที่สองเป็นเรื่องของการพูดถึงความจำเป็นที่จะต้องวางแผน-บริหารจัดการเมืองชายแดน เพื่อรองรับการขยายตัวทางเศรษฐกิจจากส่วนกลางและในระดับภูมิภาค⁸ โดยสนใจไปที่ข้อถกเถียงที่ว่ารัฐควรจะเข้าไปลงทุนวางโครงสร้างพื้นฐานในระดับไหน เพื่อส่งเสริมและกระตุ้นให้ "ตลาดและภาคเอกชน" เข้าไปลงทุน⁹

แนวคิด คำอธิบาย และทฤษฎีโลกาภิวัตน์ว่าด้วยเรื่อง "วัฒนธรรม-การเมือง" ของปัญหาชายแดน : ได้แย้งแนวคิดโลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจ-การเมือง ทั้งในระดับภาพรวมและในระดับของการศึกษาปัญหาชายแดน ทั้งนี้การโต้แย้งระหว่างแนวคิดนั้นเกิดขึ้นทั้งในลักษณะของโต้แย้งทางตรงระหว่างสองแนวคิด และเกิดขึ้นในลักษณะของการถกเถียงกันเองในหมู่นักวิชาการสาขาเดียวกันโดยเฉพาะนักมานุษยวิทยา

ในระดับภาพรวม แนวคิดโลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจ-การเมือง ถูกตรวจสอบทั้งโดยนักประวัติศาสตร์และนักมานุษยวิทยาอย่างเข้มข้น โดยเฉพาะในข้อหา "ความใหม่" ของโลกาภิวัตน์ซึ่งละเลย "พัฒนาการ/กระบวนการ/เงื่อนไขทางประวัติศาสตร์" และความสัมพันธ์เชิงอำนาจซึ่งปรากฏขึ้นในกระบวนการโลกาภิวัตน์ซึ่งประเด็นปัญหานี้มิได้เกิดขึ้นระหว่างนักมานุษยวิทยากับคนที่มีใช้นักมานุษยวิทยาเท่านั้น หากแต่เกิดในวงการมานุษยวิทยาเองด้วย โดยเฉพาะนักมานุษยวิทยาที่ไม่เห็นด้วยกับแนวคิดที่ว่าวัฒนธรรมนั้นเป็นเพียงภาพสะท้อนของโครงสร้างทางเศรษฐกิจและการเมืองในปัจจุบันที่เรียกกันว่าโลกาภิวัตน์ (เศรษฐกิจระดับโลกและอาการไร้รัฐ-ลอดรัฐ) ที่ทำให้วัฒนธรรมนั้นยืดหยุ่นและเปิดกว้าง/ผสมผสานกันมากขึ้น

Cooper (2001) ในฐานะนักประวัติศาสตร์อาฟริกาประกาศว่า แนวคิดแบบโลกาภิวัตน์แบบที่ผู้เขียนเรียกว่าตัวแบบผลกระทบและตัวแบบ "เศรษฐกิจ-การเมือง" นั้นเป็นแนวคิดที่ต้องตั้งคำถามอยู่มาก เพราะอย่างน้อยในกรณีของทวีปอาฟริกา นั้น แนวคิดโลกาภิวัตน์เช่นนี้ไม่สามารถที่จะเข้าใจพัฒนาการทุนนิยมที่เกิดขึ้นที่ผ่านมา 400 ปี โดย Cooper เรียกร้องให้มีความพยายามที่จะพูดถึงความชัดเจน-เที่ยงตรงในการวิเคราะห์ที่มากกว่าการพูดถึงโลกาภิวัตน์ในแง่เพียงแค่การเชื่อมโลกเป็นหนึ่งเดียว และทิศทางของโลกาภิวัตน์ที่พุ่งไปข้างหน้าอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ โดยควรจะเน้นตรวจสอบอย่างละเอียดในเรื่องของที่มาและกระบวนการต่างๆ มากกว่า รวมไปถึงไม่จำเป็นจะต้องอยู่ภายใต้การเลือกข้างง่ายๆ ว่าทุกอย่างมันเคลื่อนย้ายหรือมันถูก

⁸ Asian Development Bank. 1997.

⁹ Wu and Maneepong. 1999.

กำกับ/กักเก็บเอาไว้ หรือเพียงว่ากรณีที่เราศึกษามีลักษณะเฉพาะ หรือเป็นลักษณะทั่วไปของโลกาภิวัตน์แต่เพียงเท่านั้น

ปฤษฎา รัตนพฤกษ์ (2545) นำเสนอประเด็นที่น่าจะพอเป็น "ตัวแทน" ของนักมานุษยวิทยากลุ่มหนึ่งที่ไม่ค่อยพอกพอกใจนักกับกระแสแนวคิดฯโลกาภิวัตน์ในเชิงผลกระทบ/เศรษฐกิจ-การเมือง¹⁰ แต่ปฤษฎาในฐานะที่เป็นนักชาติพจนวรรณาประวัติศาสตร์ (historical ethnography) นั้น มิได้ปะทะกับบรรดานักคิดโลกาภิวัตน์โดยตรง หากปฤษฎาเลือกที่จะปะทะกับ Appadurai (1991 และ 1996) ซึ่งนำเสนอแนวคิดของการเป็นนักมานุษยวิทยาข้ามชาติ/ข้ามพรมแดน (transnational anthropology) ผู้นำเสนอแนวคิดเรื่องการก่อเกิดวัฒนธรรมโลกที่หลากหลาย อันเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ-การเมืองของโลกาภิวัตน์ในปัจจุบัน ทั้งนี้ในความเห็นของผู้เขียนปฤษฎามีข้อเสนอหลักๆ อยู่สามประการ

1. มิติทางด้านประวัติศาสตร์มีความจำเป็นในการเข้าใจกระบวนการโลกาภิวัตน์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน โดยผู้เขียนตีความว่า ประเด็นของปฤษฎานั้นต้องการก้าวไปไกลกว่าการผนวกเอายุคสมัยทางประวัติศาสตร์เข้ามาไว้เป็นบทก่อนหน้า "ความใหม่" ของโลกาภิวัตน์ในปัจจุบัน เพราะประวัติศาสตร์ในความหมายของปฤษฎาจะเป็นหนึ่งในกุญแจสำคัญในการเข้าใจพัฒนาการของวัฒนธรรม ซึ่งมีได้เป็นไปในแนวคิดของ Appadurai ที่มองว่าวัฒนธรรมในอดีตนั้นมีลักษณะที่ติดที่/ติดถิ่น ขณะที่วัฒนธรรมโลกาภิวัตน์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันนั้นมีลักษณะของความเป็นสากลที่หลากหลายและผสมผสาน (ซึ่งในแง่นี้ ผู้เขียนเชื่อว่า Appadurai เองก็พยายามเสนอแนวคิดที่ได้แย้งแนวคิดจักรวรรดินิยมทางวัฒนธรรมที่มักจะเชื่อว่า เป็นภาพสะท้อนของการครอบงำของทุนนิยมและการเมืองระหว่างประเทศจากตะวันตก)

2. วัฒนธรรมเป็นเรื่องทางการเมือง และการเมืองเป็นเรื่องของความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่มีการต่อรองกันตลอดเวลา ดังนั้นจึงไม่มีเหตุผลใดๆ ที่จะเชื่อว่ามนุษย์ก่อนศตวรรษที่ 21 นั้นมีวัฒนธรรมที่ติดที่/ติดถิ่น ปฤษฎาเสนอว่าแก่นสารของวัฒนธรรมท้องถิ่น อัตลักษณ์กลุ่ม และอาณาบริเวณที่เป็นตัวแทนของวัฒนธรรม และของกลุ่มคนนั้นเป็นสิ่งที่ถูกต่อรองอยู่เสมอ

3. การศึกษาค้นคว้าทางประวัติศาสตร์ และงานวิจัยภาคสนามเป็นหัวใจสำคัญในการพิจารณาประเด็นปัญหา "ข้ามพรมแดน" ซึ่งหมายถึงการศึกษากระบวนการที่เส้นแบ่งพรมแดนต่างๆ ถูกสร้างขึ้นมา ไม่ว่าจะเป็นพรมแดนของรัฐชาติ พรมแดนทางวัฒนธรรม หรือพรมแดนในลักษณะอื่นๆ และการศึกษาเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์และทางสังคมที่ทำให้พรมแดนเหล่านั้นถูกจารึกซ้ำๆ ทำให้คงอยู่ต่อไป หรือถูกทำลายต่อรองด้วยเส้นแบ่งพรมแดนอื่นๆ

¹⁰ ปฤษฎา รัตนพฤกษ์. 2545. "ปัญหาข้ามพรมแดนและสถานะไร้พรมแดน: โลกที่เปลี่ยนไปหรือมุมมองของนักวิชาการที่เปลี่ยนไป?" ใน สังคมศาสตร์ "ข้ามพรมแดน": วารสารทางวิชาการ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ปีที่ 15 ฉบับที่ 1. หน้า 17-46.

หากเราเห็นด้วยกับข้อเสนอของปฤษฎางค์ ก็คงเป็นเรื่องที่สมเหตุสมผลเป็นอย่างยิ่งที่เราจะเฉลิมฉลองงานของนักประวัติศาสตร์อย่าง ธงชัย วินิจจะกูล (1994 และ 2545) ด้วยว่างานของธงชัย¹¹ ได้เปิดโปงให้เห็นถึงสาระสำคัญสองประการที่เกี่ยวพันกับปัญหาชายแดน

1. งานของธงชัยชี้ให้เห็นว่าชุมชนในจินตนาการที่เรียกว่า "ชาติ" นั้น ถูกจินตนาการในลักษณะของพื้นที่แบบหนึ่งที่มีลักษณะเป็นรูปร่างอันมีศูนย์กลาง/องค์ประธานอยู่ที่กรุงเทพฯ ที่เรียกว่า ตัวตนของรัฐเอกภาพ (geo-body) และ "วาทกรรมว่าด้วยเรื่องชาติ" ของบ้านเรา ซึ่งหมายถึงทั้งจินตนาการและกระบวนการ/การกระทำ/ปฏิบัติการที่ทำให้จินตนาการนั้นเกิดขึ้นได้ก็ได้กระทำผ่านกรรมวิธีการสร้าง "แผนที่" ซึ่งเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเมื่อร้อยกว่าปีที่ผ่านมาแล้วนี่เอง

2. งานของธงชัยชี้ให้เห็นว่า จินตนาการชาติแบบที่อิงกับตัวตนของชาติที่มีดินแดนและอธิปไตยที่ถาวรนั้นเป็นคนละชุดกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและอิสระของท้องถิ่น ซึ่งคำอธิบายของความไม่ลงรอยระหว่างตรรกะทางภูมิศาสตร์ในประวัติศาสตร์แห่งชาติของไทยที่มีรัฐเอกภาพภายใต้การนำของกรุงเทพฯ กับประวัติศาสตร์หัวเมืองต่างๆ โดยเฉพาะเรื่องเมืองชายขอบนั้นสอดคล้องไปในทำนองเดียวกับชุดงานประวัติศาสตร์ที่สุนทร ชุตินทรานนท์ และคริส เบเกอร์ (2002) ได้รวบรวมเอาไว้¹²

เมื่อมาถึงจุดนี้ผู้เขียนอยากจะย้อนกลับไปยังส่วนที่หนึ่งของบทความชิ้นนี้ และอยากรำเสนอประเด็นที่ผมคิดว่ามีความสำคัญทั้งในด้านการสร้าง/ผลิตความรู้ในเรื่องของโลกาภิวัตน์โดยเฉพาะในเรื่องของชายแดน รวมไปถึงประเด็นทางด้านการเมืองที่จำต้องต่อดิดกับองค์ความรู้ที่เราากำลังจะสร้างขึ้นใหม่ โดยขอตั้งคำถามว่า จำเป็นไหมว่าการแสวงหาความรู้และการต่อสู้ทางการเมือง โดยเฉพาะในเรื่องของโลกาภิวัตน์และปัญหาชายแดน จำเป็นจะต้องถูกผลิตและถูกจำกัดวงในการต่อสู้ผ่านการเมืองเรื่องวาทกรรมประวัติศาสตร์ เพื่อแสวงหาความถูกต้องชัดเจนผ่านหลักฐานทางประวัติศาสตร์ และการศึกษาการสร้างวาทกรรม อัตลักษณ์ผ่านงานภาคสนาม ซึ่งจำต้องผูกพันกับชนบทของการศึกษาชาติพหุวัฒนธรรมในแบบการศึกษาหมู่บ้าน¹³

จากเรื่องเล่าเล็กๆ น้อยๆ ของผู้เขียนทั้งจากที่แม่สายและแม่สลอด ทำให้ผู้เขียนมีความเห็นที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาชายแดนและโลกาภิวัตน์ว่า

¹¹ Thongchai Winichakul. 1994. Siam Mapped: A History of the Geo-Body of a Nation. Chiang Mai: Silkworm Books. และธงชัย วินิจจะกูล. 2545. "เรื่องเล่าจากชายแดน". ศิลปวัฒนธรรม, ปีที่ 23 ฉบับที่ 12, ตุลาคม. หน้า 70-83.

¹² Sunait Chutintaranond and Chris Baker (eds.) 2002. Recalling Local Pasts: Autonomous History in Southeast Asia. Chiang Mai: Silkworm.

¹³ ดังตัวอย่างงานของ ชวัญชีวัน บัวแดง. 2545. ขบวนการลัทธิฤาษีและพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของคนกระเหรี่ยงในบริเวณชายแดนไทย-พม่า. ใน สังคมศาสตร์ "ข้ามพรมแดน": วารสารทางวิชาการ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ปีที่ 15 ฉบับที่ 1 หน้า 187-218. และวันดี สันติวุฒิเมธี. 2545. กระบวนการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชาวไทยใหญ่ชายแดนไทย-พม่า กรณีศึกษา หมู่บ้านเปียงหลวง อำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่. เล่มเดียวกัน. หน้า 219-248.

1. ผู้เขียนมิได้ปฏิเสธถึงความศักดิ์สิทธิ์ขององค์ความรู้ทางด้านประวัติศาสตร์และงานภาคสนามซึ่งอาจจะเรียกรวมกันว่าเป็นชาติพหุวัฒนธรรมเชิงประวัติศาสตร์ หากแต่น่าจะมีมรรควิธีและทางเลือกอื่นๆ ในการศึกษา/ผลิตองค์ความรู้ รวมทั้งต่อสู้ในทางการเมือง ซึ่งไม่จำเป็นจะต้องตั้งต้นมาจากเพียงการต่อสู้ในเรื่องของความถูกต้องในเชิงประวัติศาสตร์ ผ่าน "หลักฐาน" และ "การตีความหลักฐาน" ทางประวัติศาสตร์ รวมไปถึง "งานเขียน" ที่ถูกนับเป็นหนึ่งในหลักฐานทางประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะการค้นหาคำความแน่นอนเที่ยงตรงของ "ประวัติศาสตร์ของ (รัฐและตลาด-หรือระบบทุนนิยม-สมัยใหม่)" ซึ่งหมายถึงว่าเราจำต้องเริ่มต้นการวิเคราะห์ย้อนกลับไปถึงร้อยปีที่แล้วตลอดเวลาในทุกๆ เรื่องและทุกๆ ประเด็น

2. หากระดับการศึกษา "สังคม" นั้นไม่ได้ถูกตีกรอบแต่เพียงระดับ "ชุมชน" ที่มีนัยยะของ "หมู่บ้าน" หรือสังคมกลุ่มเล็กๆ แล้วนำมาตีความให้ครอบคลุมคำอธิบายในระดับทั่วไป/เชิงทฤษฎีแล้ว เราจะมีวิธีการศึกษาที่จะ "เชื่อมโยง" "ระดับและความสัมพันธ์ของพื้นที่ๆ ต่างกัน" ได้อย่างไรทั้งแนว "ตั้ง" และ "ระนาบ" โดยไม่ใช่มองการศึกษาและหน่วยที่เราศึกษาเป็นเพียงตัวอย่าง หรือกรณีศึกษาที่มีความหมายแต่เพียงตัวอย่างทางทฤษฎี โดยมีคำอธิบายว่าพื้นที่ของหน่วยที่เราศึกษากับพื้นที่ของโลกนั้นต่อติดกันอย่างไร

ประเด็นคำถามทั้งสองคำถามนี้ ล้วนมีที่มาจากประสบการณ์และเรื่องเล่าของผู้เขียนที่มีต่อกรณีศึกษาที่ผู้เขียนกำลังศึกษาอยู่ทั้งสิ้น ผู้เขียนพบว่า "กรณีสงครามอนุสาวรีย์" ที่แม่สาวยันดูเหมือนว่าจะสอดคล้องกับคำอธิบายของธงไชย ในเรื่องของความไม่ลงรอยกันระหว่างอิสระของท้องถิ่นกับเค้าโครงประวัติศาสตร์ชาติ หากแต่เมื่อพิจารณาลึกเข้าไปอีกเราจะพบว่าประวัติศาสตร์ที่เมืองชายแดนหลายๆ เมืองนั้น "เอาแน่เอานอนไม่ได้" เพราะจุดกำเนิดแห่งความยิ่งใหญ่ของอาณาจักรพระเจ้าพรหมนั้นหาหลักฐานในเชิงองค์ความรู้สมัยใหม่ไม่ได้เอาเสียเลย และสิ่งที่น่าสนใจยิ่งไปกว่านั้นก็คือในโลกที่ผู้คนในแม่สาวยังใช้ชีวิตและทำมาหากินอยู่นั้น ประวัติศาสตร์นั้นไม่ใช่เรื่องใหญ่โตอะไรในเมืองที่การเปลี่ยนแปลงนั้นเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว และผู้คนเคลื่อนย้ายไปมา-เข้าออกตลอดเวลา และพร้อมที่จะสร้างและสวมอัตลักษณ์ในหลายระดับ (อาทิ เป็นคนไทยและเป็นไทใหญ่ในเวลาเดียวกัน) มากไปกว่าการสร้าง/สวมอัตลักษณ์เดียวหรืออัตลักษณ์หลักตามจินตนาการและจินตภาพทางการเมืองที่เน้นว่า การต่อสู้ทางการเมืองด้วยอัตลักษณ์เป็นเรื่องที่ยิ่งใหญ่และเป็นระบบระเบียบ

กรณีบทสนทนาระหว่างผมกับแกรี่ในเรื่องของแม่สอด ทำให้ผมต้องกลับมาขบถองวิถีคิดของผมเอง ที่พยายามเข้าใจและอธิบายพัฒนาการของเมืองชายแดนในฐานะที่เป็นหน่ออ่อนของทุนนิยม ทั้งที่เกิดจากผลกระทบจากภายนอกที่บุกเข้ามา และพัฒนาการในท้องถิ่นเองที่เชื้อให้ทุนนิยมเพิ่งเริ่มต้นขึ้น ด้วยความคิดที่ว่าสังคมเก่ากำลังเปลี่ยนแปลง หรือระดับของการเปลี่ยนแปลงนั้นเกิดขึ้นอย่างก้าวกระโดด ขณะที่ในสังคมเดิมนั้นการเปลี่ยนแปลงมีจังหวะที่เชื่องช้าและไม่ซับซ้อน คำเปรียบเปรยของเจ้าแกรี่ซึ่งพูดถึง "อนาคต" ทำให้ผมคิดว่า ตรรกะในเรื่องของความเหลื่อมล้ำเรื่องเวลาโดยเชื่อในเรื่องของขั้นตอนการพัฒนา และการไล่ทันกันของระบบเศรษฐกิจในหลายๆ รูปแบบนั้นดูช่างเชยและหน่อมแน้ม เหมือนกับบรรดาครูบาอาจารย์ของผม

ซึ่งสมัยก่อนถกเถียงกันอยู่ในเรื่องของวิธีการผลิต การเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิต และการดำรงอยู่ของวิธีการผลิตหลายๆ แบบในเวลาเดียวกันในพื้นที่เดียวกัน

และในประเด็นสุดท้าย การศึกษาเรื่องชายแดนนั้นมักไม่ให้ความสำคัญที่จะแบ่งแยกอย่างชัดเจนว่าพื้นที่ชายแดนนั้นมีลักษณะและพัฒนาการที่แตกต่างกันอย่างไร ด้วยว่าเหตุผลประการหนึ่งอาจจะเป็นไปได้ว่าการศึกษาเรื่องชายแดนนั้นเป็นคู่สนทนากับการศึกษาถึงการเกาะเกี่ยวตัวกันตามวิถีสมัยใหม่ ซึ่งมีรัฐเอกภาพสมัยใหม่เป็นแกนกลางในการพิจารณา หากแต่การศึกษาในแนวนั้นนั้นละเลยการพิจารณาว่า "ชุมชน" ชายแดนนั้นมีหลายลักษณะและระดับ โดยเฉพาะในเรื่องของ "เมืองชายแดน" ซึ่งมีลักษณะที่แตกต่างไปจากหมู่บ้านชายแดน หรืออาณาจักรชายขอบ โดยผู้เขียนเห็นว่าเมืองที่ชายแดนนั้นมีลักษณะที่ซับซ้อนและหลากหลายมากกว่าหมู่บ้านชายแดน โดยเฉพาะในเรื่องของการสร้าง/สวมอัตลักษณ์ และไม่จำเป็นที่จะต้องอ้างอิงถึงความต่อเนื่องและอิสระจากส่วนกลาง เหมือนกับวิธีการศึกษาทางประวัติศาสตร์ที่ว่าด้วยเรื่องอาณาจักรชายขอบเสมอไป

เพื่อเป็นทางเลือกในการศึกษาเรื่องของเมืองชายแดน ผู้เขียนใคร่ขอนำเข้าประเด็นทางทฤษฎีที่มีความสำคัญต่อการศึกษาเรื่องของเมืองชายแดนสักสองประเด็นซึ่งได้แก่ ประเด็นข้อถกเถียงในหมู่นักชาติพรรณวรรณาของโลก(าภิวัตน์) และวิภาชวิธีของมาร์ก เพื่อกำหนดกรอบในการศึกษาเมืองชายแดนซึ่งจะได้นำเสนอในส่วนต่อไปของบทความ

ข้อถกเถียงในหมู่นักชาติพรรณวรรณาของโลก(าภิวัตน์): ข้อถกเถียงประการสำคัญประการหนึ่งในหมู่นักใช้วิธีการศึกษาชาติพรรณวรรณาในการศึกษาโลกาภิวัตน์ที่ยังไม่ค่อยได้พูดกันในบ้านของเรามากนักก็คือ 1) เรื่องของการเชื่อมโยงการวิเคราะห์และคำอธิบายระดับและความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่ทั้งในเรื่องของพื้นที่ระดับโลกกับพื้นที่ในระดับท้องถิ่น โดยเฉพาะในกรณีที่เรากำลังอ้างว่าพื้นที่ในท้องถิ่นที่เราศึกษานั้นมีลักษณะเฉพาะ และ 2) ในขณะเดียวกันประเด็นข้อถกเถียงในเรื่องพื้นที่ดังกล่าวนี้ก็ทำให้เราต้องคิดต่อไปอีกว่าการศึกษาในเรื่องท้องถิ่นเฉพาะนั้นทำให้เราเข้าใจภาพรวมของกระบวนการโลกาภิวัตน์ได้อย่างไร ทั้งในระดับการศึกษาเชิงประจักษ์และการศึกษาเชิงทฤษฎี

Gowan และ O Riain (2000) นำเสนอว่า การศึกษามีติต่างๆ ในระดับโลกที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นได้เปลี่ยนแปลงประสบการณ์ของการศึกษาในแบบชาติพรรณวรรณาเป็นอย่างมาก ทั้งนี้เพราะ "สนามของการศึกษา (sites)" ได้เปลี่ยนไป อันเนื่องมาจากสนามของการศึกษาเหล่านั้นได้ถูกแทรกซึม/ทะลุผ่านโดยกระแสของอำนาจอันกว้างขวางในรูปแบบของการจัดระเบียบทางด้านเชื้อชาติและเพศสภาพในท้องถิ่น วาทกรรมสาธารณะต่างๆ ที่ลื่นไหล โครงสร้างต่างๆ ทางเศรษฐกิจ ฯลฯ ความคิดที่เชื่อว่าสนามของการศึกษานั้นมีลักษณะที่มีขอบเขตที่ชัดเจนและมีตรรกะของตัวเองที่เป็นอิสระนั้น ดูเหมือนว่าจะจะเป็นความคิดที่หาแก่นสารไม่ค่อยได้และปลอม เมื่อเรามองออกไปถึงระดับของการวิเคราะห์ในระดับโลก ดังนั้นจึงเป็นไปได้ว่า หากเราจะต้องใช้วิธีการมองในระดับโลกแล้วละก็มันจะต้องเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนมุมมองจากการศึกษา "สนามของการศึกษา (sites)" มาสู่การศึกษา "ความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่และสนามศึกษาต่างๆ " (fields as the relations

between sites)¹⁴ ซึ่งในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่และสนามศึกษานั้น พวกเขาพบว่าแต่ละกลุ่มคนของพื้นที่ต่างๆ ที่รวมตัวกันสร้าง/สวมอัตลักษณ์และดำรงชีวิตอยู่ภายใต้โครงสร้างทางการเมืองสังคมและเศรษฐกิจนั้นก็ได้รับผลกระทบและการเอื้อประโยชน์ไม่เท่าเทียมกัน ฉะนั้นสิ่งที่ Gowan และ O Riain ได้นำเสนอจึงมิได้อยู่ที่การปฏิเสഥิทธิทางประวัติศาสตร์หรืองานภาคสนาม หากทว่าพวกเขามุ่งเน้นไปที่ข้อเสนอที่ว่าเมื่อพูดถึงงานภาคสนามนั้น สนามที่ว่านั้นจะถูกศึกษาและถูกพัฒนาในระดับทฤษฎีได้อย่างไร มากกว่าจะตกอยู่ในประเด็นทางด้านยุคสมัยว่าสังคมเก่าและใหม่ อันไหนซับซ้อนและเป็นอิสระมากกว่ากัน

Burawoy (2000) เสนอว่าวิธีการศึกษาในแบบชาติพหุวรรณกรรมของโลก(าภิวัตน์) นั้นทำให้เราต้องกลับมาคิดถึงความหมายของคำว่าการศึกษาภาคสนามกันใหม่ ด้วยการปลดปล่อยออกจากลักษณะของการถูกจำกัดอยู่ในกรอบอันโดดเดี่ยว และถูกยึดโยงเอาไว้ด้วยพื้นที่และเวลาชุดเดียว มาสู่งานภาคสนามที่มีความยืดหยุ่นต่อปฏิสัมพันธ์ของพื้นที่และเวลาของประชากรที่เราศึกษา โดยเฉพาะในประเด็นของการเชื่อมประสานการวิเคราะห์การ "อยู่อาศัย" กับการ "เคลื่อนที่" ของผู้คน ทั้งผู้ศึกษาและผู้ถูกศึกษาเข้าด้วยกัน¹⁵ โดย Burawoy เน้นย้ำว่างานชาติพหุวรรณกรรมของโลก(าภิวัตน์) จะต้องครอบคลุมถึงประเด็นหลักสามประเด็นซึ่งได้แก่ "พลังอำนาจต่างๆ จากภายนอก" "ความสัมพันธ์และการเชื่อมโยงกันระหว่างพื้นที่และสนามต่างๆ " (ซึ่งอาจจะมิลักษณะที่มากมายและซับซ้อน - multiple) และ "จินตนาการที่เกิดขึ้นจากการดำรงชีวิตประจำวัน"¹⁶

นอกเหนือจากประเด็นทั้งสามประเด็นที่ชาติพหุวรรณกรรมต้องการค้นพบแล้ว Burawoy ยังได้ขยายความถึงมิติหนึ่งในมรรควิธีที่เขาพัฒนาขึ้น เพื่อทำให้วิธีการศึกษาในแบบกรณีศึกษาที่เชื่อมโยงกับการอธิบายภาพรวม (extended case method) สามารถตอบ (คำถาม)/ตอบสนองต่อคำถามที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งที่เรากำลังศึกษากับตัวผู้ศึกษาเองในลักษณะที่ผู้ศึกษาเรียนรู้ว่าตัวเขาได้แยกออกจากสิ่งที่เขาศึกษา (reflexivity) (ซึ่งนอกเหนือไปจากเรื่องของ 1. การเข้าไปสังเกตแบบมีส่วนร่วมกับโลกทัศน์และชีวิตทัศน์ของผู้ที่เราศึกษา 2. การติดตามปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นทั้งในระยะเวลาหนึ่งๆ ที่ต่อเนื่องกัน และในพื้นที่ที่ผู้ที่เราศึกษาได้เคลื่อนย้าย/เคลื่อนที่ไป มากกว่าที่จะมองพื้นที่ในลักษณะที่หยุดนิ่งและตายตัว และ 3. การพัฒนาทฤษฎีให้อธิบายโลกได้มากกว่าที่จะอธิบายโลกโดยบอกว่าง่ายตรงกับทฤษฎี) โดยสิ่งที่ Burawoy หมายถึงก็คือความเชื่อมโยงระหว่างกระบวนการทางสังคมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ (อันมีลักษณะ

¹⁴ Teresa, Gowan and Sean O Riain. 2000. "Preface: At Home with the Global Ethnographer". In Michael Burawoy (et al.) Global Ethnography: Forces, Connections, and Imaginations in a Postmodern World. Berkeley: University of California Press.

¹⁵ Burawoy มิได้ปฏิเสธการศึกษาประวัติศาสตร์ แต่เขามองว่าประวัติศาสตร์จะต้องมาจากหลักฐานในหลายรูปแบบทั้งจากประวัติศาสตร์บอกเล่า งานหोजดหมายเหตุ หนังสือพิมพ์และจินตนาการของชุมชนเอง โดยวิธีการชาติพหุวรรณกรรมทางประวัติศาสตร์ (ethnohistory) เพื่อให้เข้าใจการเปลี่ยนแปลงในกระบวนการโลกาภิวัตน์

¹⁶ Burawoy, Michael. 2000. Introduction: Reaching for the Global". In Michael Burawoy (et al.) Global Ethnography: Forces, Connections, and Imaginations in a Postmodern World. Berkeley: University of California Press.

จุลภาค) เข้ากับพลังอำนาจต่างๆ ที่อยู่นอกพื้นที่ (ซึ่งมีลักษณะมหภาค) โดยมีได้พิจารณาว่าพื้นที่ที่เราศึกษานั้นเป็นกรณีศึกษา (จุลภาค) ที่มีลักษณะเหมือนกับหรือแสดงออกถึงลักษณะทั่วไป (มหภาค) ทั้งนี้ Burawoy มองว่าส่วนต่างๆ นั้นมิได้แสดงออกซึ่งลักษณะส่วนรวม/ทั่วไป หากแต่ส่วนต่างๆ นั้นถูกก่อรูปขึ้นโดยความสัมพันธ์ที่มีต่อส่วนรวม/ส่วนทั่วไป และส่วนรวม/ส่วนทั่วไปนั้นก็ถูกนำเสนอโดยพลังอำนาจต่างๆ จากภายนอก ซึ่งเราสามารถเข้าถึง อธิบาย และเข้าใจความสัมพันธ์ดังกล่าวได้โดยการศึกษาความแตกต่างของกรณีศึกษาสองกรณี (ขึ้นไป) ที่ดูเหมือนว่าเหมือนกัน ทั้งนี้เพราะพลังอำนาจที่มาจากภายนอกนั้นเป็นเพียงผลลัพธ์ของกระบวนการต่างๆ ในระดับจุลภาคที่เกิดขึ้นจากพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่มีความเป็นไปได้ในหลายทิศทาง (contingent)

คำอธิบายของ Sayer (1991 และ 2000) ช่วยให้เราเข้าใจเพิ่มมากขึ้นจากวิธีอธิบายอันซับซ้อนของ Burawoy ในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างส่วนย่อย/กรณีศึกษา/การศึกษางานภาคสนามในพื้นที่หนึ่งๆ กับการเชื่อมโยงกับส่วนใหญ่ทั้งในเชิงประจักษ์และเชิงทฤษฎี ทั้งนี้ Sayer เสนอว่าการพูดถึงลักษณะทั่วไป (generality) นั้นมีด้วยกันสองลักษณะ ลักษณะทั่วไปในลักษณะแรกก็คือความเชื่อที่ว่าสิ่งที่เราศึกษานั้นมีความเป็นตัวแทนหรือเป็นสิ่งที่เดียวกับสิ่งที่เกิดขึ้นในที่อื่นๆ ในขณะที่การพิจารณาลักษณะทั่วไปในแบบที่สองทำให้เราเข้าใจว่า สิ่งที่เกิดขึ้นในกรณีศึกษาของเราที่เป็นลักษณะเฉพาะนั้นอาจจะเกี่ยวพันกันกับแง่มุมต่างๆ ของส่วนรวม/ส่วนทั้งหมด หรือแม้กระทั่งบางส่วนของระบบใหญ่ก็อาจเป็นได้¹⁷

ด้วยความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนดังกล่าวนี้อเอง ที่ทำให้เรามีอาจมองข้ามรายละเอียดระหว่างพื้นที่ที่เราศึกษาในลักษณะงานภาคสนามกับพื้นที่ในระดับโลกที่เราอ้างอิงถึง อันเป็นผลมาจากสิ่งที่เราเชื่อว่าเป็นผลจากโลกาภิวัตน์ นั้นหมายถึงว่าตัวแบบผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจ-การเมืองนั้นย่อมไม่เพียงพอที่จะเข้าใจสิ่งที่เกิดขึ้นในท้องที่ที่เราศึกษา กล่าวคือเราน่าจะลองทำความเข้าใจว่าปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นที่ชายแดนนั้น นอกจากจะได้รับผลกระทบจากโลกาภิวัตน์หรือโลกภายนอกแล้ว สิ่งที่เราต้องเข้าใจต่อไปก็คือปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นที่ชายแดนนั้นเป็นส่วนหนึ่งของระบบโลกาภิวัตน์ได้อย่างไรด้วย นั้นหมายความว่าแทนที่เราจะสนใจแต่ว่าโลกาภิวัตน์นั้นกระทบพื้นที่ชายแดนอย่างไร เราน่าจะพยายามเข้าใจว่าโลกาภิวัตน์ (หรืออาจจะเรียกได้ว่าทุนนิยมโลกในระยะปัจจุบัน) นั้นดำเนินไปได้อย่างไร โดยจำต้องอาศัยลักษณะเฉพาะของเศรษฐกิจ/การเมือง/และสังคมชายแดน มากกว่าจะศึกษาเศรษฐกิจ/การค้า การเมือง และสังคม ชายแดนในลักษณะที่เป็นปรากฏการณ์เฉพาะ อันเนื่องมาจากผลกระทบจากโลกาภิวัตน์จากภายนอก และพัฒนาการทางประวัติศาสตร์อันไกลโพ้น อันเป็นผลมาจากกระบวนการสร้างรัฐและเศรษฐกิจแบบทุนนิยมสมัยใหม่ที่ไม่สำเร็จเสร็จสิ้นอย่างสมบูรณ์ จึงทำให้เกิดลักษณะเฉพาะดังกล่าว

¹⁷ Sayer, Andrew. 1991. "Behind the Locality Debate: Deconstructing Geography's Dualism". Environment and Planning A. 23. pp.283-308. และ Sayer, Andrew. 2000. Realism and Social Science. London: SAGE.

Marcus (1995) ได้ขยายความการศึกษาชาติพหุวัฒนธรรม ใน/ของระบบโลกที่น่าสนใจ โดยเขามองว่า นับตั้งแต่กลางทศวรรษที่ 1980 เป็นต้นมา มีการศึกษาชาติพหุวัฒนธรรมของระบบโลก (ในความหมายของ เศรษฐศาสตร์การเมืองของระบบทุนนิยม) อยู่สองแบบ ในแบบแรกเป็นลักษณะการศึกษาชาติพหุวัฒนธรรม แบบงานภาคสนามเชิงเดี่ยว (single site) ซึ่งศึกษาผลกระทบที่ท้องถิ่น/ท้องที่ที่ต้องเผชิญ ซึ่งแนวคิดแบบนี้ก็มี การปรับปรุงต่อมาจนกลายเป็นเรื่องของการศึกษาการต่อสู้/ต่อรอง/ต่อติด (resistance and accommodation) ของท้องถิ่นต่อระบบโลก ขณะที่ยานแบบที่สองก็คืองานชาติพหุวัฒนธรรมแบบงานภาคสนามเชิงซ้อนแบบ หลายลำดับชั้น/หลายพื้นที่ (multi-sited ethnography) หรือพวกหลังสมัยใหม่ (postmodern) ที่พยายาม ทำการศึกษาโดยเข้าใจว่าเวลาและพื้นที่นั้นเลื่อนไหลได้ (Marcus นับรวม Appadurai เอาไว้ในพวกนี้) ซึ่ง Marcus ก็นับรวมงานภาคสนามที่ลงพื้นที่แห่งเดียวแต่อ้างอิง/ยึดโยงถึงพื้นที่/สนามอื่นๆ ทั้งในเชิงประจักษ์และ ในกรอบความคิดที่เกิดขึ้นนอกเหนือพื้นที่นั้นๆ เข้าไปด้วย¹⁸ แต่อย่างไรก็ดี Marcus ก็เห็นค่อนข้างต่างจาก Burawoy ในประเด็นที่ว่าวิธีการศึกษาของ Marcus นั้นสนใจการเชื่อมโยงของเวลาและพื้นที่มากกว่าสนใจที่จะ หาข้อสรุปทั่วไปหรือค้นหาคำรวม หรือความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะเฉพาะ/ท้องถิ่น กับลักษณะทั่วไป โดย เขาเชื่อว่าไม่มีโลกและท้องถิ่นที่แยกขาดจากกัน หากแต่สภาวะความเป็นโลก (global) นั่นก็คือมิติของการ เชื่อมโยงระหว่างพื้นที่ต่างๆ¹⁹ ขณะที่ Burawoy พยายามที่จะค้นหาความสัมพันธ์ในลักษณะสูตร/ข้อกำหนดถึง ความสัมพันธ์ระหว่างโลกสภาวะกับสภาวะการดำรงอยู่ของท้องถิ่นที่ค่อนข้างอาจจริงเอาจึงกว่า Marcus

อย่างไรก็ดี Marcus ได้ขยายความประเด็นที่น่าสนใจอีกประเด็นหนึ่งในงานวิจัยของผู้เขียน ซึ่งได้แก่ จุดยืนของผู้ศึกษา (ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของ Reflexivity ที่ Burawoy เองก็ได้พูดถึงให้เห็นอย่างชัดเจน) โดยเฉพาะ จุดยืนทางการเมืองของผู้ศึกษา ซึ่งงานชาติพหุวัฒนธรรมเชิงประวัติศาสตร์และนักเศรษฐศาสตร์การเมืองมิได้ กล่าวถึงอย่างชัดเจน แม้เราจะสามารถคาดเดาจุดยืนที่เข้าข้างผู้ที่ถูกศึกษาก็ตาม โดย Marcus เห็นว่า ไม่ จำเป็นที่เราจะต้องอ้างอิงตัวเองกับขบวนการทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่เราศึกษา แต่ต้องพิทักษ์ รักษาอัตวิสัยของสิ่งที่เราศึกษา หรือจำเป็นต้องเขียนงานทางวิชาการและอ้างความเป็นวิชาการ เพื่อรับใช้การ ต่อสู้ทางการเมืองที่เกิดขึ้นในยุคหนึ่งสมัยหนึ่ง หากแต่การศึกษาชาติพหุวัฒนธรรมของระบบโลกแบบพื้นที่ เชิงซ้อนนั้นสามารถทำให้เรื่องส่วนตัวกลายเป็นเรื่องทางการเมืองได้ ทั้งนี้เนื่องจากในการทำวิจัยแบบพื้นที่

¹⁸ อาทิ งานของ Willis (1979) ที่ศึกษาการศึกษาของชนชั้นกรรมาชีพ ว่าทำไมเด็กๆ ลูกหลานคนใช้แรงงานที่เกรงในโรงเรียนจึง ไม่เอาพลังที่ต่อต้านระบบไปใช้ในการปฏิวัติเมื่อจบออกมา Willis พบว่า การก่อตัวของแนวคิดและวิถีปฏิบัติทางด้านเพศ สภาพที่เน้นผู้ชายเป็นใหญ่ในครัวเรือนและชุมชน เป็นหนึ่งในเหตุผลสำคัญที่ทำให้เด็กผู้ชายหัวโจก-หลังห้องต่างๆ หันไปสนใจ การสร้าง/สวมอัตลักษณ์ของผู้ชายแข็งแรงบึกบึนมากกว่าที่จะลุกขึ้นสู้โค่นล้มระบบทุนนิยม ทั้งที่ Willis ไม่ได้สนใจศึกษาเรื่อง เพศสภาพเป็นหลักในงานศึกษาที่งานภาคสนามอยู่ในโรงเรียนเสียมากกว่า (ดู Willis, Pall. 1979. Learning to Labor: How Working Class Kids End Up Getting Working Class Jobs. New York: Columbia University Press.)

¹⁹ Marcus, George E. 1995. "Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography. In his 1998. Ethnography through Thick & Thin. Princeton, NJ: Princeton University Press.

เชิงซ้อนนั้นผู้ศึกษาเองก็พบกับความผูกพัน/เชื่อมโยง (commitment) ตัวผู้ศึกษาเองกับประเด็นและผู้คนในหลายรูปแบบ ซึ่งอาจจะทับซ้อนกันหรือขัดแย้งกันเองตามสถานการณ์ของผู้ศึกษาที่มีอยู่ในหลายมิติ ซึ่งการข้ามพ้นความขัดแย้งต่างๆ (อาทิ เป็นทั้งนักศึกษาแพทย์ เป็นอาสาสมัครทางสาธารณสุข และเป็นลูกจ้างบริษัท ในเวลาเดียวกัน) นั้นมีอาจทำได้โดยอ้างความเป็นอัตวิสัยจากโลกที่เราศึกษา หากแต่จะต้องเป็น "นักชาติพรรณวรรณนาที่สนใจเคลื่อนไหวและต่อสู้ในประเด็นต่างๆ โดยสนใจความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับโลกอย่างละเอียด (ethnographer as circumstantial activist) ทั้งนี้เนื่องจากการต่อสู้และต่อรองกับสภาวะและสถานการณ์ที่ตนเองดำรงอยู่ซึ่งรวมไปถึงสิ่งและประเด็นที่เราศึกษาจะทำให้เราเข้าใจส่วน (ย้ำว่าไม่ใช่ทั้งหมด) ต่างๆ ของระบบโลกที่เรา กำลังศึกษาและดำรงชีพอยู่นั่นเอง

เมื่อวาทกรรมคติศึกษาปะทะกับมนุษย์ค่างคาว²⁰: การกลับมาของวิภาษวิธีของมาร์ก (สมัยหนุ่ม): เพื่อให้เป็นทางเลือกมากกว่าการปฏิเสธวิธีการศึกษาแบบวาทกรรมที่นำมาใช้กับประเด็นทางสังคมในทุกๆ ด้านไม่ว่าจะเป็นเรื่องของประวัติศาสตร์การเคลื่อนไหวของขบวนการนักศึกษา หรือการพัฒนาประเทศ รวมทั้งปัญหาชายแดน ผู้เขียนใคร่ขอเสนอแนวคิดวิธีอื่นๆ ในการศึกษาทำความเข้าใจเรื่องของพรมแดน โดยย้อนกลับและนำเข้าแนวคิดวิภาษวิธีของมาร์ก โดยเฉพาะในเรื่องของการทำความเข้าใจกับความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งที่เป็รูปธรรมกับนามธรรม และความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งต่างๆ²¹

ปัญหาของการวิเคราะห์ในเชิงวาทกรรมในความเห็นของผู้เขียนก็คือ การหมกมุ่นกับเรื่องของความสัมพันธ์เชิงอำนาจมากจนเกินไป โดยตั้งอยู่บนสมมุติฐานถึงพลังอันยิ่งใหญ่และปฏิบัติการเชิงอำนาจของวาทกรรมต่างๆ โดยเฉพาะอำนาจในการจัดระเบียบและกีดกันผู้คนออกจากวงอำนาจ จะด้วยความตั้งใจหรือการจับมือใครดมไม่ได้ก็ตาม โดยที่การศึกษาเชิงวาทกรรมนั้นค่อนข้างที่จะละเลยความสัมพันธ์ระหว่างบริบทล้อมรอบวาทกรรมนั้นกับตัววาทกรรมนั่นเอง²² หรือถึงแม้ว่าอาจจะมีการพูดถึงอยู่บ้าง แต่ก็มีได้วางไว้เป็นจุดหลัก

²⁰ คำเปรียบเปรยนี้มาจาก Pareto ที่กล่าวว่า มาร์กนั้นใช้ศัพท์แสงบางคำที่เหมือนกับค่างคาว (หรือคูลมูเครีอ) นั้นหมายถึงว่าเราอาจเห็นเป็นนกหรือหนูก็ได้ในเวลาเดียวกัน อาทิ มาร์กกล่าวว่าทฤษฎีนั้นจะกลายเป็นพลังทางวัตถุ (material force) เป็นต้น ดู Ollman, Bertell. 1976. Alienation: Marx's Conception of Man in Capitalist Society. Second Edition. Cambridge: Cambridge University Press.

²¹ ดู Ollman, Bertell. 1976. Alienation: Marx's Conception of Man in Capitalist Society. Second Edition. Cambridge: Cambridge University Press. และ 1993. Dialectical Investigation. New York: Routledge.

²² ในประเด็นนี้เห็นได้ชัดจากงานของ Foucault เอง อย่างน้อยในชิ้น The History of Sexuality Volume One: Introduction และ Discipline and Punish: The Birth of Prison. ที่ Foucault เองไม่ได้ให้ความสำคัญระหว่างความสัมพันธ์ของการเปลี่ยนแปลงยุคสมัยของความสัมพันธ์เชิงอำนาจในเรื่องเช็ลล์กับความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและการผลิต และเมื่อ Foucault มองการปฏิบัติเรื่องการจองจำในรายละเอียดและโดยวิเคราะห์ถึงหลักการใหม่ๆ ของการจองจำ เขาก็มิได้โยงเอาสิ่งเหล่านี้เข้ากับยุคสมัยทางด้านเศรษฐกิจแต่อย่างใด หรือกล่าวอีกอย่างว่า Foucault ไม่เห็นความสัมพันธ์ทางตรงระหว่างเศรษฐกิจ และ

Ollman (1976) เห็นว่ามาร์กนั้นมิได้มองสรรพสิ่งต่างๆ แยกขาดออกจากกัน หากแต่สนใจความสัมพันธ์ระหว่างสรรพสิ่งนั้นกับสรรพสิ่งอื่นๆ ด้วย อาทิ คำว่าทุนนั้นมีได้หมายถึงตัวเงินหรือปัจจัยการผลิตอย่างเดียว หากแต่หมายถึงกำลังแรงงานที่ทำให้ทุนอยู่ได้ด้วย หรือการพูดถึงกรรมมาชีพนั้นก็มิใช่ถึงความสัมพันธ์กับชีวิตตรงข้ามของเขาซึ่งหมายถึง (ความสัมพันธ์ที่กรรมมาชีพมีกับ) นายทุนด้วย (ซึ่งมีลักษณะของการกดขี่ขูดรีด)

นอกจากนี้แล้วมาร์กเองก็มีได้มองรูปธรรมและนามธรรมแยกขาดจากกัน แต่มาร์กสนใจอธิบายความสัมพันธ์และการเคลื่อนไหวของคำ (สรรพสิ่งและปรากฏการณ์) ๗ หนึ่งว่าเกี่ยวพันกับปรากฏการณ์อื่นๆ อย่างไร และการแยกขาดระหว่างรูปธรรมกับนามธรรมนี้เองที่ทำให้เกิดการครอบงำทางอุดมการณ์ได้ (ซึ่งในประเด็นนี้มาร์กมองว่าในสังคมทุนนิยมนั้นมนุษย์ถูกปกครองโดย "นามธรรม"²³) เพราะความเข้าใจที่เราติดต่อกัน คำๆ นั้นมันไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงทางสังคม อาทิ คำว่าเสรีภาพนั้นจะมีลักษณะที่เป็นนามธรรมและอุดมการณ์ครอบงำขึ้นทันที หากเราไม่สนใจพิจารณาว่าจำต้องสภาวะการณ์บางอย่างดำรงอยู่ที่จะทำให้ปัจเจกชนนั้นสามารถเข้าไปมีความสัมพันธ์กับคนอื่นในลักษณะพันธะสัญญาได้ ซึ่งสภาวะการณ์เหล่านั้นประกอบด้วยเครื่องมือและกลไกอีกมากมายที่จะต้องมาค้ำยันให้เกิดเสรีภาพได้ ซึ่งภารกิจของมาร์กในทางทฤษฎีก็คือการอธิบายสรรพสิ่งที่เราเรียกขานเหล่านั้นให้เป็นกระบวนการที่ชัดเจนจนทำให้เรา "เห็นภาพ" และเข้าใจอย่างกระจ่าง ซึ่งหมายถึงการทำให้นามธรรมนั้นมีลักษณะที่จับต้องได้และเป็นพลังในการเปลี่ยนแปลงทางสังคมนั่นเอง ²⁴ และด้วยแนวคิดนี้เอง การศึกษาเชิงประจักษ์จึงไม่ได้หมายความว่าเพียงแค่การเก็บตัวเลข

ความสัมพันธ์ทางการผลิตกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจแต่อย่างใด ยุคสมัยในงานของ Foucault นั้นจึงเป็นเพียง "ฉากหลัง" สำหรับการอธิบายแนวคิดและเทคนิคของปฏิบัติการเชิงอำนาจแต่เพียงเท่านั้น โดยไม่ได้สนใจความสัมพันธ์ใดๆ ระหว่างเศรษฐกิจกับอำนาจเอาเสียเลย

²³ Marx, Karl. 1973. Grundrisse. Harmondsworth: Penguin. In Ollman, Bertell. 1993. Dialectical Investigation. New York: Routledge.

²⁴ อย่างไรก็ตามก็ดีกระบวนการแสวงหาความรู้และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมนั้นไม่ได้มีลักษณะที่แยกขาดจากกัน เหมือนกับความคิดที่ว่าเราจำต้องแสวงหาความรู้ที่ถูกต้องได้ก่อนจึงสามารถไปกำหนดการกระทำหรือการเคลื่อนไหวได้ (ประหนึ่งการค้นหาค้นหานักที่ถูกต้องมาแทนจิตสำนึกที่ผิดพลาดก่อนที่จะมีการต่อสู้ทางชนชั้น อาทิ จากงานของ Lukacs, George. 1971. History and Class Consciousness: Studies in Marxist Dialectics. Cambridge, MA: MIT) ทั้งนี้เพราะความรู้ที่จำต้องมาจากประสบการณ์ของผู้คนที่ผ่านการขัดเกลาให้ชัดเจนขึ้น (ดู Gramsci, Antonio. 1971. Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci. New York: International Publisher.) และจะว่าไปแล้วผู้เขียนตีความว่าการแสวงหาความรู้ซึ่งมาจากประสบการณ์ของมนุษย์นั้นก็มีได้แยกขาดจากการต่อสู้และเปลี่ยนแปลงโลกเลย ซึ่งหมายความว่าในระหว่างที่เราแสวงหาความรู้ที่สิ่งที่เราศึกษาสนใจก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย (ดู thesis ข้อที่ 11 "นักปรัชญานั้น (เอาแต่) ศึกษาและตีความโลก ทั้งที่ประเด็นต้องอยู่ที่ (การศึกษาและตีความโลกเพื่อ) การเปลี่ยนแปลงโลก" Marx, Karl. 1845. Theses on Feuerbach. In Robert Tucker. (ed.) 1978. The Marx-Engels Reader. Second Edition. New York: WW Norton.)

หรือการพูดคุยกับชาวบ้านและผู้ที่เกี่ยวข้อง หากแต่หมายถึงกระบวนการทำสิ่งที่เราคิดว่าเป็นรูปธรรมให้เป็นนามธรรมที่จับต้องได้เพื่อเป็นพลังในการเปลี่ยนแปลงสังคมนั่นเอง

ดังนั้นการศึกษาเรื่องชายแดนนั้นจึงมีความเป็นไปได้ในเชิงทฤษฎีและมรรควิธีมากมาย โดยไม่จำเป็นต้องตั้งหลักเพียงแค่ว่าชายแดนเป็นภาพสะท้อนของวาทกรรม/กระบวนการสร้างวาทกรรมที่ไม่สมบูรณ์ของรัฐชาติและเศรษฐกิจที่วางอยู่บนรัฐชาติ หรือชี้ให้เห็นความไม่ลงรอยกันระหว่างวาทกรรมรัฐชาติกับปรากฏการณ์ที่เป็นจริงที่ชายแดนที่การไร้รัฐ-ลอร์ดรัฐนั้นปรากฏตัวขึ้น หรือในทางตรงกันข้าม ปรากฏการณ์ชายแดนนั้นเป็นสถานะที่ Walker (1998) กล่าวว่าสะท้อนให้เห็นถึงการที่รัฐนั้นเข้าไปมีส่วนร่วมอย่างมากมายมหาศาลในกิจกรรมที่ชายแดนมากกว่าที่จะบอกว่าไม่มีรัฐหรืออำนาจรัฐแผ่ไปไม่ถึง²⁵ ซึ่งเราอาจมองในทางตรงกันข้ามได้ว่า เราอาจจะสนใจศึกษาปรากฏการณ์ที่ชายแดนผ่านรูปแบบเฉพาะแบบหนึ่งของพื้นที่ชายแดน ดังที่การศึกษาของผู้เขียนสนใจเมืองชายแดนในฐานะรูปแบบหนึ่งของพื้นที่ชายแดน เพื่อชี้ให้เห็นว่าชายแดนนั้นมีใช่เพียง "อาการ" ของปฏิบัติการของส่วนกลางที่ไม่สามารถแผ่อำนาจมาได้อันเนื่องมาจากแรงต่อต้านที่ชายแดน หากแต่การดำรงอยู่ของเมืองชายแดนนั้นมีบทบาทสำคัญในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของรัฐชาติและเศรษฐกิจแบบทุนนิยมในปัจจุบันต่างหาก

อย่างไรก็ดีสิ่งที่เราจำต้องระมัดระวังก็คือ เมื่อเราพูดถึงรัฐ (ชาติ) และระบบเศรษฐกิจ (แบบทุนนิยม) นั้น เราต้องสืบสาวไปให้ได้ด้วยว่าคำใหญ่คำโตเหล่านั้นนั้น อาทิ คำว่า รัฐชาติ และ เศรษฐกิจทุนนิยม นั้นมิได้เกิดขึ้นลอยๆ หากแต่มีกำเนิดและมีการดำรงสถานะดังกล่าวอยู่ได้ผ่านความสัมพันธ์กับปรากฏการณ์อื่นๆ และเมืองชายแดนนั้นเองก็เป็นส่วนหนึ่ง ที่ทำให้เรานึกภาพและเข้าใจกระบวนการทำงานของรัฐชาติและเศรษฐกิจแบบทุนนิยมในปัจจุบันได้ ซึ่งประเด็นนี้มีความสำคัญมากในเชิงนโยบาย ทั้งนี้เพราะข้อถกเถียงในเรื่องนโยบายนั้นมักจะวางอยู่บนการเลือกข้างง่ายๆ ว่าจะให้รัฐเป็นผู้แทรกแซง หรือจะให้กลไกตลาดเป็นตัวทำงานขับเคลื่อนระบบเศรษฐกิจในปัจจุบัน ซึ่งการเลือกข้างและการสร้างหลักให้นำไปปฏิบัติเช่นนี้จะลุล่วงที่หาคู่พิพาทอันซับซ้อนขององค์ประกอบของรัฐ และกระบวนการทำงานของตลาดที่ผูกพันกับชีวิตของผู้คนจำนวนมากมาย และเงื่อนไขทางสังคมและการเมืองอีกมาก และด้วยเหตุนี้เองที่ทำให้วิธีการอธิบายแบบจะเอารัฐหรือตลาดเป็นตัวขับเคลื่อนเศรษฐกิจกลายเป็นเพียงอุดมการณ์ทางเศรษฐกิจที่ต่างรูปแบบกันเพียงเท่านั้น²⁶

²⁵ Walker, Andrew. 1999. The Legend of the Golden Boat: Regulation, Trade and Traders in the Borderlands of Laos, Thailand, China and Burma. Richmond, Surrey: Curzon.

²⁶ งานของ Ensminger, Jean. 1992. Making a Market: The Institutional Transformation of an African Society. Cambridge: Cambridge University Press. เป็นอีกทางเลือกหนึ่งในการศึกษามานุษยวิทยาเชิงเศรษฐศาสตร์สถาบันแนวใหม่ (Neo-Institution Economics) ที่สนใจพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของกลไก สถาบัน องค์กร และความสัมพันธ์ต่างๆ ที่กำกับการทำงานของตลาด หรือพูดในแบบวิภาษวิธีก็คือพยายามอธิบายว่า "ตลาด" นั้นทำงานได้โดยจะต้องสัมพันธ์กับสรรพสิ่งต่างๆ อาทิ การเกิดขึ้นของระบบแลกเปลี่ยนเงินตรา กรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน ซึ่งกระบวนการและกลไกของการเชื่อมโยงเหล่านั้น

ในส่วนต่อไปจะได้กล่าวถึงประสบการณ์และข้อคิดบางประการของผู้เขียนภายหลังจากการเข้าไปเก็บข้อมูลที่เมืองแม่สายและแม่สวด และเพื่อให้สอดคล้องกับชื่อของหัวข้อในการสัมมนาในครั้งนี้ ผู้เขียนจะได้กล่าวถึงประเด็นเรื่องชาติและชาติพันธุ์ โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับประเด็นในเรื่องของความสัมพันธ์ในการผลิตอันเป็นตัวอย่างของความพยายามที่แสวงหาทางเลือกในการศึกษาจากชาติพหุวัฒนธรรมในเชิงประวัติศาสตร์มาสู่ชาติพหุวัฒนธรรมของโลก(าภิวัตน์) ซึ่งนอกจากจะเน้นเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่แล้ว ยังเน้นความสัมพันธ์ระหว่างปฏิบัติการอำนาจ/ความสัมพันธ์เชิงอำนาจและความสัมพันธ์ทางการผลิตอีกด้วย

ค. แม่สวดและแม่สายในฐานะเมืองชายแดน: โลกาภิวัตน์ และปฏิบัติการว่าด้วยอำนาจบนเศรษฐกิจการเมืองเรื่องชาติพันธุ์

กว่าจะมาถึงเมืองชายแดน: ผมเริ่มต้นการศึกษาของผมจากความสนใจที่มีต่อแรงงานข้ามชาติที่ลักลอบเข้าเมืองอย่างผิดกฎหมาย ซึ่งเป็นประเด็นที่เป็นที่สนใจของสังคมไทยในช่วงสิบกว่าปีที่ผ่านมา และเมื่อลงไปดูข้อมูลทางสถิติ ผมพบว่าแรงงานข้ามชาติที่ลักลอบเข้าเมืองอย่างผิดกฎหมายกลุ่มใหญ่ที่สุดคือกลุ่มที่เรียกว่าแรงงานสัญชาติพม่า²⁷ ซึ่งเป็นคำที่เหมารวมเอาแรงงานที่ลักลอบเข้ามาจากฝั่งพม่าทั้งหมดโดยไม่แยกเป็นเผ่าเป็นกลุ่ม

สาเหตุที่ผมสนใจเรื่องแรงงานเถื่อนจากพมานั้น เป็นเหตุผลแบบหกคะเมนตีลังกาอยู่พอสมควรในสายตาของอาจารย์ท่านหนึ่งเมื่อเราคุยเรื่องนี้กันในงานเลี้ยงเล็กๆ (ข้อมูลแบบนี้คงไม่น่าจะใช้ข้อมูลในลักษณะชาติพหุวัฒนธรรมสักเท่าไร หากแต่ Appaduri คงชอบ) เพราะผมสนใจอยากจะรู้ว่าถ้าเราเข้าใจถึงบทบาทหน้าที่และสถานะการดำรงอยู่ของคนงานเหล่านี้ ก็อาจจะทำให้เราเข้าใจ "วิถีการผลิต" (ศัพท์เขมรมาก) ของสังคมไทย

อาจารย์ท่านที่ผมคุยด้วยเป็นอาจารย์ที่สอนวิชาสถิติและวิเคราะห์แบบวิธีวิจัย (ซึ่งโชคดีว่าในปีที่ผมเรียนเขาไม่ได้สอนวิชาวิจัย) เขาแสดงความเห็นว่าสิ่งที่ผมสนใจไม่น่าจะมี "นัยสำคัญ" (อย่างน้อยในทางสถิติ) ทั้งนี้เพราะแรงงานเถื่อนนี้ไม่น่าจะเป็นคนกลุ่มใหญ่ของประเทศ ในขณะที่ผมเองไม่ได้สนใจนัยสำคัญในลักษณะของจำนวนและการเป็นตัวแทน สิ่งที่ผมสนใจก็คือการดำรงอยู่ของคนกลุ่มนี้ที่แทรกซึมเข้าไปในสามสิบกว่าจังหวัด และกระจุกตัวอยู่ในภาคการผลิตหลายภาคการผลิตที่ว่าการว่าคนไทยเล็กทำซึ่งได้แก่ งานประมง งานบ้าน และงานก่อสร้าง ผมอยากรู้ว่าระบบทุนนิยมไทยนั้นมันหน้าตาอย่างไร ตามประสาคนที่ได้รับอิทธิพลจากฝ่ายซ้ายรุ่นเก่าที่เชื่อว่า เราต้องเริ่มวิเคราะห์สังคมโดยเข้าใจสถานะวัตถุวิสัยซึ่งได้แก่ปัจจัยการผลิตให้ถูกต้องเสียก่อน แต่วิธีการศึกษาของผมพยายามจะเข้าใจด้วยปรากฏการณ์เล็กๆ ซึ่งผมคิดว่ามีความสำคัญ

จำต้องถูกศึกษาและอธิบาย จนทำให้เราเห็นภาพได้ว่าตลาดไม่สามารถทำงานได้หากไม่มีพัฒนาการของสถาบันเหล่านี้มารองรับ แทนที่จะพูดแค่ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับตลาดซึ่งเป็นลักษณะนามธรรมลอยๆ

²⁷ ผู้สนใจในกรณีดังกล่าวนี้ โปรดดูชุดงานวิจัยของ สกว. โดย กฤติยา อาชวนิจกุล

หลังจากที่ผมเริ่มค้นข้อมูลอยู่สักพักหนึ่ง ผมก็พบว่าผมน่าจะเริ่มไปดู "ต้นทาง" ของการอพยพลักลอบเข้าเมือง และด้วยความคิดนี้เองผมก็เริ่มสนใจจะไปดูชายแดน (ซึ่งในเวลานั้นผมยังกะไม่ออกว่าชายแดนกับเมืองชายแดนนั้นสัมพันธ์กันอย่างไร) โดยผมตัดสินใจนั่งรถไปที่แม่สายคนเดียวไปเดินเตร็ดเตร่เที่ยวเล่น นั่งรถไปที่ระนองกับเพื่อนรุ่นน้อง และนั่งเครื่องบินไปที่แม่สอดกับรุ่นพี่ที่ผมเคารพซึ่งเขารู้จักกับพี่คนหนึ่งแม่สอด สาเหตุที่ผมไปยังสถานที่สามแห่งนี้ออกเหนือจากว่ามันอยู่บนเส้นทางคมนาคมแล้ว ก็คือแม่สอด แม่สาย และระนองนั้นเป็นชายแดนไทยกับพม่าที่มีด่านถาวรของกรมศุลกากรอยู่

และที่แม่สอดนี่เอง ที่ทำให้ผมตัดสินใจเปลี่ยนความสนใจจากการศึกษาแรงงานเถื่อนแต่เพียงประเด็นเดียว มาสู่ความสนใจในเรื่องของเมืองชายแดน ภายหลังจากที่ผมเริ่มนั่งคุยกับพี่บรรจงที่รุ่นพี่ผมพาไปพบ ทั้งนี้เพราะว่าเมื่อเราเริ่มคุยถึงเรื่องแรงงานเถื่อนและการขนแรงงานเถื่อน สิ่งที่ผมรับฟังจากพี่บรรจงก็คือเวลาที่พี่เขามองแรงงานเหล่านั้น (ซึ่งแน่นอนว่าในบ้านเขาก็มีหลายคน) เขามีได้มองแรงงานเหล่านี้แยกไปจากพื้นที่ๆ แรงงานเหล่านี้ดำรงชีวิตและมีกิจกรรมต่างๆ เลย อาทิ ที่พัก โรงงาน ไร่ และวัด พี่บรรจงจะพูดถึงสถานที่ที่คนเหล่านี้ใช้ชีวิต รวมทั้งพาผมไปดูสถานที่เหล่านี้ สิ่งนี้เองที่ผมรู้สึกว่าการศึกษาเรื่องแรงงานเถื่อนของผมนั้นดูช่างเป็นเรื่องที่ทั้งหอคอยและอุดมคติเสียเหลือเกิน และแยกขาดจากพื้นที่และสถานที่ที่ล้วนเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตของพวกเขา รวมทั้งความสัมพันธ์ที่พวกเขามีต่อคนกลุ่มอื่นๆ ในสถานที่เหล่านั้น

หลังจากที่ผมหันมามองเรื่องพื้นที่ที่ชายแดนและเมืองชายแดน ผมพบว่าเรามีงานศึกษาที่สนใจเรื่องชายแดนอยู่ในสามลักษณะ (ที่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับทางตรงกับเรื่องปัญหาชายแดนที่ผมกล่าวไปแล้วในทางทฤษฎีในส่วนที่แล้ว)

ลักษณะที่หนึ่ง ชายแดนถูกมองว่าเป็นหนึ่งในเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างประเทศระหว่างไทยกับพม่า โดยเฉพาะปัญหาชายแดนนั้นเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความจริงใจและไม่จริงใจในการแก้ปัญหาระหว่างไทยกับพม่า (และประเทศเพื่อนบ้านอื่นๆ)

ลักษณะที่สอง เราสนใจเรื่องที่เกิดขึ้นที่ชายแดนในลักษณะของการคำนวณตัวเลข อาทิ การประมาณการแรงงานเถื่อน และการค้าชายแดน ซึ่งหมายถึงเรากำลังสนใจว่าชายแดนเป็นส่วนหนึ่งของอาณาบริเวณแห่งเศรษฐกิจที่ไม่เป็นทางการในรูปแบบต่างๆ

ลักษณะที่สาม เราสนใจชายแดนในลักษณะของส่วนหนึ่งและศูนย์รวมของปัญหาเฉพาะที่เกิดขึ้นจากชายแดน อาทิ ปัญหาสาธารณสุขของแรงงานเถื่อน ปัญหาแรงงานเถื่อน ปัญหาการล่อลวงแรงงานที่ขายบริการทางเพศ และปัญหายาเสพติด เป็นต้น

ทั้งนี้ไม่นับงานจำนวนไม่น้อยที่พูดถึงชายแดนในเชิงทฤษฎี เพื่อเน้นย้ำเรื่องของการเคลื่อนไหวและความไม่หยุดนิ่งของสรรพสิ่งต่างๆ ซึ่งข้อถกเถียงว่าสิ่งนี้เป็นสิ่งใหม่หรือเก่านั้น ผมได้กล่าวไปในส่วนที่แล้ว

มีงานศึกษาน้อยชิ้น หรือแทบไม่มีเลยที่ติดตั้งและตั้งหลักที่จะมองชายแดนในลักษณะ/ระดับของเมืองชายแดนเอง ยกเว้นงานในเชิงนโยบายที่มองเมืองชายแดนในฐานะที่รูปแบบใหม่ของการพัฒนา²⁸ แต่สำหรับผมแล้วผมคิดว่าเมืองชายแดนควรจะได้รับการศึกษาและสนใจในสี่ลักษณะ

1. ในฐานะที่เป็นหนึ่งในพื้นที่ชายแดน (border landscape) ซึ่งมีด้วยกันหลายลักษณะ อาทิ หมู่บ้าน ป่า ศูนย์อพยพ และด่านเป็นต้น ผมไม่คิดว่าทฤษฎีเรื่องพื้นที่ชายแดนนั้นจะครอบคลุมเรื่องพื้นที่ชายแดนได้หมด หากไม่ตอบคำถามเรื่องความแตกต่าง และความสัมพันธ์ระหว่างพัฒนาการของพื้นที่ที่ต่างกัน

นอกจากนี้แล้วผมเห็นว่า เมืองชายแดนนั้นเป็นพัฒนาการที่สูงสุดในการศึกษาพัฒนาการของพื้นที่ชายแดน อันเนื่องมาจากเป็นสถานที่ที่มีคนอยู่อาศัยจำนวนมากที่สุด และเป็นศูนย์กลางของพัฒนาการในบริเวณชายแดน และยิ่งไปกว่านั้น "การดำรงอยู่และการเติบโต" ของเมืองชายแดนยังน่าจะได้รับการพิจารณาว่าเป็นหนึ่งใน "ตัวชี้วัด" ที่สำคัญของการเติบโตของพื้นที่ชายแดน ที่ทำให้เราต้องเข้าไปสังเกตและศึกษาในหลายรูปแบบลักษณะ แทนที่จะหมกมุ่นแต่กับการประมาณการตัวเลข โดยมีได้สนใจชีวิตของผู้คนที่อยู่อาศัยท่ามาหากิน และมีปฏิสัมพันธ์กันในพื้นที่ดังกล่าว²⁹

2. ในฐานะที่เป็นพื้นที่ที่มีความสัมพันธ์กับ "ศูนย์กลาง" ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (และอาจรวมถึงวัฒนธรรม) ในแบบอื่นๆ ซึ่งผมกำลังหมายถึงข้อถกเถียงในเรื่องทฤษฎีของการวางแผนพัฒนาภูมิภาคที่สนใจภูมิภาคในฐานะศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ ซึ่งไม่ได้ติดต่อกับกรอบของรัฐบาลและประเทศ หากแต่อาจเกิดขึ้นภายในประเทศๆ หนึ่ง หรือเกิดขึ้นข้ามประเทศ³⁰ ซึ่งการศึกษาในระดับภูมิภาคนี้ผมเห็นว่าเป็นทางเลือกหนึ่งที่ทำให้เราเข้าใจโลกาภิวัตน์อย่างมีสติและมีรายละเอียดมากขึ้น มากกว่ามองเรื่องการไร้รัฐ-ลอดรัฐในลักษณะที่เป็นสัญญาณทางอำนาจโดยมิได้ดูความสัมพันธ์ในเชิงพื้นที่แต่อย่างไร

3. ในฐานะที่เป็นพื้นที่ที่มีความสัมพันธ์กับมหานครหรือพื้นที่เมืองในรูปแบบอื่นๆ ทั้งในเชิงประจักษ์และในเชิงทฤษฎี กล่าวคือ เมืองที่เราศึกษากันมักจะเป็นเมืองอุตสาหกรรม เมืองหลวง หรือเมืองใหม่ที่เราเชื่อว่าเราสามารถสร้างขึ้นได้ และยิ่งในกรณีของการศึกษาการพัฒนาเมืองในโลกที่สามแล้ว สิ่งที่เราศึกษากันก็มักจะเป็นมหานครที่แออัดไปด้วยผู้คนและปัญหาสาธารณูปโภค (Overurbanized Third World Cities) โดยละเลยที่จะสนใจเมืองในลักษณะอื่นๆ โดยเฉพาะเมืองชายแดนทั้งโดยลักษณะที่มันเป็นอยู่ และลักษณะของความสัมพันธ์ของเมืองชายแดนที่ไม่จำเป็นจะต้องเป็นเรื่องของ "ลำดับขั้น" ของความเจริญและเติบโตของเมือง ทั้งนี้เพราะเมืองชายแดนอาจจะมีสภาวะการดำรงอยู่และทำหน้าที่แตกต่างจากเมืองมหานครและเมืองในรูปแบบอื่นๆ มากกว่าจะเป็นเพียง "บริวาร" ของเมืองมหานคร

²⁸ ดูตัวอย่าง Wu and Chutathip 1999, Chutathip 2002, และ ADB

²⁹ ผมจำได้ว่าผมได้ประเด็นนี้มาจากการพูดคุยกับแม่ของผมที่ไม่ได้เกี่ยวข้องและสนใจอะไรกับงานวิจัยของผมมากไปกว่าจะถามว่าเมื่อไหร่จะเรียนจบสักที

³⁰ Jacob, Jane. 1980. The Wealth of the Nation.

4. ในฐานะที่เป็นพื้นที่ที่มีความสัมพันธ์กับกระบวนการโลกาภิวัตน์ ทั้งในระดับประเทศและโลก ในความหมายที่ว่าแทนที่เราจะมองว่าเมืองชายแดนนั้น เป็นเมืองที่เกี่ยวข้องกับระบบทุนนิยมโลกในลักษณะของการเพิกทอดตัวของขึ้นของวิธีการผลิตแบบทุนนิยมที่ยังไม่เต็มรูป หรือมองการปะทะประสาน (articulation) ระหว่างวิธีการผลิตหลายอย่างที่ตั้งอยู่ในพื้นที่เดียวกัน ผู้เขียนกลับสนใจแนวคิดของมาร์กในเรื่องของ "การสะสมทุนในลักษณะดั้งเดิม" (Primitive Accumulation)³¹ ซึ่งผู้เขียนตีความว่าเป็นเรื่องของการพูดถึงการใช้เครื่องมือและสถาบันอื่นๆ นอกเหนือจากกลไกในระบบทุนนิยม เพื่อขับเคลื่อนให้ระบบทุนนิมนั้นดำเนินต่อไปได้ นั่นหมายความว่าลักษณะเฉพาะของการค้าและระบบเศรษฐกิจแบบชายแดนนั้นสมควรจะได้รับการพิจารณาแต่เพียงว่าเป็นลักษณะเฉพาะและลักษณะประหลาดอันเป็น "ผลผลิต" จากความไม่ลงตัวหรือกำลังอำนาจของระบบรัฐสมัยใหม่และระบบทุนนิยมที่เข้าไปไม่ถึง ผมเห็นว่าระบบการค้าชายแดนและเมืองชายแดนนั้นเป็นส่วนหนึ่งและส่วนสำคัญในระบบทุนนิยม และการอธิบายถึงกระบวนการทำงานของการค้าและพัฒนาการของเมืองชายแดน และความสัมพันธ์ของส่วนดังกล่าวในระบบเศรษฐกิจของภูมิภาค ประเทศ และโลกนี้เอง ที่เป็นส่วนหนึ่งของการอธิบายการทำงานของระบบทุนนิยมที่เกิดขึ้นจริง มากกว่าระบบทุนนิยมโดยทั่วไป (Capitalism in General) ซึ่งเป็นการพูดถึงทุนนิยมในลักษณะกว้างๆ จนทำให้รู้สึกว่ทุนนิมนั้นได้ครอบงำโลกนี้ไปเสียแล้ว มากกว่าจะอธิบายว่ามันทำงานอย่างไร และโดยการอธิบายดังกล่าวและเข้าไปศึกษานั้นเองก็จะทำให้เราสามารถต่อสู้/ต่อรองกับมันได้มากขึ้น

ด้วยข้อจำกัดในความสามารถในการศึกษาให้เป็นไปในเวลาที่กำหนด ผมตัดสินใจเลือกแม่สอดกับแม่สาย ทั้งเรื่องระนองเอาไว้ก่อน หวังว่าสักวันหนึ่งจะทำเรื่องระนองคู่กับมหาชัยเป็นโครงการต่อไป และในขณะเดียวกันผมเลือกที่จะศึกษาเฉพาะเมืองฝั่งไทย ทั้งที่ในความเป็นจริงผมก็ข้ามไปข้ามมาทั้งสองฝั่ง แต่การศึกษาในฝั่งพม่า นั้นคาดว่าจะเป็โครงการในขั้นต่อไปในอนาคต อันเนื่องมาจากความยากลำบากในการขออนุญาตกับทางการพม่า

แม่สายกับแม่สอดในความเหมือนที่แตกต่าง: ในสายตาของคนทั่วไปที่มีได้สนใจเรื่องไทยกับพม่าเป็นพิเศษ และมีใช่คนในพื้นที่ แม่สายกับแม่สอดคงเป็นแค่เมืองชายแดนระหว่างไทยกับพม่า ที่เต็มไปด้วยการสู้รบระหว่างพม่ากับชนกลุ่มน้อยตามตะเข็บชายแดน รวมไปถึงการผลักดันคนเหล่านี้ออกจากดินแดนโดยกองกำลังของไทย แม่สายนั้นเป็นอำเภอที่เหนือที่สุดของไทย อยู่ในจังหวัดเชียงราย แม่สอดนั้นเป็นอำเภอที่อยู่ทางด้านตะวันตกของประเทศในจังหวัดตาก ทั้งสองอำเภอนี้ติดกับสหภาพเมียนมาร์โดยมีลำน้ำสายและลำน้ำเมยตามลำดับ และผู้ที่สนใจมากขึ้นไปอีกนิตหนึ่งก็จะพบว่าในพม่านั้นแบ่งการปกครองออกเป็นรัฐย่อยๆ และพม่าเองก็มีปัญหากับชนกลุ่มน้อย นับตั้งแต่การละเมิดสนธิสัญญาปางโหลงโดยรัฐบาลทหารของชนชาติพม่า ภายหลังจากรับเอกราชจากอังกฤษ

³¹ Fine, Ben. 1991. "Primitive Accumulation". In Tom Bottomore. (ed.) Dictionary of Marxism. Second Edition. Oxford: Blackwell.

แม่สาหร่ายนั้นอยู่ตรงข้ามกับเมืองท่าซีเหล็กของรัฐบาล และการสู้รบที่ชายแดนนั้นเกิดขึ้นระหว่างกลุ่มไทยใหญ่-เจ้ายอดศึกกับรัฐบาลทหารพม่า ขณะที่พม่านั้นใช้วิธีแบ่งแยกและปกครองโดยการจับกุมขุนสา เพื่อสลายกำลังของกองทัพเมืองไตภายใต้การนำของขุนสา และทำข้อตกลงหยุดยิงกับกองทัพว่าและใช้กองทัพว่าในการปะทะกับกองกำลังของเจ้ายอดศึก ขณะที่แม่สอดนั้นอยู่ตรงข้ามกับเมืองเมียวดีในรัฐกระเหรี่ยง และการสู้รบในแนวชายแดนนั้นเป็นเรื่องของการต่อสู้ระหว่างกองทัพพม่ากับกองทัพกระเหรี่ยง (คริสต์) ภายใต้การนำของนายพลโบเมียะซึ่งอ่อนกำลังลง อันเนื่องมาจากการแตกตัวออกมาของชาวกระเหรี่ยงพุทธและการทำข้อตกลงของกระเหรี่ยงพุทธในการหยุดยิงกับทางรัฐบาลทหารของพม่า

ความแตกต่างที่สำคัญของเมืองทั้งสองนั้นในที่นี้ผมขอนำเสนอสังสามประเด็น

ความแตกต่างของที่ตั้งของเมือง: ตัวเมืองแม่สาหร่ายนั้นอยู่ติดกับชายแดน สะพานข้ามแดนและด่านถาวรที่พรมแดน ขณะที่แม่สอดนั้นอยู่ห่างจากชายแดน สะพานข้ามแดน และด่านถาวรที่พรมแดนเข้ามา 8 กิโลเมตร ซึ่งสาเหตุประการสำคัญประการหนึ่งก็คือการสู้รบที่แม่สอดในอดีตนั้นมีความรุนแรงและเกิดขึ้น ณ บริเวณพรมแดนของเมืองมากกว่า ขณะที่การสู้รบระหว่างกองกำลังไทยใหญ่กับพม่านั้นมักจะเกิดขึ้นในแนวป่า

ความแตกต่างของผู้คนที่อยู่ในเมืองโดยเฉพาะในทางวัฒนธรรม: "โดยทั่วไปแล้ว" แม่สาหร่ายมีลักษณะของความผูกพันในเชิงวัฒนธรรมระหว่างคนสองฝั่งน้ำมากกว่าแม่สอด ทั้งนี้เพราะไทยใหญ่กับไทยเมืองที่แม่สาหร่ายนั้นพูดภาษาเดียวกัน และ "หน้าตาคล้ายกัน" (จากหูและตาของคนกรุงเทพฯ อย่างผม) นอกจากนี้ชาวพม่ายังเป็นคนกลุ่มน้อยในบริเวณนั้นยกเว้นในกรณีของข้าราชการ ขณะที่แม่สอดนั้นเราสามารถ "เห็นและได้ยิน" คนต่างด้าวมากกว่าที่แม่สาหร่ายทั้งจากรูปร่าง หน้าตา การแต่งตัว และภาษาซึ่งภาษาที่ใช้กันที่แม่สอดก็คือภาษาพม่า และคนจำนวนมากที่แม่สอดนั้นเป็นแรงงานต่างด้าว

ผมขอยกประเด็นความแตกต่างของผู้คนที่อยู่ในเมืองไปกล่าวในหัวข้อใหญ่หัวข้อต่อไป ซึ่งเป็นหัวข้อเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างชาติพันธุ์และความสัมพันธ์ทางการผลิต

ความแตกต่างของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ: ในประเด็นนี้ผมแบ่งการพิจารณาออกเป็นสองประเด็นซึ่งได้แก่ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองชายแดนกับพื้นที่อื่นๆ และกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เมืองชายแดนทั้งสองแห่ง

1. ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองชายแดนกับพื้นที่อื่นๆ:

ผมพบว่า เราไม่สามารถเข้าใจกระบวนการเติบโตของเมืองชายแดนได้โดยไม่ดูความสัมพันธ์ระหว่างเมืองชายแดนกับพื้นที่อื่นๆ ในกรณีแม่สาหร่าย เราไม่สามารถเข้าใจเมืองชายแดนได้โดยไม่ดูการเติบโตของเมืองข้างๆ นั่นก็คือเชียงแสนและเชียงของ ซึ่งเป็นเมืองชายแดนที่อยู่ติดกับแม่สาหร่าย และที่สำคัญในกรณีของแม่สาหร่ายนั้น เราต้องมีความเข้าใจพัฒนาการและความสัมพันธ์ของภูมิภาคที่เกิดขึ้นทั้งจากพัฒนาการที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นนั่นเอง และนโยบายของรัฐบาลที่จะปรับพื้นที่ในบริเวณนั้นให้เป็นสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ และการประกาศให้แม่สาหร่ายและเชียงแสนเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษ (หมายถึงมีการใช้มาตรการทางภาษี) ซึ่งแม้ว่าจะพูดกันในลักษณะของความร่วมมือของสี่ประเทศซึ่งได้แก่ จีน ไทย ลาว และ พม่า แต่ในความเป็นจริงแล้วพัฒนาการที่เกิดขึ้นใน

บริเวณนั้นกลับเป็นเรื่องของการค้า และการเคลื่อนย้ายของผู้คนที่มีความเป็นระยะเวลานาน และในขณะเดียวกัน ในปัจจุบันนั้นบทบาทของ "จีน" นั้นก็เพิ่มขึ้นจนสร้างผลกระทบต่อพื้นที่ในภูมิภาคนั้น และในความเป็นจริงแล้ว เมื่อเราพิจารณาในรายละเอียด "จีน" นั้นก็มีใช่เรื่องประเทศ หรืออิทธิพลทางเศรษฐกิจในระดับประเทศที่เป็น นามธรรม หากแต่เป็นเรื่องของ 1) การเข้ามาของสินค้าและนักท่องเที่ยว และ 2) ความสัมพันธ์ทางการทหาร ระหว่างว่าแดงกับจีนที่เป็นพลังสำคัญในการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างว่าแดงกับพม่า ในการทำให้เกิด ข้อตกลงหยุดยิง การแผ่อิทธิพลของว่าแดงในดินแดนรัฐฉานลงมาทางใต้ติดกับพรมแดนไทย และการเกิดเขต ปกครองพิเศษของว่า³²

ในกรณีของแม่สอด สิ่งที่จำเป็นจะต้องพิจารณาควบคู่ไปด้วย ก็คือความสัมพันธ์ของพื้นที่ห้าอำเภอ ชายแดนของจังหวัดตาก ซึ่งได้แก่ ท่าสองยาง แม่ระมาด แม่สอด พบพระ และอุ้มผาง ซึ่งเป็นพื้นที่ป่าอันเป็น พื้นที่ของการสู้รบระหว่างกองทัพกระเหรี่ยงและพม่า และขณะเดียวกันก็เป็นพื้นที่แห่งการล่าเถิงไม้ซึ่งเป็น สินค้าหลักที่นำเข้ามาอย่างผิดกฎหมาย ขณะเดียวกันก็คือความสำคัญของเมืองแม่สอดในฐานะศูนย์กลาง ระหว่างย่างกุ้งและกรุงเทพฯ ซึ่งอยู่ในระยะประมาณ 400 กิโลเมตรด้วยกันทั้งคู่ และในขณะเดียวกันแม่สอดก็ ถูกจัดเป็นหนึ่งในเมืองที่อยู่ในระยะการพัฒนาในแบบ Corridor (เชื่อมต่อ) ที่จะเชื่อมภูมิภาคเอเชียเข้า ด้วยกันจากอินเดีย พม่า ไทย ลาว สูดเวียดนาม

ลักษณะทางภูมิศาสตร์และภูมิรัฐศาสตร์ดังกล่าว จึงทำให้แม่สอดเป็นเมืองที่มีลักษณะเฉพาะที่ น่าสนใจ เพราะแม่สอดกลายเป็นเมืองส่งผ่านสินค้าที่สำคัญจากไทยสู่พม่า ขณะที่ในอดีตที่ผ่านมาพื้นที่ใน เขตนี้เป็นเขตของกองทัพกระเหรี่ยงที่ทั้งสู้รบกับพม่า และขณะเดียวกันก็เก็บค่าก๊อหรือค่าผ่านทางของสินค้า ต่างๆ ที่ลักลอบจากไทยสู่พม่าอันเนื่องมาจากนโยบายการปิดประเทศของพม่า³³ และการที่กองทัพกระเหรี่ยง แดกออกเป็นกระเหรี่ยงคริสต์และกระเหรี่ยงพุทธ รวมถึงความสามารถของกองทัพพม่าในการยึดครองด้านที่ เมียวดีได้ ก็มิได้ทำให้การส่งผ่านสินค้าข้ามไปยังพม่านั้นสะดวกขึ้นอันเนื่องมาจากเหตุผลสองประการ ประการแรก การยึดพื้นที่ของพม่าไม่ได้มีลักษณะเบ็ดเสร็จเด็ดขาด ในพื้นที่แม่สอดบริเวณชายแดนตำบลท่า สายลวดนั้นด้านถาวรและท่าข้ามของเอกชนนั้นเปิดทำการเป็นปกติ และพื้นที่ตรงข้ามของหลายท่าข้ามในฝั่ง เมียวดีนั้นยังอยู่ในการครอบครองของกระเหรี่ยงพุทธมากกว่าของรัฐบาลพม่า ขณะที่ฝั่งแม่สาวยนั้นเมื่อมีการ เปิดด่านแล้ว ท่าข้ามเอกชนทั้งหมดจำเป็นต้องปิดตัวลง³⁴ และในประการที่สองซึ่งสัมพันธ์กับประเด็นแรกก็คือ รัฐบาลกลางของพม่าเองนั้นก็มีการห้ามการข้ามส่งสินค้าที่ประกาศห้ามสิบห้าชนิดในปี พ.ศ. 2542 ซึ่งปรากฏ การณ์ที่เกิดขึ้นจริงก็คือ การลักลอบดังกล่าวกระทำกันในบริเวณท่าข้ามเอกชนที่ข้ามไปยังเขตกระเหรี่ยงพุทธ

³² ดู ส่องพยพ: โครงการบังคับโยกย้ายถิ่นฐานชาวว่าในรัฐฉานตะวันออก, โครงการเพื่อนไร้พรมแดน, 2545.

³³ ดู พรพิมล ตรีโชติ, ชนกลุ่มน้อยกับรัฐบาลพม่า, กรุงเทพฯ: สกว.

³⁴ หากชาติพม่ารบรณารสามารถรับฟังข่าวลือและเรื่องเล่าได้ ว่ากันว่าสาเหตุที่ก้านแดงผู้มีอิทธิพลกว้างขวางถูกลอบสังหาร ตาย ก็เพราะพัวพันกับการปล่อยให้น้ำมันข้ามฝั่งไปยังฝั่งพม่าซึ่งเหลือจากท่าของตนเองในช่วงที่มีการปิดด่านและมีการสู้รบ ระหว่างไทยกับพม่า

ซึ่งก็ได้รับสัมปทานจากทางการพม่าให้ขนส่งสินค้าเข้าไปยังย่างกุ้ง ขณะที่กรณีของแม่สายนั้นลักลอบเอาตามพรหมแดนที่เปิดโล่ง³⁵

2. กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เมืองชายแดนทั้งสองแห่ง:

การดำรงอยู่และพัฒนาการของเมืองชายแดนเป็นหนึ่งในสิ่งซึ่งแสดงออกว่าชายแดนนั้นมีใช่ "ผลผลิต" ของรัฐสมัยใหม่ หากแต่เป็น "กระบวนการที่ดำเนินอยู่ตลอดเวลา" ของพัฒนาการในพื้นที่ที่ปะทะประสาน และเป็นส่วนหนึ่งกับระบบเศรษฐกิจในระดับนอกเหนือจากชายแดน และวิธีการปฏิบัติของรัฐไทยและพม่าที่ริเริ่มนำเอานโยบายการเปิด-ปิดชายแดนมาเป็นเครื่องมือในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ขณะที่แต่เดิมนั้นนโยบายชายแดนนั้นเป็นเรื่องของความมั่นคงภายในประเทศ ภายใต้นโยบายของกระทรวงมหาดไทยและตำรวจตระเวนชายแดน ขณะที่ในปัจจุบันนั้นการเปิด-ปิดชายแดนเป็นเรื่องของการปรับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศระหว่างสองประเทศ ระหว่างไทยกับสหภาพเมียนมาร์ (รวมไปถึงไทยกับกัมพูชา)

เรามักเข้าใจการเปิดปิดชายแดนในลักษณะที่เป็นนามธรรมอยู่สูง ในความหมายของการงดการติดต่อกันระหว่างหน่วยทางการเมืองในจินตนาการสองหน่วย ขณะที่ในความเป็นจริงแล้ว พรหมแดนมีลักษณะที่เปิดและโปร่ง-แทรกซึมได้ (porous) และในขณะเดียวกันนั้นการปิดชายแดนนั้นมิได้ทำให้เกิดการหยุดชะงักทางกิจกรรมทางเศรษฐกิจ หรือก่อให้เกิดการลักลอบข้ามชายแดน (ซึ่งความเข้าใจในประเด็นของการเคลื่อนไหวอย่างอิสระนั้นก็เป็นามธรรมเกินไปเช่นกัน) ทั้งนี้เนื่องมาจากในปัจจุบันนั้นการปิดชายแดนนั้นมีลักษณะที่เกิดขึ้นด้านเดียว อาทิ กรณีที่เกิดกับไทยและพม่าเมื่อปีที่แล้วและเมื่อสามปีที่แล้ว พม่าเป็นฝ่ายปิดพรหมแดน

การปิดพรหมแดนข้างเดียว หมายถึง การที่หน่วยงานและกิจกรรมทางเศรษฐกิจของฝ่ายเรายังดำเนินต่อไป และเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้พัฒนาการที่ชายแดนยังดำเนินต่อไปได้ทั้งในส่วนที่ถูกกฎหมายและในส่วนที่ผิดกฎหมาย ซึ่งหมายถึงพิธีการทางศุลกากรของการนำเข้าสินค้าและผู้คน (แปลว่าเขาจะออกมาจากฝั่งพม่าอย่างไรก็เป็นเรื่องของเข แต่เมื่อเข้ามาฝั่งเรา เราก็ทำพิธีทางศุลกากรได้) ดังนั้นสถานการณ์ในเมืองชายแดนนั้นจึงมิใช่แค่เรื่องของกาเปิด/ปิด และถูกกฎหมายและผิดกฎหมาย หากแต่มีลักษณะที่กำกวมสูง

ดังนั้นการพูดถึงการลักลอบขนส่งสินค้านั้นจำเป็นต้องระมัดระวังอยู่สักหน่อย ทั้งนี้เพราะสินค้าที่ลักลอบนั้นมักจะมีลักษณะที่ผิดกฎหมายของประเทศฝั่งเดียว อาทิ รัฐบาลไทยมิได้ห้ามการส่งออกฝงซุส แต่รัฐบาลพม่าห้ามนำเข้า ดังนั้นสินค้าเหล่านี้จึงสามารถปรากฏตัวและดำรงอยู่ในเมืองฝั่งไทยได้ตลอดเวลา และสามารถล่องหนหายเข้าไปในทางพม่า โดยที่รัฐไทยไม่จำเป็นต้องเข้าไปเกี่ยวข้องแต่อย่างใดในการปราบปรามจับกุม อย่างดีก็เป็นเรื่องของกาปราบปรามจับกุมให้เข้าไปส่งที่ท่าข้ามเพื่อให้ผ่านพิธีการทางศุลกากร

³⁵ ได้แก่ ผงซุส น้ำอัดลม ขนมปังแครกเกอร์ หมากฝรั่ง เด็ก เวเฟอร์ ซอคโกแลต อาหารกระป๋อง เส้นหมี่ขาว เครื่องดื่มที่มีแอลกอฮอล์ เบียร์ บุหรี่ ผลไม้สด ภาชนะพลาสติก และสินค้าที่ห้ามเข้าก่อนปี 2542 ตามระเบียบของกระทรวงพาณิชย์ สหภาพเมียนมาร์

นอกจากนี้แล้วเมื่อพิจารณาถึงกิจกรรมหลักที่เกิดขึ้นในเมืองแม่สอดและแม่สาย เราจะพบว่า เศรษฐกิจชายแดนนั้นมิใช่เพียงเรื่องของการค้าชายแดนและการลักลอบเข้าเมืองอย่างผิดกฎหมายเท่านั้น สิ่งที่ปรากฏขึ้นก็คือความแตกต่างในระดับคุณภาพที่มีนัยยะสำคัญทางทฤษฎีระหว่างเมืองแม่สอดและแม่สายเป็นอย่างมาก โดยที่แม่สายนั้นการค้าชายแดน การท่องเที่ยว และการเกษตรกรรม เป็นหัวใจหลักของเศรษฐกิจชายแดนและหล่อเลี้ยงเมืองชายแดน โดยเฉพาะสินค้าเสื้อผ้า อาหาร และเครื่องใช้ไฟฟ้าจากจีน และสินค้าผิดกฎหมาย ลิขสิทธิ์ทางปัญญาต่างๆ ที่ฝั่งท่าขี้เหล็กที่นักท่องเที่ยวข้ามไปซื้อ รวมทั้งพื้นที่เกษตรที่ต้องการแรงงานที่ลักลอบเข้าเมืองอย่างผิดกฎหมายเข้ามาทำงาน ขณะที่แม่สอดนั้นการค้าชายแดนมิได้มีลักษณะของการค้าเล็กๆ น้อยๆ ที่ชายแดน หากแต่เป็นการส่งผ่านสินค้าปริมาณมากในเชิงการค้าส่งข้ามไปยังฝั่งพม่า (ที่ล่องหนหายไปที่พรมแดน) และที่สำคัญก็คือการเกิดขึ้นของลักษณะโรงงานอุตสาหกรรมส่งออกจำนวนมากที่ย้ายไปตั้งอยู่ที่ชายแดน เพื่อรองรับแรงงานลักลอบเข้าเมืองที่เข้ามาในรูปของแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรม (ซึ่งก่อนปี 2544 แรงงานอุตสาหกรรมไม่ได้รับอนุญาตให้จดทะเบียน) ซึ่งกรณีแม่สายนั้นไม่มีโรงงานอุตสาหกรรมที่มีแรงงานเกิน 30 คน ขณะที่โรงงานอุตสาหกรรมที่แม่สอดในระดับ 200-600 คนนั้นเป็นเรื่องปกติ

กล่าวซ้ำอีกครั้งหนึ่งว่า การพิจารณาเปรียบเทียบพื้นที่แม่สอดและแม่สายในลักษณะเพียงแค่จำนวนประชากร รายได้ และภาคการผลิตในเชิงปริมาณนั้นไม่เพียงพอ ทั้งนี้เนื่องจากหากเราพิจารณาพัฒนาการของพื้นที่ในเมืองแม่สายและแม่สอดแล้ว เราจะพบว่า เมืองแม่สายนั้นมีลักษณะที่เล็กกว่าและมีลักษณะที่ผสมผสานกันในแต่ละพื้นที่สูง แม้ว่าจะมีการแบ่งแยกในเชิงชุมชนและย่านอยู่บ้าง ในขณะที่การพัฒนาพื้นที่ของแม่สอดนั้น แรงงานจำนวนมากจะพักอาศัยอยู่ในโรงงานที่ปิดรั้ว และมียามเฝ้า ซึ่งส่วนหนึ่งเกิดจากระบบการทำงานในโรงงานที่ทำงานเป็นกะ ต้องการวินัยในการทำงานสูง และไม่ขึ้นกับฤดูกาลทางธรรมชาติ ซึ่งแตกต่างจากแรงงานเกษตรกรรม นอกจากนี้ก็มีการพักพิงอยู่นอกตัวเมืองอย่างแออัดและขาดสาธารณูปโภค นอกจากนี้แล้วแรงงานและการค้าที่แม่สายยังมีลักษณะลักลอบข้ามพรมแดนสูงในบริเวณนอกตัวเมือง ขณะที่แม่สอดนั้นพื้นที่ยังอยู่ในเขตของการสู้รบและเป็นป่ามากกว่าเป็นชุมชนหมู่บ้าน

อย่างไรก็ดี ขีดจำกัดของการศึกษาสังคมวิทยาเมือง (Urban Sociology) ในการนำมาศึกษาเรื่องความสัมพันธ์ของคนในเมืองโดยดูผ่านการอยู่อาศัยในย่านต่างๆ ก็คือความเชื่อว่าแต่ละกลุ่มคนนั้นมีย่านของตัวเอง ขณะที่ผมพบว่าในกิจกรรมทางเศรษฐกิจบางอย่างอาทิ กรณีการมี "มะหน่อ" หรือคนใช้หญิงในบ้านนั้น ทำให้เราต้องระมัดระวังกับการพูดถึงย่านมากขึ้นอยู่สักหน่อย เพราะพื้นที่หนึ่งๆ นั้นอาจมีคนสองกลุ่มอยู่ด้วยกันได้ในบ้านเดียวกันและในย่านเดียวกัน

ในส่วนสุดท้ายของบทความ จะได้กล่าวถึงบทบาทของชาติกับชาติพันธุ์ในความสัมพันธ์ทางการผลิตที่แม่สอดกับแม่สาย เพื่อเป็นทางเลือกอื่นๆ ในการศึกษาชายแดน ที่ไม่จำเป็นต้องเล่นแต่เรื่องผลกระทบจากทุนนิยมโลก หรือการสร้างอัตลักษณ์ในการต่อสู้ของกลุ่ม

ชาติกับชาติพันธุ์ในความสัมพันธ์ทางการผลิตที่แม่สอดกับแม่สาย: ในส่วนนี้จะได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างปัญหาเรื่องชาติพันธุ์และความสัมพันธ์ทางการผลิตที่เกิดขึ้นที่เมืองชายแดนทั้งสอง โดยผมขอกลับไปพูดถึงลักษณะนามธรรมของรัฐ อัตลักษณ์ และทุนนิยมโลกอีกครั้ง

ข้อสังเกตในส่วนที่แล้วในเรื่องของความใกล้ชิดทางวัฒนธรรม รวมทั้งความรู้สึกวูบแรกที่เข้าไปในแม่สายทำให้ผมรู้สึกว่าเมืองแม่สายเป็นเมืองที่น่าอยู่ เพราะเราไม่รู้สึกว่ามีคนหน้าตาเหมือนที่เราไม่คุ้นมาเดินปะปนกับเราคนไทยที่เคารพพระนเรศวรและเกลียดพม่าเหมือนกัน รวมทั้งขอบเขต/ปริมาณการค้าก็มีได้ใหญ่โตอะไร หากแต่เมื่อมองลึกลงไปอีกสักนิด หากเรา "เคลื่อนไหว" ไปมาระหว่างสถานที่หลายๆ แห่ง เราจะพบว่าเมื่อเลยตัวจังหวัดเชียงรายขึ้นมาก่อนเข้าแม่สายโดยทางรถยนต์และโดยเฉพาะอย่างยิ่งรถทัวร์ จะมีด่านตรวจ "บัตร" ประชาชนอยู่หลายด่าน ขึ้นอยู่กับช่วงเวลาและสถานการณ์

โดยข้อสังเกตอย่างผิวเผินของคนที่ไม่ได้อยู่ในพื้นที่ ในตอนแรกผมนึกว่ากระบวนการตรวจบัตรนั้นเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องแต่เพียงปัญหาชายแดนในลักษณะการหลบหนีเข้าเมืองของคนสัญชาติพม่า หากแต่เมื่อได้เข้าไปสัมผัสมากขึ้น ผมพบว่าสิ่งสำคัญที่เกิดขึ้นก็คือกระบวนการจัดการพลเมืองที่ชายแดนในบ้านของเราเอง ซึ่งเป็นผลผลิตมาจากพัฒนาการของรัฐที่จัดการประชาชนตามชายแดนอย่างเข้มแข็งมาตลอดในช่วงสงครามเย็น ภายใต้งาน "ทะเบียนราษฎร" ของกระทรวงมหาดไทยซึ่ง "จำแนกแยกแยะ" คนที่ไม่ใช่คนไทยและคนต่างด้าวที่เข้ามาในประเทศไทยผ่านการตรวจคนเข้าเมืองออกเป็น 16 ชนิด และในกรณีของแม่สายและพื้นที่ภาคเหนือเกือบทั้งหมดนั้นเรามีได้พบกับจำนวนประชากรที่ถูกเรียกว่าชาวเขา หากแต่ไทยใหญ่ซึ่งเป็นคนกลุ่มใหญ่ที่ติดกับรัฐฉานนั้นถูกจัดประเภทให้เป็น คนไทยบนที่ราบสูงและถือบัตรสีฟ้า

บัตรสีต่างๆ นั้นถูกกำหนดขึ้นภายใต้มาตรการของความมั่นคงภายในประเทศที่จำกัดการเคลื่อนย้ายของประชากรในแต่ละกลุ่มไม่ให้ออกนอกพื้นที่เขตอำเภอและจังหวัด ยกเว้นจะได้รับอนุญาตจากพนักงานปกครอง ซึ่งประเด็นปัญหานี้คงมิใช่เรื่องใหญ่อะไรในอดีตเพราะวิถีการผลิตในพื้นที่ยังมีลักษณะเกษตรกรรมในระดับครัวเรือน หากแต่เริ่มเป็นปัญหาในระยะหลังเมื่อเกิดการเคลื่อนย้ายแรงงานออกสู่กรุงเทพ อาทิ มาเป็นหญิงอาชีพพิเศษ³⁶ หรือลงจากพื้นที่อาศัยและพื้นที่ทำกินบนดอยมาทำงานในภาคอุตสาหกรรมหรือรับจ้าง ซึ่งจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องขอใบอนุญาตทำงานจากกระทรวงแรงงาน ซึ่งอย่างน้อยหญิงอาชีพพิเศษหรืออาชีพบางอาชีพนั้นก็ไม่สามารถขอใบอนุญาตทำงานได้อยู่ดี

บทเรียนจากกรณีแม่สายก็คือ ในบางครั้งการพูดถึงปัญหาชายแดนอาจไม่ใช่เพียงเรื่องของเส้นแบ่งชายแดนเสมอไป แต่จำเป็นต้องรวมถึงระเบียบวิธีปฏิบัติการเชิงอำนาจบางอย่างที่กระทำกับตัวผู้คนบางกลุ่มอย่างเฉพาะเจาะจงโดยการทำให้คนเหล่านี้เป็นประชาชนชั้นสอง เป็นคนอื่นที่อยู่ในประเทศเราแต่ก็มีได้เป็นคนอื่นอย่างแยกขาดเสียเดียว เพราะคนที่มียบัตรสีทั้ง 16 ชนิดนี้ยังสามารถได้รับการคุ้มครองดูแลทางด้านการศึกษาและสาธารณสุขจากรัฐบาล และประกอบอาชีพบางอย่างได้ และในระยะเวลาหนึ่งพวกเขาก็จะได้รับการ

³⁶ จากการสัมภาษณ์พบว่า มีการจัดรถตู้และเสียค่าใช้จ่ายประมาณรายละ 5000 บาทไป-กลับ

พิจารณาให้เลื่อนขึ้นเป็นประชากรไทยได้โดยสมบูรณ์³⁷ ซึ่งนอกจากจะหมายความว่าเราสามารถเคลื่อนที่ได้ทั่วราชอาณาจักรแล้ว เขายังสามารถอยู่อาศัยหรือประกอบอาชีพโดยไม่ต้องขออนุญาต และที่สำคัญที่สุดก็คือ ลงคะแนนเสียงเลือกตั้งได้เช่นกัน

ในทางตรงกันข้าม ปัญหาที่เกิดขึ้นที่แม่สอดนั้นมีลักษณะที่แตกต่างกันไป ทั้งนี้เพราะคนที่เข้ามาในเมืองแม่สอดส่วนใหญ่เป็นคนต่างด้าวที่หลบหนีเข้าเมือง และเข้าสู่อาชีพผู้ใช้แรงงานในภาคเกษตรและภาคอุตสาหกรรมเป็นหลักโดยไร้ใบอนุญาตทำงาน ดังนั้นสถานการณ์ที่เกิดขึ้นที่แม่สอดจึงมีลักษณะของความผิดทั้งสองกระทง ทั้งการเข้าเมืองผิดกฎหมาย และการลักลอบทำงาน และนอกจากนี้ประเด็นที่ซับซ้อนขึ้นไปอีกก็คือในการฟื้นฟูสภาพของการลักลอบทำงานนั้น แรงงานจะต้องขึ้นทะเบียนกับกระทรวงแรงงานในฐานะแรงงานหลบหนีเข้าเมืองชาวพม่า ลาว และกัมพูชา โดยที่กระบวนการมีลักษณะของการให้นายจ้างเป็นผู้นำแรงงานไปจดทะเบียน ซึ่งผลกระทบที่เกิดขึ้นก็คือเนื่องจากแรงงานไม่สามารถไปขึ้นทะเบียนได้เอง ทั้งยังอยู่ในสถานะของการหลบหนีเข้าเมือง กระบวนการควบคุมแรงงานดังกล่าวผ่านการใช้ชาติพันธุ์เป็นตัวกำหนดทำให้แรงงานนั้นไม่สามารถเป็นอิสระได้ และจะได้รับการผ่อนผันปีต่อไป เพราะจำต้องขึ้นกับนายจ้างและถูกควบคุมอยู่ในพื้นที่บางจุด เพื่อหลบหลีกและซ่อนเร้นจากกระบวนการจัดการแรงงานของรัฐ รวมไปถึงการไม่สามารถเคลื่อนที่ได้เช่นเดียวกับกรณีของแม่สาย

บทเรียนจากการจัดการกับชาติพันธุ์ ทั้งในระดับของการสร้างระดับของการเป็นพลเมืองที่ซับซ้อนกว่าสถานะของคนต่างด้าว และกระบวนการตีทะเบียนแรงงานต่างด้าว (หรือสร้างสถานะของแรงงานต่างด้าวให้เป็นแรงงานชนิดพิเศษ) นั้นเกิดขึ้นในวิถีการผลิตแบบทุนนิยมในปัจจุบัน และมีความเป็นอย่งยิ่งในการสะสมทุนในปัจจุบัน ซึ่งเป็นการขัดกับหลักการที่สำคัญของระบบทุนนิยม (โดยทั่วไปและทุนนิยมในฐานะตัวแบบบริสุทธิ์) ที่แรงงานนั้นอย่างน้อยก็มีเสรีภาพในการเลือกขายกำลังแรงงานของเขากับนายจ้าง³⁸ ทำให้เราต้องหันกลับมาเข้าใจอีกครั้งว่า ระบบทุนนิยมที่ไม่ใช่ระบบทุนนิยมโดยทั่วไปนั้นในความเป็นจริงแล้วจำเป็นจะต้องใช้ความสัมพันธ์ทางสังคมและการผลิตในรูปแบบอื่นๆ เพื่อธำรงไว้ซึ่งระบบทุนนิยม และนอกจากนี้แล้วรัฐเองก็ทำงานอย่างเข้มแข็งในเรื่องของการจัดการกับผู้คนมาตั้งแต่ในยุคสงครามเย็นให้อยู่ติดกับพื้นที่หนึ่งๆ โดยไม่จำเป็นต้องใช้กำลังทหารหรือแผนที่ แต่เป็นเรื่องของการตีทะเบียนและให้สิทธิพลเมืองในแบบครึ่งๆ กลางๆ ขณะที่เรามักจะหลงทางไปวิเคราะห์รัฐในเรื่องของการจัดการพื้นที่อย่างโดดๆ และประเมินศักยภาพของรัฐผ่านการควบคุมพื้นที่แต่เพียงเท่านั้น

และที่สำคัญกระบวนการควบคุมชาติพันธุ์ด้วยระบบบัตรสีและการจดทะเบียนแรงงานนั้นไม่จำเป็นจะต้องเกิดในพื้นที่เมืองเสมอไป มันสามารถเกิดขึ้นและทำงานได้ดีในภูเขาที่คนมีบัตรสีต้องอยู่อาศัย และใน

³⁷ มีเรื่องเล่าว่าในปัจจุบันนั้น การให้สิทธิทางการเมืองแก่คนเหล่านี้เป็นแรงจูงใจสำคัญให้กับนักการเมืองบางกลุ่ม เพื่อหวังคะแนนเสียงจากพวกเขาเหล่านั้น

³⁸ Marx, Karl. 1849. Wage Labor and Capital. In Robert Tucker, (ed.) 1978. The Marx-Engels Reader. Second Edition. New York: WW Norton.

โรงงานที่แรงงานต่างด้าวต้องอยู่ แต่มันกลับทำงานให้คนเหล่านี้ไม่สามารถออกจากพื้นที่เหล่านั้นที่มีเมืองอยู่ เป็นศูนย์กลางได้ง่ายนัก/อย่างถูกกฎหมาย และกระบวนการดังกล่าวนี้เองที่ทำให้เมืองเหล่านั้นโตขึ้นได้นอกเหนือไปจากลักษณะทางภูมิศาสตร์และความขัดแย้งระหว่างชนกลุ่มน้อยกับรัฐบาลพม่า รวมทั้งความแตกต่างของระดับการพัฒนาของทั้งสองพื้นที่

กรณีศึกษาสุดท้ายในเรื่องของการจัดการพื้นที่นั้นก็คือ เรื่องของการใช้ระบบเครือข่ายของกระทรวงมหาดไทยหรือความมั่นคงภายในลงไปในพื้นที่ชายแดน มากกว่าเรื่องของชายแดนในฐานะเรื่องของการกำหนดทาง ดั่งตัวอย่างเช่นผู้กว้างขวางที่ชายแดนมักจะมีทั้งสถานะของพ่อค้าและข้าราชการท้องถิ่น คือกำนันผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งเป็นที่นับหน้าถือตาของคนในท้องถิ่น และเป็นผู้ไกลเกลี่ยข้อพิพาท "ที่" ชายแดน มากกว่าข้อพิพาทเกี่ยวกับเรื่องชายแดน/พรมแดน ซึ่งหมายถึงว่าสถานภาพของกำนันผู้ใหญ่บ้านนั้นค่อนข้างที่จะไม่ได้แยกออกจากกันระหว่างรัฐกับชาวบ้าน เพราะเป็นทั้งข้าราชการ ชาวบ้าน ผู้กว้างขวาง และพ่อค้าในเวลาเดียวกัน นอกจากนี้แล้วยังมีการใช้กลไกตำรวจชายแดนตามข้อตกลงของแต่ละประเทศที่จะไม่วางกำลังทหารไปไว้ที่ชายแดนจนกว่าจะมีความขัดแย้ง ซึ่งในระยะหลังนี้เองที่ทางรัฐบาลนำกองกำลังเฉพาะกิจลงไปในพื้นที่ และทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้งทั้งเรื่องชายแดนและที่ชายแดน เพราะกองกำลังทหารเหล่านั้นมิได้อยู่ในพื้นที่มาก่อน

ซึ่งประเด็นสำคัญที่กล่าวถึงเป็นข้อสรุปอีกครั้งก็คือ การพูดถึงชายแดนในลักษณะที่รัฐเข้าไปไม่ถึงหรือการจัดการชายแดนแต่เดิมนั้นเป็นไปอย่างหลวมๆ นั้นอาจจะไม่เป็นจริงก็ได้ ถ้าเราย้ายศูนย์กลางความสนใจจากพื้นที่มาสู่การแบ่งแยกและจัดสรรผู้คนผ่านระเบียบกฎหมาย (มากกว่าเพียงวาทกรรมวรรณคดี)³⁹ และทั้งนี้เราก็ไม่ควรจะมองรัฐในลักษณะนามธรรมมากเกินไปโดยขาดการอธิบายในเชิงรูปธรรม ทั้งนี้เพราะเราอาจกำลังยึดติดกับ "ตัวแบบบริสุทธิ์" ของ Weber ในเรื่องว่ารัฐนั้นเป็นกลไกที่มีความชอบธรรมและเป็นหนึ่งเดียวที่สามารถใช้อำนาจบังคับได้⁴⁰ ทั้งที่สิ่งที่เกิดขึ้นในรัฐของไทยนั้นก็คือรัฐไทยนั้นมิได้มีความเป็นหนึ่งเดียว หากแต่แตกแยกไปตามกรรม นับตั้งแต่การสร้างรัฐสมัยใหม่เกิดขึ้นในช่วงร้อยปีที่ผ่านมา⁴¹ รวมทั้งประเด็นของกลไกกำนันผู้ใหญ่บ้านที่ได้กล่าวไปแล้ว ดังนั้นลักษณะรัฐที่มีความยืดหยุ่นสูงนี้เองที่เราอาจจะต้องย้อนกลับไปตั้งคำถามกับวิธีการมองว่า "รัฐ" ของไทยในแบบอุดมคติอีกเช่นกัน^{42 43}

³⁹ ดู Thongchai Winichakul. 1999. "The Others Within: Travel and Proto-Ethnography in Siam 1880-1920," in Andrew Turton. Ed. Civility and Savagery: the Differentiation of Peoples Within the Tai Speaking Politics. Curzon.

⁴⁰ Weber, Max. 1946. From Max Weber: Essays in Sociology. New York: Oxford University Press.

⁴¹ ชัยอนันต์ สมุทวณิช. 2535/2538. 100 ปีแห่งการปฏิรูประบบราชการ: วิวัฒนาการของอำนาจรัฐและอำนาจการเมือง. กรุงเทพฯ: สถาบันนโยบายศึกษา.

⁴² ผู้เขียนขอขอบคุณเป็นพิเศษสำหรับ Gillian Hart นักนักคิด แก้วเทพ สุขาย ตวีรัตน์ และทิพาภรณ์ ตระกูลพูนทรัพย์

⁴³ ข้อคิดหลังการอ่านบทความชิ้นนี้: เวลาอยู่ในเบียร์การ์เดิน ฟังระว่างอย่าได้รับปากกับใครง่าย ๆ ในเรื่องของการเขียนบทความวิชาการ และนำเสนอบทความวิชาการ โดยเฉพาะกับนายวิริยะ สว่างโชติ